T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATTAT SÂMİ EFENDİ'NİN İSTANBUL'DAKİ KİTÂBELERİ

FATMA ZEHRA ÜLKER
130301019

Danışman

Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI

Bu tez 19.01.2017 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI

Prof. Dr. Muhiddin SERİN

Prof. Dr. Abdülhamid TÜFEKÇİOĞLU

BEYAN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Programı'nda "Hattat Sâmi Efendi'nin İstanbul'daki Kitâbeleri" isimli yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışma Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı'nın danışmanlığında tamamlanmış olup, konunun yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim

19. 01. 2017

Fatma Zehra Ülker

ÖZET

"Hattat Sâmi Efendi'nin İstanbul'daki Kitâbeleri" konulu tez çalışması üç ana bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde Sâmi Efendi imzalı kitâbelerin önemine değinilmekte, tezin içeriğinin nasıl oluşturulduğu, özellikle hangi kaynaklardan istifade edildiği, kitâbeler kayıt altına alınırken hangi metodun uygulandığı gibi konulara yer verilmiştir.

Birinci bölümde kitâbenin anlamı, önemi ile ilgili bilgi verilmiş ve bu konu da yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Kitâbede kullanılan metinler; yapım, dini içerikli ve mezar kitâbeleri olarak üç bölümden oluşturulmuştur. Kitâbede hangi dönemlerde hangi dil ve yazı çeşidinin kullanıldığından bahsedilmiş ve yapılarda âyet seçiminde metin-mekân münasebeti örnekler ile ifade edilmiştir. Tarih ve ebced bölümünde ise hicrî tarihin kullanılma sebebinden bahsedildikten sonra tarih hesaplama kültürü olan "ebced" konusuna da değinilmiştir.

İkinci bölümde Sâmi Efendi'nin hayatı, doğumu, ailesi, yetişmesi, resmi görevleri, hocaları ve sanat üslûbu, talebeleri, vefatı ve kabri hakkında sanatkârı tanımaya yönelik kısaca bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm, tezin esas konusu olan "İstanbul'da Sâmi Efendi'nin Celî Sülüs ve Celî Nesta'lik Kitâbeleri" olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta İstanbul'daki kitâbeler hakkında genel bilgi verilmiştir. Sâmi Efendi'ye ait kitâbeler ikiye ayrılmış öncelikle İstanbul'da ki mimari yapılarda onun imzasını taşıyan kitâbeler ele alınmıştır. Kitâbenin bulunduğu mimarî yapıdan bahsedildikten sonra konuyla ilgili eserin ebadı, malzemesi, yerden yüksekliği, rengi, uygulanan yazı çeşidi, dili ve metin içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Yazıda mevcut olan harf, hareke ve tezyinî işaretlerin kalem ağzı genişliği ve aralarındaki estetik dengeden bahsedilmiştir. Varsa kısaca tezyinî özelliğinden de bahsedildikten sonra günümüzdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm Sâmi Efendi'nin Sâmi Efendi'nin mezar kitâbelerinden seçilmiş örneklerle son bulmaktadır.

Değerlendirme ve sonuç bölümünde asrının bu dâhi sanatkârının hat sanatına katkısı, bu alandaki yeri anlatılmaya çalışılmış eserlerinin günümüzdeki durumundan yola çıkılarak bu azim kültürün geleceğe taşınabilmesi için koruma altına alınması hususuna vurgu yapılmıştır.

Ekler bölümünde ulaşılabilen kitâbelerin fotoğraflarına ve bir kısmının da kalıbına yer verilmiştir. Tez sahibinin hat sanatı üzerine yaptığı çalışmalar da bu bölümün sonunda yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Hattat Sâmi Efendi, celî sülüs, celî nesta'lik, kitâbe

ABSTRACT

This thesis, entitled “Epitaphs of Calligrapher Sami Efendi in Istanbul”, is divided into three main sections. The introduction section starts with a discussion of the importance of Sami Efendi’s autographed epitaphs and includes further reference to how the thesis is structured, what sources were utilized and what methods were used while recording the epitaphs.

In the first section, entitled “Epitaphs”, the meaning and importance of epitaphs as well as previous studies focusing on epitaphs are discussed, as the epitaphs of Sami Efendi constitute the main topic of the thesis. Texts used in epitaphs are classified into three types, namely production, religious texts and tombstone epitaphs. Use of different languages and writing styles in different periods of history are also discussed. With regard to the architectural aspect, a specific reference is made to how the relation between text and space played a crucial role in choosing what verse of the Holy Quran was inscribed on the epitaph of structures based on a number of examples. In the subsection focusing on history and *abjad*, the reasons behind the use of Hijri (Islamic) Calendar are set out, as well as a brief explanation on abjad, a specific way of calculating dates.

In the second section, as an introduction to the artist, Sami Efendi’s life, birth, family, upbringing, official assignments, teachers, artistic style, students, death and tomb are briefly discussed.

The third, and most essential, section of the thesis is entitled “Epitaphs of Sami Efendi Written in *Jali Thuluth* and *Jali Nasta’lik”.* This section starts with a general discussion of the epitaphs in Istanbul. Sami Efendi’s epitaphs are classified into two types and primarily the epitaphs on architectural structures that carry his signature are discussed. Following general information about the architectural structure on which the epitaph is inscribed, the size, material, height, colour, writing style, language and content of the epitaph are examined. The letters, *harakat* (diacritics) and decorative symbols as well as the width of pens and the aesthetic balance between these elements are also discussed. Ornamental specifications of the epitaphs, if any, are also briefly examined before a short note on the current condition of the writing. This section ends with examples of a selection of tombstone epitaphs written by Sami Efendi.

In the Evaluation and Conclusion section, the contribution of Sami Efendi, a genius artist of his age, to calligraphy, his place and importance in this specific art form

are discussed as well as the current condition of his art and the necessity of preservation of this great culture so that it can be carried into the future are underlined.

The Annexes include photographs of epitaphs that could be reached alongside models of some of the epitaphs. Several examples of calligraphy works by the author of this thesis are also included at the end of this section.

Keywords: Calligrapher Sami Efendi, jali thuluth, jali nasta'lik, epitaphs

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Hüsrev Subaşı ve Prof. Dr. Muhittin Serin hocalarımın "Sâmi Efendi kitâbeleri hakkında yeterli çalışma olmadığını, bu konuda yapacağım çalışmanın hat sanatına önemli bir katkı sağlayacağını" ifade etmeleri bu konu üzerine yoğunlaşmamı sağladı. Yalnız Sâmi Efendi'ye ait kitâbelerin bir kısmında kullanılan nesta'lik yazıyı meşketmemiş olduğum için tereddüt yaşadım. Fakat hocalarımın gerektiğinde yardımcı olabileceklerini ifade etmeleri üzerine bu konuyu çalışmaya karar verdim.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü bünyesinde yaptığım bu tez çalışmasında gerek konu seçiminde gerekse çalışma sürecim içinde başlangıçtan bitiş aşamasına gelene kadar her konuda bana destek olan, sorularıma sabır ve özenle cevap veren, bilgilerini özveri ile paylaşan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Hüsrev Subaşı'ya ve Prof. Dr. Muhittin Serin'e minnet borçluyum.

Fakültedeki atölye çalışmaları boyunca hat sanatının bütün inceliklerini öğretmeye çalışan muhterem hocalarım Ali Toy ve Davut Bektaş Bey'lere müteşekkirim.

Tezin yazım kuralları denetimi konusunda yardımları için Esra Yıldız ve Abdülkadir Şenel'e teşekkür ediyorum.

Kitâbelerin fotoğraflanmasındaki destekleri sebebi ile Sevdiye Kahraman ve Cihat Hıdır'a, kalıp çıkarma konusundaki yardımlarından dolayı da Kemal Acur'a ayrıca teşekkür ediyorum.

Şubat 2017 Fatma Zehra Ülker

İÇİNDEKİLER

Özet ..... İİİ
Abstract ..... İV
Önsöz ..... Vİ
Kısaltmalar ..... Vİİ
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM
KİTÂBE

A) KİTÂBENİN ANLAMI 5
B) KİTÂBENİN ÖNEMİ 6
C) KİTÂBELERLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR 7
D) KİTÂBELERDE KULLANILAN METİNLER 9
1. Yapım Kitâbeleri 10
2. Dinî İçerikli Kitâbeler 10
a) Âyet-i Kerîmeler 10
b) Hadîs-i Şerîfler 11
c) Kelâm-ı Kibarlar 11
3. Mezar Kitâbeleri 11
E) KİTÂBEDE DİL VE YAZI ÇEŞİDİ 12
F) METİN MEKÂN MÜNASEBETİ 13
G) KİTÂBELERDE TARİH VE EBCED 15

II. BÖLÜM

SÂMİ EFENDİ'NİN HAYATI

A) DOĞUMU, AİLESİ VE YETİŞMESİ 18
B) RESMİ GÖREVLERİ 18
C) HOCALARI VE SANAT ÜSLÛBU 18
D) TALEBELERİ 20
E) VEFATI VE KABRİ 21

III. BÖLÜM

İSTANBUL'DA SÂMİ EFENDİ'NİN CELÎ SÜLÜS VE CELÎ NESTA'LİK KİTÂBELERİ

A) İSTANBUL'DA KİTÂBELER 23
B) İSTANBUL'DAKİ MİMARÎ YAPILARDA SÂMİ EFENDİ KİTÂBELERİ 24
1. Topkapı Sarayı'nda Celî Sülüs Hadis Kitâbesi 25
2. Kantarcılar Camii 26
a) Genel Özellikleri 26
b) Ana Giriş Kapısı Kitâbesi 26
3. Râmi Camii 27
4. Gazi Atik Ali Paşa Camii 28
a) Genel Özellikleri 28
b) Cümle Kapısı Kitâbesi 28
5. Büyük Çarşı (Kapalı Çarşı) 29
a) Genel Özellikleri 29
b) Nûruosmaniye Kapısı Kitâbesi 31
c) Fesçiler Kapısı Kitâbesi 32
d) Beyazıt Kapısı Kitâbesi 33

6. Şehzade Mehmed Camii 34
a) Genel Özellikleri 34
b) Batı Kapısı Kitâbesi 34
7. Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde Celî Sülüs Âyet Kitâbesi 35
8. Şişli Etfal Hastanesi 36
a) Genel Özelikleri 36
b) Celî Sülüs Kitâbe 37
9. Galib Paşa Camii 38
a) Genel Özellikleri 38
b) Celî Nesta'lik İnşâ Kitâbesi 38
10. Maçka Hamidiye Çeşmesi 39
a) Genel Özellikleri 39
b) Celî Nesta'lik İnşâ Kitâbesi 40
11. Zihni Paşa Camii 42
a) Genel Özellikleri 42
b) Mihrab Kitâbesi 42
c) Harim Kapı Kitâbesi 43
d) Ana Kapı Kitâbesi 44
12. Nallı Mescit 45
a) Genel Özellikleri 45
b) Batı Kapısı Kitâbesi 46
13. Yıldız Sarayı 47
a) Genel Özellikleri 47
b) Hamidiye Çeşme Kitâbesi 47
14. Yeni Valide Çeşme ve Sebili 48
a) Genel Özellikllleri 48
b) Celî Sülüs İnşâ Kitâbesi 49
C) İSTANBUL'DA SÂMİ EFENDİ İMZALI MEZAR KİTÂBELERİNDEN ÖRNEKLER 52
1. Kıbrısîzâde İsmâil Efendi'nin Mezar Kitâbesi (Sünbül Efendi Haziresi) 52
2. Mehmed Sâlih Paşa'nın Mezar Kitâbesi (Süleymaniye C. Haziresi) 53
3. Hacı Abdullah Nidâî Efendi'nin Mezar Kitâbesi (Sünbül Efendi Haziresi) 54

4. Hacı İsmâil Ağa'nın Mezar Kitâbesi (Eyüp Sultan Haziresi) 54
5. Hacı Mustafa Efendi'nin Mezar Kitâbesi(Eyüp Sultan Haziresi)..... 55
6. İsmâil Rıdvan Paşa'nın Mezar Kitâbesi (Yahya Efendi Haziresi) 56

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 57
BİBLİYOGRAFYA 61
DİZİN 63
EKLER 64
A) Fotoğraflar 64
B) Kalıplar 137
C) Eser Rapor 158
D) Özgeçmiş 164

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

agm : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

C. : Cami

DBİA : *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*

DİA : *TDV İslam Ansiklopedisi*

F. : Fotoğraf

Hz. : Hazreti

h. : Hicrî

İCM : *İstanbul Camileri* (Tahsin Öz)

İTÇK : *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı* (Necdet Ertuğ)

K. : Kalıp

ö : Ölüm, ölüm tarihi

R. : Resim

s. : Sayfa

sy. : Sayı

TDEA : *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı sanat kültüründe önemli bir yere sahip olan hat sanatı, mimari yapıların vazgeçilmez bir öğesi olan kitâbeler söz konusu edildiğinde belirleyici ana unsur olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda bu konuda yapılan çalışmaların sayı ve içerik olarak belirli düzeyde olmaması, mesela Türkiye'deki kitâbelerin tamamının tespit edilip bir araya getirildiği bir çalışmanın hâlâ bulunmaması, bu alanın çok daha fazla ve derin biçimde işlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu konu ile ilgili başka bir husus da eğer söz konusu kitâbenin altında Sâmi Efendi gibi bir hat dehasının imzası varsa, o tarihî obje sadece üzerinde bulunduğu yapıyı manzum ya da mensur biçimde anlatan ve mimari hakkında bilgiler veren birinci dereceden tarihî bir belge olmanın ötesinde; satır, duruş ve diziliş özellikleri ile hattatlara ışık tutacak önemli bir sanat eseri olarak da ele alınmaktadır. Sâmi Efendi'nin Valide Sultan Çeşmesi'ndeki celî sülüs kitâbesi, bu konuda çalışma yapan birçok sanatçıya örnek teşkil etmekte, aynı zamanda Kapalı Çarşı'nın Fesçiler Kapısı'ndaki celî nesta'lik[1] kitâbede günümüzde erişilmeyecek bir güzelliktedir.

Kitâbeler, tarihî ehemmiyetlerinin yanında onu tasarlayan sanatçıları da bir anlamda günümüze taşıyan belgeler durumundadır. Gerek hat sanatçıları, gerekse çoğu imzasız Osmanlı kitâbeleri layık oldukları biçimde ve içerikle ilmî çalışmaların konusu edilememiş görünmektedir.

İstanbul'daki kitâbelerin geçmişine gidildiğinde kitâbe yazımının İstanbul'un Fethi'nden itibaren başladığı görülür. Bu kent çoğrafyasında yazılan ilk kitâbe ise, Rumeli Hisarı'ndaki inşâ kitâbesidir. Beş yüz yılı aşkın bir süredir kitâbe yazımının olağan bir şekilde devam ettiği görülür. Buna rağmen Türk sahasında bu sanatla ilgili yapılan ilk çalışma XIX. yy sonunda başlamıştır. Maalesef çalışmaların geç dönemlerde başlandığı ve bu konu ile ilgili yeterli duyarlılığın olmadığı, yakın tarihimizde bazı çalışmalar yapılmış olsa da halen birçok eksiğin bulunduğunu görmekteyiz.

Tez üç ana başlık altında toplandı. Birinci bölümde kitâbe ile ilgili genel bilgi verildi. İkinci bölümde kısaca Sâmi Efendi'nin hayatını, üçüncü bölümde ise esas

[1] Nesta'lik yazı Türkiye'de ta'lik adı ile yaygınlaşmıştır. Biz çalışmamızda bu yazı çeşidi için gerçek adı olan nesta'lik ifadesini kullanacağız.

konumuz olan İstanbul'da Sâmi Efendi'ye ait kitâbeleri ele alındı. Beraberinde kitâbelerin bir kısmının kalıbı çıkarıldı ve ayrıca hepsinin fotoğraflarına yer verildi.

İlk önce Sâmi Efendi'ye ait kitâbeler tespit edildi. Bu esnada Râmi Camii'ndeki kitâbeye yapının yıkılması sebebiyle tezde yer almadı. Şişli Etfal Hastanesi'nde bulunan celî nesta'lik yazıya da ulaşılamadı. Kaynaklarda geçen Sâmi Efendiye ait diğer kitâbelere hemen hemen ulaşıldı. Ayrıca kaynaklarda geçmeyen günümüzde Topkapı Sarayı ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan ancak hangi mimari esere ait olduğunu tesbit edemediğimiz iki adet kitâbede tezde yer aldı.

Ulaşılan kitâbelerin yüksekliği 3-4 m'yi geçmiyorsa kalıbları çıkarıldı. Diğerlerinin daha yüksekte olmaları sebebiyle sadece fotoğrafları alındı.

Çalışmamızı tamamladığımızda kitâbelerin bu günkü durumu ile ilgili dört sonuca vardık. Birincisi, cami içi, saçak altı gibi korunaklı yerlerde bulunan kitâbelerin orijinal halini koruduğunu gözlemledik. İkincisi restorasyon gören kitâbelerin bir kısmı eserin orijinal hali korunarak tamir edilmiş olsa da bir kısmında maalesef özensiz bir çalışmayla eserin orijinal halinden uzaklaşıldığını tespit ettik. Üçüncü grupta tamamen yok olan kitâbenin, eski kalıplarının kullanılarak yeniden yapılabilmesidir. Dördüncü grupta ise hiç dokunulmayan ancak bazı bozulmaların mevcut olduğu kitâbelerdir.

Bu gözlemlerimizden şu sonuca vardık: Gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarının daha dikkatli ve özenli yapılması, eserin orijinal haline kesinlikle bağlı kalınması gerekliliğidir. Ayrıca restorasyona ihtiyaç olan kitâbelerin tespit edilerek uzmanlarınca bir an önce elden geçirilmesi hususu da önemlidir.

Ayrıca İslâm coğrafyasında bulunan Türk-İslâm tarihine ait kitâbelerin tespit ve kataloglama çalışmasının yok denecek kadar az olduğu ve bu konuda yetkililerin, devletin, üniversitelerdeki ilgili kürsülerin ivedilikle çalışmaya başlamasının Tarihî bilgilerin sağlıklı tespiti ve gelecek kuşaklara aktarımı bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Genellikle dinî, sivil ve askerî binaların belirli yerlerine özenle işlenen kitâbe, verdiği bilgiler ve dekoratif bir unsur olması hasebiyle büyük önem taşır. Kitâbelerin verdiği bilgiler medeniyet ve sanat tarihi araştırmalarında olduğu kadar dil ve tarih çalışmaları için de önemli kaynak ve belge niteliğindedir. Kitâbe konusunu geniş kapsamlı bir şekilde ele aldığımızda üç ana başlıkta toplayabildiğimizi görüyoruz: yapım kitâbeleri, dinî içerikli kitâbeler ve mezar kitâbeleri. Sanatsal yönden hepsi çok önemli bir yere sahip olsa da biz İstanbul'da ulaşabildiğimiz Sâmi Efendi'ye ait bütün yapım kitâbeleri ve dinî içerikli kitâbeleri ele aldık. Mezar kitâbelerinden de birkaç tane örnek verdik.

Konumuz Sâmi Efendi kitâbeleri olduğu için önce kitâbeyle alakalı araştırmalar yaptık. Birinci bölümü kitâbe konusuna ayırdık. Kitâbenin anlamı, ilim-sanat açısından önemi, bu konuda yapılan çalışmalar, kitâbede kullanılan metinler gibi konulara

değindik. Bu konularda Ali Yardım'ın *Alanya Kitâbeleri*, Murat Yüksel'in *Akçaabat'ta Türk İslâm Eserleri Kitâbeleri*, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde* (*TDEA*) "Kitâbe" maddesi ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde (DİA)* Ali Alparslan'ın "Kitâbe", Semayi Eyice'nin "Eldem Halil Ethem" ve Nebi Bozkurt'un "Mezarlık" maddelerinden faydalandık.

İkinci bölümde Sâmi Efendi'nin hayatını işledik. Bu bölümde kısaca Sâmi Efendi'nin doğumu, ailesi, yetişmesi, resmi görevleri, hocaları ve sanat üslûbu, talebeleri, ölümü ile ilgili bilgi verdik. Bu konularda Muhiddin Serin'in *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Hattatlar* başlıklı kitapları ve Uğur Derman'ın *Ömrümün Bereketi* adını taşıyan kitabı ile Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "*Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı" maddesinden faydalandık.

Üçüncü bölümde tezin esas konusu olan Sâmi Efendi'nin İstanbul'daki kitâbelerine geçtik. Başlangıçta kısaca İstanbul'daki kitâbelerden bahsettik. Sâmi Efendi'yi inceleyen kaynakların ayrıntılı bir taramasını yaptık. Bu tarama neticesinde elde ettiğimiz yapım ve dini içeirikli kitâbeleri kronolojik olarak sıraladık. Bu sıralamayı kitâbelerin tarihini esas alarak uyguladık zira kitâbelerin bir kısmı mimari eserin inşâ tarihinden epey sonra hakkedilmiştir. Daha sonra mezar kitâbelerini kronolojik olarak verdik. Kitâbeleri bu şekilde ikiye ayırmamızın sebebi mezar kitabelerinden sadece birkaç örnek vermemizdir.

İlk önce Sâmi Efendi'nin kitâbelerinin hangi mimari eserlerde mevcut olduğunu gidip yerinde tespit ettik. Bu mimari eserlerin bulundukları yer, yapının üslûbu, geçirdiği restorasyon ve günümüzdeki durumu hakkında kısa bilgi verdik. Bu bilgiler için *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi (DBİA)*, Tahsin Öz'ün *İstanbul Camileri*, Affan Egemen'in *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, Necdet Ertuğ'un *İstanbul'un Çeşme ve Sebiller Külliyatı* başta olmak üzere konuyla ilgili pek çok kaynaktan faydalandık.

Kitâbeleri ele alırken metot olarak Halil Ethem Eldem'in *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'*nda bulunan "Kitâbeler Nasıl Kayıt ve Zapt Olunur?" makalesinden faydalandık. Bunun sebebi de Türk sahasında kitâbe araştırmaları ve kataloglama konusunda çalışma yapan ilk Türk araştırmacı olması ve günümüzde halen o metodun kullanılmasıdır.

Halil Ethem öncelikle kitâbenin bulunduğu mimari eserin özellikleri hakkında bilgi vermiş daha sonra kitâbe konusuna geçmiştir. Kitâbenin üç şekilde zapt edildiğini açıklar. Bunlar: kitâbe metnini yazma (ve bununla beraber detaylı bilgi verme), kalıp çıkarma ve fotoğraf almadır.

Mesela ilk kitâbemiz Kantarcılar Camii'ndedir. Bu konunun başında caminin yeri, tarihi, mimari özelliklerinden bahsettik. Ardından bu camide kitâbenin nerede bulunduğu, ölçüsü, yerden yüksekliği, kalem ağzı genişliği, dili, metin konusu, zemin ve

harflerin üzerinde kullanılan renk gibi konulara değindik. Ayrıca kitâbenin sanatsal değeri, günümüzdeki durumu konularını ele aldık. Sonunda da kitâbenin metnini Arap harfleriyle, okunuşunu Latin harfleriyle verdikten sonra manasını kaydettik.

Tezimizin en önemli ayağı olan kalıp çıkarma işlemi için yine aynı kaynağa ayrıca konu ile ilgili çalışma yapan arkadaşların bilgilerine başvurduk. Kalıp çıkarma konusunda kendi çalışmamız için iki metot belirledik.

Birinci metot olarak kitâbenin üzerine itina ile yapıştırılan kopya kâğıdının üstüne top şekline getirilmiş karbon kâğıdını titizlikle, özellikle harflerin ince noktalarını göz önüne alarak sürülmesi sonucunda kalıpların çıkarılması işlemini gerçekleştirdik. Bu işlem sırasında dikkat edilmesi gereken şeyin kâğıda fazla veya eksik baskı yapmadan karbon kâğıdına sürülmesi gerektiği kanısına vardık.

İkinci metot olarak kitâbe üzerine aynı şekilde yapıştırılan kopya kâğıdının üzerine, kömür tozunun geçebileceği incelik ve deliğe sahip bir kumaşın içine konularak hazırladığımız malzemeyi kâğıdın üzerine sürerek kalıp alma işlemini gerçekleştirdik. Fakat bu metodun tarihi eseri kirletmek suretiyle vereceği zararı hesaba katarak bu işlemi sadece bir kere gerçekleştirdik.

Kitâbelerin yüksekte olması sebebiyle (bu yükseklik üç metre ile altı metre arasında) kalıp çıkarma işleminde hocalarımın izni ile yardım aldık. Üç dört metre yüksekte bulunanların kalıbını alabilsek de daha yüksekte olanlarınkini alamadık.

Kalıplarının alımı esnasında özellikle binanın dışında olan kitâbelerde yağmursuz ve rüzgârsız havayı seçmemiz kolaylık sağladı. Yağmurda kâğıdın ıslanması, rüzgârda da uçması olasılığından korunmuş olduk.

Kalıpları alınan kitâbelerin fotoğrafını alma aşamasına geçtik. Bunun için kitâbelerin bulunduğu mekânlardan yola çıkarak duruma göre gün içinde görüntüyü en iyi alabileceğimiz saatlerde çalışmamızı gerçekleştirdik. Kitâbelerin günümüze geldiği genel durumu daha iyi tahlil edebilmek için eserlerin bulunduğu yerleri birçok kez ziyaret ettik. Kitâbeleri tekrar tekrar inceledik ve bu çalışmayı gerçekleştirdik.

I.BÖLÜM

KİTÂBE

A) KİTÂBENİN ANLAMI

Kitâbe, Arapça bir kelime olan "ketebe" fiilinden türemiş bir mastardır. Sözlükte yazmak manasına gelir. Bu kelime son derece üretken bir yapıya sahiptir. "Kâtip, kitap, kitâbet, kütüphâne, mektep, mektup, mükâtebe" bu kökten üretilen kelimelere örnek olarak verilebilir.

Yunancadan alınan "Epigraphe", Latinceden gelen, Fransızca "Inscription" kitâbe kelimesinin karşılığıdır. Kitâbeleri kendine ait disiplin ve metotlarla tespit eden, çözen yorumlayan, eleştiren araştırmalar "epigrafi" adıyla müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir. Şemseddin Sâmi Bey (1850-1904) *Kāmûs-ı Fransevî*'sinde "epigrafy" kelimesinin karşısına "Elvâh ve hutut-ı atîkanın hall-ı kıraati ilmi; elvâh ve menkûşât-ı kadîmenin tedkik ve tetebbu' fenni "[2] şeklinde tanımlamıştır.

Halil Edhem (ö.1357/1904) epigrafiyi: "İlmi âsâr-ı atîkanın bir şûbesi de ağaç ve tunç ve taş ve maden ve tuğla veyahut sâir bir madde üzerine mahkûk yazılarak tedkîk ve tetebbüüyle iştigâl eder ki bu fenne her lisanda epigrafya tesmiye ederler."[3] şeklinde açıklamıştır.

Mehmed Zeki Pakalın (ö.1392/1972), sözlüğünde kitâbeyi "Kitâbe; binaların kemerlerine, kapı üstlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha ve böyle bir levhanın yazısı yerine kullanılan bir tabirdir. Mezar taşlarındaki yazılara da kitâbe denir."[4]der.

Kitâbe kelimesinin terim anlamı "Genellikle dinî, sivil ve askerî binaların belirli yerlerine özenle işlenen kitâbe, verdiği bilgilerle ve yapının estetiğini tamamlayan dekoratif bir unsur olması ile önem taşıyan bir mimarî elemandır. Çoğunlukla giriş kapıları üzerinde yer alır. Eserin kim tarafından yapıldığını bildirenine "tarih kitâbesi", tâmiri hakkında bilgi verenine "tâmir kitâbesi " denir. Ayrıca yapıların iç ve dış

---

[2] Şemsettin Sâmi, "Epigrafî"*, Kāmûs-ı Fransevî.*

[3] Halil Edhem, "Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zabt Olunmalıdır", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, İstanbul h. 1329, c. 10, s. 626-629.

[4] Mehmet Zeki Pakalın,"Kitâbe", *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 284.

duvarlarında bulunan yazılar, okçulukta atılan okun düştüğü yere dikilen nişan taşları ile mezar, menzil ve mesafe taşlarına işlenmiş yazılar da kitâbe sayılır.[5]

Türk-İslâm sanatı tarihi uzmanı Hakkı Önkal da ortak bir kitâbe tanımının bulunmadığını söyleyerek şu tanımı yapmıştır: "Kitâbe kavramı, inşâ faaliyetleri ile ilgili olmak üzere eserin kim tarafından, hângi tarihte ve niçin yapıldığını, hângi ustaların çalıştığını, ne gibi tâdil ve tâmir gördüğünü belirten ve bu faaliyetleri ayrı ayrı ifade etmek üzere gruplara ayrılabilen bir kavramdır. Buna rağmen binalarda yer alan âyet-i kerîme, hadis-i şerif, kelâm-ı kibar, dualar ve esma-i hüsnâya da zaman zaman kitâbe denilmekten kaçınılmamıştır. Bu, bazı terim ve kavramların, sanat tarihi ile ilgili çalışma ve araştırmalarda yerleşmiş müşterek ifadelerin bulunmamasından ileri gelmektedir. Yukarıdaki bu kısa açıklamaya göre, eserlerde bulunan yazılar "kitâbeler" ve yapının fonksiyonuna uygun olarak yazılmış "dini ibareler" şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür."[6]

Kitâbeler genellikle taşınmaz mallar, bazen de taşınır mallar üzerindedir. Taşınmaz mallar kısmına ait olanlar mermer, taş, çini, ahşap nadiren tunç üzerinedir. Bunlar cami, medrese, türbe, çeşme, sebil, han, köprü, kale, sur kapıları, minareler ve mezar, nişan, hudut, mil taşlarında ve diğer âbidelerde bulunur. Taşınır mallar kısmına ait olanlar da çoğunlukla bakır caminin şamdanı, kandili feneri veya ağaç ve tunçtan küpler ve pencere kanatları, halılar, taş, astronomi âleti, güneş saati, silah, çekmece, toprak, cam ve sedef eşya çok kere bir kitâbe ile tezyin edilmiştir.

B) KİTÂBENİN ÖNEMİ

Mimarî eserlerde yazı yazma geleneği'nin tarihi bir hayli eskilere dayanmaktadır. İslâm döneminden kalma en eski kitâbeler, Hz. Peygamber devrinde Medine civarında Hendek Gazvesi sırasında İslâm ordugâhının yakınındaki Sel Dağı'nın kayalıklarına yazılmış olan yazılardır. Tarihî bakımdan dikkat çeken ikinci kitâbe ise Asvan'da keşfedilen Abdurrahman b. Hâlid el-Hicrî adında birine ait 31(652) tarihli mezar taşıdır. Bu tarihten itibaren Emevîler devrine yaklaştıkça kitâbelerin çoğaldığı görülür.

Anadolu'daki ilk kitâbelere Doğu Anadolu'da yerleşen Danişmendli, Artuklu ve Mengücek devletlerinde ve Anadolu Selçuklularında rastlanır.[7] Bu devletlerden sonra da müslüman devletler bu geleneği devam ettirmişlerdir.

Bu yazılar medeniyet ve sanat tarihi araştırmalarında olduğu kadar dil ve tarih çalışmaları içinde de önemli kaynak niteliği taşır. Halil Edhem kitâbelerin ilim ve sanat

---

[5] Ali Alparslan, "Kitabe*", DİA,* Ankara 2002, c. 26, s. 76-81.
[6] Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara 1992*,* s. 17.
[7] "Kitâbe*", TDEA*, İstanbul 1982, c. 5, s. 358-360.

açısından önemini, "Epigrafya ilmi âsâr-ı atîkanın şu'ubâtından biri olmakla beraber ilm-i tarih ve ilm-i elsine ve coğrafya ve edebiyat için dahi en mühim menâbi'i câmidir. Hele münkariz olmuş akvâmı adîdenin tarih ve âdât-ı hususiyelerini öğrenmek için onların bıraktıkları âsâr-ı mahûke elimizde yegâne vâsıta-i tetebbu'dur."[8] ifadesiyle açıklar.

Yapım kitâbeleri bir taraftan eserin kimlik kartı olup diğer taraftan o vatanın tapu tescil belgesidir. Eser muhafaza edilememiş olsa bile, yüzyıllar sonra onun varlığından haberdar edecek ve ait olduğu devir hakkında bilgi verecektir. Bu kitâbeler, devrin sanatı, edebiyatı, ekonomisi, tarihi, saltanat yılları, devlet ricali, hükümdarların lakap ve unvanları konularına da ışık tutacaktır.

İslâm medeniyetinin hemen hemen bütün eserlerinde rastlanan dinî içerikli kitâbeler; yani âyet-i kerime, hadis-i şerif ve kelâm-ı kibarlarla tarihî karakterdeki mimarî yapılar kutsiyet kazanmaktadır. Böylece hem kültür, hem de inanç olarak İslâmın mesajı okuldan camiye, kışladan devlet binalarına kadar birçok eserle kitlelere hatırlatılmaktadır.

Mezar kitâbeleri birçok ilmî, dinî, askerî şahsiyetlere, devlet adamlarına ve halkın ileri gelenlerine ait tarihi ve biyografik bilgi verir. Devletin geçirdiği çeşitli evreleri açık bir şekilde yansıtır. Hat sanatının gelişimi konusunda zengin örnekler sunan mezar taşları, tarihi ve demografik araştırmalar bakımından da büyük değer taşır. Aynı zamanda kitâbeler devirlerinin dil, edebiyat, sanat, folklor ve etnografya özelliklerini de yansıtmaktadır.

C) KİTÂBELERLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kitâbelere ait ilk çalışmalar batılı ilim adamları tarafından XVII. yy sonlarında başlatılmıştır. Başlangıçta paleografi ilminin metotları ile kitâbeler çözülmüş ve değerlendirilmiştir. Bir müddet sonra paleografi ilmi "epigrafi" adıyla müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir. İslâm dünyasının tarihî ve kültürel zenginlikleri batılı ilim adamlarının ilgisini çekince İslâm öncesine ve sonrasına ait çalışmalar İslâm coğrafyasında başlamıştır.

XIX. yy başında Napolyon'un Mısır seferi sırasında yanında bulunan paleografi uzmanı J. J. Marcel (ö.1270/1854), Arap yazısının tarih içindeki gelişimini öğrenmek amacıyla Mısır'da bulunan kûfî kitâbeleri inceleyerek bu hususta takip edilecek metot hakkındaki görüşlerini ortaya koydu. Lanci Reunaud ise kitâbe araştırma metotlarına açıklık kazandırdı.

Ancak XIX. yy'ın sonları ve XX. yy'ın başlarında keşfedilen İslâm kitâbelerinin çokluğuna rağmen bunların Yunan ve Latin kitâbeleri gibi bir koleksiyon halinde

[8] Ethem, agm, s. 626-629.

toplanıp düzenlenmesine yeterli önem verilmemiştir. Araştırılmış fakat bir araya getirilmemiş kitâbelerle ilgili ilk ciddi çalışmayı Max van Berchem (ö.1339/1921) yapmıştır.

Arap dili üzerine yükseköğrenimi olan Berchem sanat tarihi dersleri de almıştır. Arapça kitâbeleri okuyup anlama hususunda bilgisini artırmak için mutlaka İslâm memleketlerinde incelemeler yapması gerektiği düşüncesiyle Filistin, Suriye, Kahire ve Anadolu'ya kadar uzanan seyahatler yapmış, Avrupa'da ilim âlemiyle temaslarını sürdürerek çeşitli kongrelere ve ilmi toplantılara katılmıştır. 1913'te Paris'te İlimler Akademisi'ne üye seçilmiş, aynı yılın sonlarında İstanbul'a gidip Kudüs'te yapmayı planladığı çalışmalar için Halil Edhem Eldem (ö.1356/1938)'in desteğini almıştır. Berlin'deki İlimler Akademisi üyelerinin eski Grek ve Latin kitâbelerinin kopyalarını derleyerek büyük ciltler halinde yayımlamış olmaları ve Paris Akademisi üyelerinin de Sâmi dillerinde yazılmış kitâbeleri yayınlamaları, onu aynı çalışmayı Arapça kitâbeler için yapmaya yöneltmiştir. Bunun için rastladığı bütün kitâbeleri sistemli biçimde toplamaya, bunların kopya ve fotoğraflarını almaya ve okuduğu metinler için gerek dil gerekse muhteva bakımından açıklamalarda bulunmaya çalışmıştır. M. Van Berchem'in ilk kitâbe derlemeleri Kahire ve Kudüs'te gördükleri hakkında oldu. Kendisi İslâm ülkelerinde seyahatler yaparak kitâbe kopyaları alırken başkalarının topladıklarını da onların yayınları içinde işlemiştir

Hayatı boyunca serbest çalışan ve herhangi bir üniversitede görev almayan Van Berchem, İslâm sanatı üzerine araştırma yapan ilim adamlarının buldukları kitâbeleri büyük bir dikkatle okuyup tercüme ederek onlara yardımcı olmuştur. Bundan dolayı dünyanın her köşesinden kitâbe fotoğrafları veya kopyaları gönderilerek onun yardımı istenmiştir.

Max van Berchem daha 1890'larda kaleme aldığı bir yazısında İslâmî eserlerin bakımsızlık yüzünden harap olduğunu, bunların vakit kaybedilmeden fotoğraflarının ve kopyalarının alınması gerektiğini bütün dünya ilim adamlarına duyurmaya çalışmış ve bilhassa yayımladığı *Corpus* ile İslâm epigrafi biliminin kurucusu olmuştur.

Türk sahasında kitâbe araştırmaları, XIX. yy'ın sonlarında başlamıştır. Türk âlimleri içerisinde bu konu ile ilgilenen Halil Edhem Eldem'dir. Osmanlı döneminin sonları ile Cumhuriyet döneminin başlarında faaliyet gösteren Türk kültür tarihinin önemli bir şahsiyetidir. Yetişmesi bakımından bir eski eserler uzmanı olmamakla beraber ağabeyi Osman Hamdi Bey'in yanında bu beceriyi kazanarak mükemmel bir müzeci, ayrıca iyi bir Türk- İslâm sikkeleri ve kitâbeleri uzmanı olmuştur. Onun Türk-İslâm tarihi bakımından önemli hizmetlerinden biri Anadolu'nun yüzlerce kitâbesini toplayıp yayımlamış olmasıdır.

Halil Edhem, Avrupalı Arap dili ve epigrafya uzmanı Max van Berchem ile birlikte Anadolu'daki ilk İslâmî kitâbelere dair büyük bir derleme hazırlığı girişiminde

bulunmuş bu çalışma bir külliyat olacak ve bölgelere göre tasnif edilen Arapça yapı kitâbelerini çeşitli fasiküller halinde tanıtacak olan bu çalışma, ne yazık ki I. Dünya Savaşı kargaşası ve yenilgisiyle iki fasikülün basılmasından sonra yarım kalmıştır.[9]

Kitâbe konusunda çalışma yapan Türk âlimlerinin hepsinin ismine ve eserine burada yer veremesek de Cumhuriyet Döneminde öne çıkan isim ve çalışmaların bazıları şöyledir:

Halil Edhem Eldem'in M. van Berchem'in eserlerine yardımları ve *Kayseri Şehri: Mebânî-i İslâmiyye ve Kitâbeleri (*İstanbul h. 1334), İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kitâbeler* (İstanbul h. 1345) ve *Karasi Vilayeti Tarihçesi* (İstanbul h. 1341), İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Rıdvan Nâfiz Edgüer'in *Sivas Şehri* (Ankara 1928), Mehmet Behçet'in *Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi* (İstanbul h. 1341), Mübarek Galip'in *Ankara: Kitâbeler* (I-II, İstanbul 1928), Sadettin Nüzhet Ergun'un *Mezar Kitâbeleri* (İstanbul 1932), Abdurrahim Şerif Beygu'nun *Ahlat Kitâbeleri* (İstanbul 1932) ve *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri* (İstanbul 1936), Mustafa Câvit'in *Akşehir Kitâbeleri ve Tetkikatı* (Muğla 1934) ve Halim Bâki Kunter'in yayımları ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı mimarisi konusundaki eserleri.

Bu konuda çalışma yapan âlimler Türk kitâbelerine ışık tutmuşlardır. Son dönemde yapılan çalışmalar arasında ise Müjgân Cunbur'un *Kütüphânelerimizin Manzum Tarih ve Kitâbeleri* (Ankara 1989), Affan Egemen'in *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri* (İstanbul 1993), Remzi Duran'ın *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri* (Ankara 2001) ve Mahmut Karataş'ın *Şanlıurfa ve İlçelerindeki Kitâbeler* (Şanlıurfa 2001) sayılabilir.

Daha sonrada bir takım yerel yayın çalışmalarına raslanmaktadır. Ayrıca mimarî yapı kitâbeleri ve mezartaşı kitâbeleri konusu etrafında üniversitelerde yapılmış bazı kıymetli tez çalışmaları da bulunmaktadır.

D) KİTÂBELERDE KULLANILAN METİNLER

Kitâbede kullanılan metinleri ana hatlarıyla üçe ayırdık. Bunları yapım (inşâ) kitâbeleri, dinî içerikli kitâbeler ve mezar kitâbeleri şeklinde adlandırdık. Bu bölüme yapım kitâbeleri ile başlıyoruz. Bunun sebebi tek başına "kitâbe" denildiğinde öncelikle yapım kitâbelerinin anlaşılıyor olmasıdır.

[9] Semavi Eyice,"Eldem, Halil Ethem", *DİA,* İstanbul 1995, c. 11, s. 18-21.

1. YAPIM KİTÂBELERİ

Kitâbenin tanımı daha öncede belirtildiği gibi konunun uzmanları tarafından farklı şekillerde yapılmıştır. Mesela Ali Alparslan'ın kitâbenin tanımında yapım kitâbesini inşâ ve tâmir olarak ikiye ayırırken Hakkı Önkal bu tanımı tarih, tâmir, tâdil (değiştirmek) olarak ele alır. Remzi Duran da farklı bir bilgi ekleyerek yapım kitâbelerini inşâ, tâmir ve vakıf kitâbeleri olarak incelemiştir. Ali Yardım ise bu tanımı inşâ, tâmir, tevsî (genişletme), tecdîd (yenileme) olarak kaydetmektedir.

Tüm tanımlardan istifade ederek yapım kitâbesinin tanımını; cami, medrese, çeşme, hastane, türbe gibi binaların belirli yerlerine koyulan, yapının ne zaman, kim tarafından inşâ edildiğini, onarıldığını, yenilendiğini, genişletildiğini veya vakfedildiğini manzum veya mensur şekilde ifade eden, yapının estetiğine uyum sağlayarak güzellik katan yazılar şeklinde ifade edebiliriz.

Tek başına kitâbe denildiğinde yapım kitâbesi anlaşılmaktadır. Kitâbeler bir edebî tür olup terminolojisi oturmuş, kalıpları şekillenmiş ve üslûbu berraklaşmış metinlerdir.

Yapım kitâbelerinde dil, Kanûnî Sultan Süleyman dönemine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça iken XVII. yy.'dan sonra genellikle Türkçe olup celî nesta'lik hatla yazılmıştır. Türkçe ve Farsça kitâbelerde celî nesta'lik yazı daha uygundur. Arapça kitâbelerde ise kürsülü kelimelerin çok olması sebebiyle sülüs yazıya daha uygun olup bu yazı çeşidi kullanılmıştır.

2. DİNÎ İÇERİKLİ KİTÂBELER

Mimarîyi tanımlayan, yapıya ruh veren hatta o olmadan yapıda bir eksiklik varmış hissi veren yazılar mimarî esere anlam kazandırır. Bu yapılarda bulunan dinî içerikli yazılar üç kısımdır: Âyet-i kerîmeler, hadis-i şerifler ve bunların dışında kalan kelâm-ı kibarlardır.

a) ÂYET-İ KERÎMELER

Tarihî yapılarda aynı zamanda dekoratif bir unsur olarak dikkat çeken kitâbelerin bir kısmı âyet-i kerîmelerden meydana gelmektedir. Cami, mescit, medrese gibi dinî nitelikteki binalar ile bir kısım resmî binalarda giriş kapısında, iç ve dış duvarlarda âyet-i kerimeler yer alır.

Murat Sülün bu konuyla ilgili olarak "İslâm sanatının estetik amacı, Seyredenleri, kişi ve dünya üzerine yoğunlaşmaktan uzaklaştırıp Allah'ı düşünmeye

yöneltmektir. Sanat eserlerindeki yazı ve süslemeler bu çabanın sonucudur" demektedir.[10]

b) HADÎS-İ ŞERÎFLER

Hz. Peygamber'in sözleri kültürümüzde hadis hadîs-i şerîf şeklinde adlandırılmıştır. Mimarî eserlerde, özellikle Selçuklu ve Beylikler devri yapılarında çokça hadîs-i şerîfe rastlanılmaktadır.

Mısırlı tarih ve hadis âlimi Kuzâî'nin *Şihâbul-ahbâr* adlı eseri Ali Yardım tarafından tercüme edilmiş ve yarı alfabetik tasnifle yayınlanmıştır. Bu kitap mimarîde kullanılan hadis metinlerinin değerlendirilmesine ışık tutmaktadır.

c) KELÂM-I KİBARLAR

Kitâbelerde âyet-i kerîmeler ve hadis-i şeriflerden sonra yaygın olarak kelâm-ı kibarlar kullanılır. Hakikat ve ahlâka dair kısa sözlere "kelâm-ı kibar" denir. Bu sözler insanları iyiye yönelten, kötüden sakındıran, çağlar boyunca evrensel değerleri insanlar arasında taşıyıp duran eskimemiş hikmet kaynağı sözlerdir. Bu sözlerin sahibi bazen bir âlim bazen bir velî bazen de bir halk filozofudur. Bir kısmının söyleyeni belli olmayıp anonimdir. Klasik kültürümüzü tanımada ve geleceğin kültürünü oluşturmada bu sözler yol gösterici olacaktır. Eserlerde kelâm-ı kibarlar bazen söyleyeni zikredilerek verilmiş; bazen de sözün sahibi belirtilmeden sadece metni kaydedilmiştir.

3. MEZAR KİTÂBELERİ

Anadolu'daki tarihî mezarlıklar Türk süsleme sanatları ve edebiyatı açısından diğer İslâm ülkeleri arasında eşsiz yerini almaktadır. Ancak Osmanlı dönemindeki mezar kitâbeleri zamanın doğa şartlarının veya insanoğlunun tahribinden kurtulamamış ve yok olup gitmiştir.[11] Bununla birlikte günümüze sağlam olarak gelebilen çok sayıda tarihî mezar kitâbesi bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde mezar taşları devletin, kültürün ve sanatın geçirdiği evreler hakkında bilgi verir. Meselâ XVI. yy'ın ikinci yarısına kadar "şâhide" tepelerinde genellikle başlık yoktur. Olanlarda sade birer sarıktan ibarettir. Daha sonra meslek, tarikat, cinsiyet, unvan bu başlıklardan çıkarılır hale gelmiştir. Ayrıca mezar kitâbeleri taşıdıkları bölgesel süsleme, motif, desen ve resimlerle sanat tarihine ve etnografyaya

[10] Murat Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'ân Mührü,* İstanbul 2013, s. XII.

[11] M. Hüsrev Subaşı, "Bir Tarihi Kimlik Belgesi Olarak Eriyip Giden Mezarlarımız", *Dergâh: Aylık Edebiyat San'at ve Kültür Dergisi*, sy.80, İstanbul 1996, c.7, s.20-22.

bir hayli malzeme sunarlar.[12] Kitâbede "şâhide" adı verilen baş taşı ile mezarın bittiği yeri gösteren ayak taşı tam bir mezarı gösterir.

Mezar taşlarının üzerinde, insanın fâniliği, bâki olanın Allah olduğunu belirten âyetler, ibareler, şiirler, dualar ve darb-ı meseller yazılmıştır. Taşın üst kısmına bazen besmele yada kelime-i tevhid yazılmakla beraber daha çok Allah'ın tek ebedi, tek bâkî ve tek yaratıcı olduğuna işaret eden ibareler, her şeyin fani olduğunu Allah'tan başka her şeyin yok olacağını ve her canın ölümü tadacağını belirten âyetler işlenmiştir. Mezartaşı kitâbelerinde bu serlevha bölümü müstakil birer kompozisyon mekanı olarak ele alınmış ve burada birbirinden güzel istifler meydana getirilmiştir.

Ölünün kimliğinin yazıldığı bölümde isim, görev, meslek, sosyal statü, unvan lakap, dinî nitelemeler vb. bilgiler yer alır. Her mezar taşı kitâbesi ölünün ruhuna Fatiha okunması dileği ile son bulur.[13] Metinler bazen muhtelif biçimde kartuşlar içinde açık, bazense pek girift biçimde istiflenerek satırlar halinde sıralanmıştır. Açık istifler okunaklı, girift istifler ise mahdut sayıda satıra hayli kalabalık sözlerin sığdırılması zorunluluğu ile oluşmuş gibidir. Mezar taşı kitâbeleri hat muhtevalarıyla, hat sanatı ve tarihinin önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir.[14]

E) KİTÂBEDE DİL VE YAZI ÇEŞİDİ

İslâm dünyasında, ilim ve medeniyet sahasında verilen eserler genelde üç dilde yazılmıştır. "Elsine-i selâse" diye adlandırılan bu üç dil, Arapça, Farsça ve Türkçe'dir. Yazma eser kütüphaneleri incelendiğinde binlerce eserin bu üç dilde yazıldığı görülecektir. Yazma eserlerde durum böyle olduğu gibi kitâbeler konusunda da durum hemen hemen aynıdır. Kitâbe dili denince de akla yine bu üç dil gelmektedir. Tarihî sürece bakıldığında ise bu üç dilin eş zamanlı olarak kullanılmadığı görülmektedir.

Başlangıç noktasından itibaren Anadolu'nun ilk kitâbeleri, istisnasız Arapça ve Farsça yazılmıştır. Bir başka ifade ile Selçuklu döneminde, hiç Türkçe kitâbe bulunmamaktadır. XVI. yy'ın ikinci yarısından itibaren kitâbeler Türkçe olarak kaleme alınmaya başlamıştır. Bununla birlikte Türkçe kitâbe kullanılmaya başlanması ile artık Arapçanın kullanımdan kalktığı söylenemez.[15]

Kitâbelerde kullanılan yazı çeşidi XIII. yy'a kadar kûfîdir. Anadolu Beylikleri ve Selçuklular zamanında kitâbelerde kûfîden ziyade celî sülüs kullanılmaya başlanmış ve zamanla bu yazı ön plana çıkmıştır. Konya'da İnce Minareli Medrese kitâbesi 663 (1265) ilk örneklerdendir. Kûfî yazı celî sülüs yazı ile birlikte kitâbelerde görünür ve

---

[12] Murat Yüksel, *Akçaabat'ta Türk- İslam Eserleri ve Kitabeler,* Akçaabat 2006, s. XXIII.

[13] Nebi Bozkurt, "Mezarlık"*, DİA,* Ankara 2004, c. 29, s. 519-522.

[14] Subaşı, *"Hat Sanatı ve Tarihî Açısından Eyüp Mezartaşı Kitâbeleri", Eyüp Sultan Sempozyumu: Tebligler,* (ed. İsmâil Demirci),İstanbul 1987, s. 181-197.

[15] Ali Yardım, *Alanya Kitâbeleri,* İstanbul 2002, s. 18.

bilhassa bir süsleme unsuru olarak XV. yy'ın sonuna kadar devam eder. Bursa Yeşil Cami'deki 822 (1419) kapı etrafı ve iç kısımda bulunan kitâbe kûfî yazının güzel örneklerinden biridir. Osmanlıların ilk devrinde celî sülüs yazı çok değişiklik göstermemekle beraber Fatih Sultan Mehmed (ö.885/1481) zamanında yavaş yavaş gelişmeye başlar.

Anadolu'ya XV. yy'da Fatih Sultan Mehmed zamanında gelen nesta'lik yazı bu dönemde kitâbelerde de görülmeye başlar. Bu üslûptaki en eski kitâbelerden biri Edirne'de Dârülhadis Camii 837 (1434) kitâbesidir. Nesta'lik yazı XIX. yy'ın başına kadar İran üslûbunda devam ettikten sonra değişikliğe uğrayarak ortaya bir Türk üslûbu çıkmıştır. Nesta'lik gelişmesine ışık tutacak, sanat değeri olan ilk örneklere ancak XVIII. yy'da rastlanmaktadır. Üsküdar'da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin kapısı üstünde Yesâri Mehmed Esad'ın 1196 (1782) tarihli kitâbesi, sonradan Yesârizâde Mustafa İzzet (ö.1265/1849) tarafından kaideleri konacak olan Türk nesta'liğini müjdelemektedir.

Türk hattatlarının icadı olan rik'a hattı ve nesih yazının celîsi kitâbelerde pek nadir olarak görülür.[16] Kitâbelerde celî sülüsten sonra en çok kullanılan yazı çeşidi celî nesta'liktir.

F) METİN-MEKÂN MÜNASEBETİ

İslâm mimarî yapılarda yazı ve mekân arasında mutlaka bir münasebet söz konusudur. Metin seçiminde Müslümanların bilinçlenmesi toplumsal gereğin daha iyi kavranması hedeflenir. Âyetler ve taşa geçirilen kitâbe metni üzerinde bulunduğu mimari unsur ile bütünleşmiştir. Aşağıda bununla ilgili bazı örnekler vermek istiyoruz.

Cami kapılarında çoğu kez taç kapı veya harim kapısı üzerinde **"اِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا"** (*İnne's-salâte kânet alel-mü'minîne kitâben mevkūtâ)*. Meali: "Muhakkak ki namaz müminler üzerine vakti belirlenmiş bir farz olmuştur" (en-Nisâ 4/103) âyeti yazılır olmuştur. Mesela Şehzâde Camii'nin harim giriş kapısı üstündeki kitâbede bulunan bu hat Sâmi Efendi'ye ait olup buna verilebilecek güzel örneklerden biridir.

Camilerin kapı üstlerindeki tüm kitâbelerde genellikle "giriş" , "selâmet", "açılış", "kapılar" kelimelerinin geçtiği âyetlerin tercih edildiğini görmekteyiz. **"اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ"** *(Udhulûhâ bi-selâmin âminîn*).Meali: "Güven ve esenlik içerisinde girin buraya"(el-Hicr 15-46) ya da **"رَبِّ اَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَجْعَلْ لِى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا"** (*Rabbi edhılnî müdhale sıdkın ve ahricnî muhrace sıdkın vec'al lî min ledünke sultânen nasirâ*). Meali: "Rabbim (gireceğim yere) doğruluk ve esenlikle girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver" (el- İsrâ 17/80) âyetlerini örnek olarak verebiliriz.

---

[16] Alparslan, "Kitâbe", s. 76-81.

Mihraplarda ekseriyetle iki âyet yazılır: Birincisi: **"فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ"** (*Fevelli vecheke şatra'l-mescidi'l-harâm*). Meali; "(Namazda) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir". (el-Bakara 2/144) Bu âyete çok güzel bir örnek olarak Zihni Paşa Camii'nin Sâmi Efendi'ye ait mihrab kitâbesi verilebilir. Veya el-Âli İmran 3/37 **"كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ"** (*Küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyye'l mihrâbe*). Meali: "Zekeriyya onun – Hz. Meryem'in – yanına her girişinde mihrapta……" (Âl-i İmrân 3/37) âyeti yazılır. Buna örnek olarak Rüstem Paşa Camii'ndeki çini mihrap kitâbesini verebiliriz.

Minberin üzerine genellikle devletin akidesini yansıtan kelime-i tevhid yazıla gelmiştir. **"اَشْهَدُ اَنْ لا اِلٰهَ اِلاَّ الله مُحَمَّدٌ رَسُولُ الله"** *(Eşhedü en lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah*). Meali: "Bilesin ki Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed (sav) onun elçisidir". Aynı mefhumun farklı bir ifadelendirilişi olan şehadet metnine örnek olarak Mesih Ali Paşa Camii minberi verilebilir.

.

Kubbelerde en çok rastlanan metin: **"إِنَّ اللهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُلَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا"** *(İnnallâhe yümsikü's-semâvâti vel-arda en tezûlâ ve lein zâletâ in emsekehümâ min ehâdin min ba'dihî innehû kâne halîmen gafûrâ)*. Meali: "Şurası kesindir ki gökleri ve yeri yok olup gitmesinler diye- Allah tutmaktadır. Bir de yok olup gitmeleri kesinleşti mi bunları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz"(el-Fâtır 35/41) şeklindeki âyettir. Süleymaniye Camii kubbesinde de bulunan bu âyet-i kerime ile gök kubbe ile yapının kubbesi arasında irtibat kurulmakta; gök kubbe gibi bu kubbeyi de Allah'ın ayakta tuttuğu belirtilerek acziyet itirafında bulunulmakta ve kubbenin bekâsı için bir bakıma dua edilmektedir.

Çeşmelerde sıkça **"وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَاءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ"** *(Ve cealnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy*). Meali: "Canlı her şeyi sudan yarattık" (el-Enbiya 21/30) yazılır. (Kısıklı Meydan Çeşmesi) örneğinde görüldüğü gibi **"وَسَقَيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا"** (*Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûrâ).* Meali: "Rableri onlara tertemiz bir içecek içirir"(el-İnsan 76/21) âyeti de yine sıkça yazılan âyetlerden biridir (Süleymaniye Meydan Çeşmesi) örnek olarak verilebilir.

Kütüphânelerde genellikle **"فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ"** (*Fîhâ kütübün kayyimetün*). Meali: "Orada temel değişmez hükümlü kitaplar vardır"(el-Beyyine 98/3) yazılır (Koca Ragıp Paşa Kütüphânesi).

Tabhâne, imaret ve mutfaklarda. Çokça **"وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا"** (*Ve yut'ımûne't-taâme alâ hubbihî miskînen ve yetîmen ve esîran*). Meali: "Onlar fakiri yoksulu yetimi sevdiklerinden yedirirler" (el-İnsan /Dehr76/8) yazılır (Mihrişah Sultan İmareti). veya **"فَكُلُو مِمَّا رَزَقَكُمُ اللهُ حَلَالً طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ"** (*Fe kulû mimmâ razakakümullahu halâlen tayyiben veş'kürû niametallahi inküntüm iyyâhu ta'abüdûn)*. Meali: "Öyle ise siz de Allah'ın size helâl ve temiz eylediği şeylerden yiyin ve O'nun nimetine şükredin, tabi sadece O'na tapıyorsanız"(en-Nahl 16/114) yazılır (Ayasofya Mutfağı girişinde).

Tekke, zaviye ve hânka'hlarda çokça**"أَلاَ بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ"** *(Elâ bi-zikrillâhi tatmeinnül-kulûb).* Meali: "Ancak Allah'ın zikri ile kalpler mutmain olur"(er-Rad 13/28)yazılır.

Türbelerde sık sık **"كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ"** (*Küllü nefsin zâiketü'l-mevti sümme ileynâ türceûn)* Meali: "Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz" (el-Ankebût 29/57) âyeti yazılır. Örnek olarak I. Abdülhamid Hân Türbesi'ni verebiliriz. Mihrişah Sultan Türbesi avlu girişindeki kitâbede de bu ayetin ilk bölümü yazılıdır.

Anadolu coğrafyasındaki on asırlık mimari mirasımız olarak yazılmış bulunan âyet ve sûreler üzerinde ciddi bir tespit ve tasnif çalışması yapıldığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Bu tür bir çalışma kültür tarihimiz açısından faydalı sonuçlar verecektir. [17]

G) KİTÂBELERDE TARİH VE EBCED

Kitâbelerde başlangıçtan beri, hep hicrî tarih kullanılmıştır. Rumî takvimin benimsenmesinden sonra da, bu uygulamanın devam ettirildiği görülmektedir. Rumî tarih daha çok resmî yazışmalarda kullanılmış, sivil ve dinî faaliyetlerde yine hicrî takvim yürürlükte tutulmuştur. İstisnalar olsa da, tek tarih kullanılmış ve ay ve gün belirtilmemişse bu, hicrî tarih olmuş; rumî tarih kullanmak isteyenler, yanına hicrî tarihi de yazarak çift tarih kullanma yoluna gitmişlerdir.

Miladî takvim Hz. İsa'nın doğumunu tarihin başlangıcı olarak kabul eder. Hicrî takvim ise Hz. Peyğamber'in Mekke'den Medine'ye hicretini takvim başlangıcı olarak benimser. Bu kabul Hz. Ömer döneminde Hz. Ali'nin sunduğu teklifin istişaresi ile benimsenmiştir.

Hicrî tarih Hz. Peygamber merkezli bir tarih olup olayların ilk halkasını Hz. Peygamber'e bağlar. Olaylarla Resulullah'ın arasında yakınlık uzaklık mesâfesini belirleyen bir tarihtir.

Klâsik İslâm tarihi ve Türk- İslâm dinî kaynakları, şahısların hayat hikâyeleri, kitâbeler, vakfiyeler, yazma eserlerin istinsah kayıtları ve daha nice yazılı belgeler hicrî takvim tarihini kullanmışlardır. Bugün de sözü edilen yazılı belgeler üzerinde araştırma yapan ilim adamları, parantez dışında hicrî tarihi, parantez içinde de miladî tarihi kullanmaktadır.

Amerika'nın keşfinin, Fransız İhtilali'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın hicrî takvimle tarihlendirilmesi hiçbir şey ifade etmeyebilir. Hz. Ali'nin hilafeti, Emevî Devleti'nin kuruluşu, İmamı A'zam'ın yaşadığı dönem hicrî tarihle verildiğinde ancak anlaşılabiliyor.

Anadolu sahasındaki manzum kitâbelerde yapının tarihinin verilmesinde ebced hesabı önemli bir rol oynamış ve bu usul Türk edebiyatında vazgeçilmez bir sanat

[17] Yardım, *Alanya Kitâbeleri*, s. 23.

haline gelmiştir. Kitâbelerde ebced hesabıyla tarih düşürme Fatih Sultan Mehmed devrinde gelişmeye başlamış ve son yıllara kadar devam etmiştir. Başta şair Sürûrî (ö.1229/1814) ve Nâbî (ö.1124/1712) olmak üzere birçok usta yetişmiştir. Sürûrî'ye tarih düşürmede hiçbir şair ulaşamamıştır denilebilir.

Arap harflerinin her birinin bir rakam değeri olup, bu değerlerin hesaplanmasına "ebced hesabı" denir. Bu hesaplama kültürü içerisinde bir mimarî eserin yapım, onarım, genişleme, yenilenme, vakfedilme tarihi, bir şahsın doğum-ölüm tarihi, bir olayın ortaya çıkış tarihinin harflerle belirtilmesine de "tarih düşürme" denir.

Ebced için Arap harflerinin sayı değerine göre oluşturulmuş özel bir alfabe sistemidir de denilebilir. Ebced, adını bu formülasyon metninin ilk kelimesinden almıştır şöyle ki

اَبْجَدْ هَوَّزْ حُطِّى كَلَمَنْ سَعْفَصْ قَرَشَطْ ثَخَذْ ضَظِغْلاً

(Ebced - Hevvez– Hutti- Kelemen- Sa'fes- Karaşet- Sehaz- Dazığlen)

Bu harfler 1'den 10'a kadar birer, 10'dan 90'a kadar onar, 100'den 1000'e kadar da yüzer rakam değeri alırlar; formülün sonundaki lâm-elif'in ise rakam değeri yoktur; vezin icabı konmuştur:

1	ا	**10**	ى	**100**	ق
2	ب	**20**	ك	**200**	ر
3	ج	**30**	ل	**300**	ش
4	د	**40**	م	**400**	ت
5	ه	**50**	ن	**500**	ث
6	و	**60**	س	**600**	خ
7	ز	**70**	ع	**700**	ذ
8	ح	**80**	ف	**800**	ض
9	ط	**90**	ص	**900**	ظ
				1000	غ

Bunlar hesaplanırken şeddeli harfler, tek harf olarak kabul edilir. Türkçe'deki â=elif (ا), p=be (ب), ç=ce (ج), j=ze (ژ) gibi hesaplanmaya tabi tutulurlar. Harf-i târifler ise, normal harf kabul edilirler.

Manzum kitâbelerde tarih, şairin bir önceki mısradaki imâsına göre bazen mısranın bütün harfleri, bazen mısra içinde sadece noktalı harfler bazen de sadece noktasız harflerin toplamı ile elde edilir. İstenen tarihe uygun ifadeyi düşürmek başlı başına bir uzmanlık olduğu kadar, bu şifreyi çözmek de ayrı bir uzmanlık işidir denilebilir.

II. BÖLÜM

SÂMİ EFENDİ'NİN HAYATI

A) DOĞUMU, AİLESİ VE YETİŞMESİ

Sâmi Efendi'nin asıl ismi İsmâil Hakkı'dır. Babası Yorgancılar Kethüdası Hacı Mahmut Efendi annesi Nefise Hanım'dır. 16 Zilhicce 1253'te (13 Mart 1838) İstanbul'da Fatih'in Haydarhâne mahallesinde doğdu. Kurban bayramı sonrasında doğduğundan kendisine İsmâil Hakkı adı verildi. Mahallesindeki Sıbyan Mektebinde okudu. Kısa bir dönem Arapça ve Farsça dersleri aldı.

B) RESMİ GÖREVLERİ

Sâmi Efendi aldığı eğitim sonrasında daha on beş yaşında iken on kuruş maaşla maliye kalemine girdi (1269/1853)[18]. Burada kendine Mehmed ismi ve Sâmi mahlası verildi. Resmi vazifesinde terfi ederek Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi'ne "nâmenüvis" olarak tayin edildi (1282/1865). Nâsih Efendiden boşalan Divân-ı Hümayun dairesi hutût-u mütenevvia muallimliğine getirildi (1398/1878). Daha sonra Nişân-ı Huümâyun Kalemi hulefalığından aynı kalemin mümeyyizliğine kadar yükseldi. (1400/1883).

Sadrazam Cevad Paşa'nın isteği ile açılan Dîvân-ı Hümâyun'da ta'lîm-i hat şubesinin muallimliğine ilave maaşla tayin edildi (1894/1311). XX. asrın başlarında bu şube kapatıldı. Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn-ı Hümâyunda ve Çarşıkapı'daki Mustafa Paşa Medresesi'nde uzun süre hüsn-i hat öğretti.[19] Meşrutiyet'in ilanından sonra emekli edildi (1327/1909).[20]

C) HOCALARI VE SANAT ÜSLÛBU

Çeşitli yazılarda asrın en büyük üstadı olan Sâmi Efendi, sülüs ve nesih yazılarını Boşnak Osman Efendi'den, sülüs celîsini Recâî Efendi (ö.1291/1874)'den, nesta'lik yazıyı önce Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı (ö.1279/1861), daha sonra Ali Haydar Bey (1287/1870)'den, dîvânîyi Nâsih Efendi (ö.1303/1885)'den, rik'ayı Mümtaz Efendi

[18] İbnülemin Mahmut Kemal'den aldığımız bu bölümde hicrî 1269 yılının miladî karşılığı 1833 olarak verilmektedir ve bu sehven yazılmış olmalıdır. Doğrusu 1853'tür.

[19] Ugur Derman, Sâmi Efendi, İsmail Hakkı*, DİA,* İstanbul 2009, c. 36, s. 72-74.

[20] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1970, s. 359.

(1287/1871)'den meşk etmiştir.[21] Sâmi Efendi'nin gençlik yıllarında celî sülüs dersleri aldığı Recâi Efendi ise Râkım'ın talebelerindendir.

Sâmi Efendi, Sülüs ve Nesih yazıları yazan asırdaşları arasında en çok Şevki Efendi'yi (ö. 13 Şaban 1304/ 7 Mayıs 1887) beğenir ve onu: "Şevki Efendi fena yazmak istese yazamaz, elinden fena harf çıkmazdı" cümlesiyle anardı. Kendisi, sanatta şahsiyetini, hattın en geç ve güç kemâle ermiş şekli olan celîde ortaya koymuştur.

Sâmi Efendi sülüs ve nesihten sonra Kıbrısîzâde İsmail Hakkı Efendi'den nesta'lik meşkine başlamış ve süreç sonunda icazet almıştır. Sâmi Efendi Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi'nin vefatından sonra Ali Haydar Bey'e devam ederek yazısını geliştirmiş bilhassa celî sülüs ve celî nesta'lik yazılar üzerinde uzun süre çalışmış ve celî yazıda çağdaş hattatların önde gelen siması olmuştur. Nitekim "Celî yazmadıkça hattın esrarına vâkıf olunmaz" sözü Sâmi Efendi'ye aittir.

Sâmi Efendi, sülüs celîsi ve tuğrada Mustafa Râkım, nesta'lik celîsinde Yesârîzâde vadisinde yazmayı tercih etmiş ve âdeta onlardan kalan noksanlıkları tamamlamıştır. Kendisine 1310 (1893) Ramazanı'nda diş kirası olarak verilen enfes bir İsmâil Zühdi (1221/1806) murakkaasından aldığı ilhamla, Zühdî Efendi'nin sülüs şivesinden zevkine uygun gelenleri seçip Râkım Efendi'nin celî vadisine tatbik ederek, kendine has bir "Sâmi Efendi mektebi" ortaya koymuştur. Celîye hâkimiyeti o derecededir ki bâzı yazılarını celî kalemi ile yazmayıp, tek kurşun kalemle resmederek bitirirdi.

Kendisi, bir yazıyı yazdıktan sonra, epey bir müddet ona bakmaz ve aradan zaman geçince bu yazısını çıkartıp tekrar elden geçirir gerekirse son tashihlerini de tamamlardı. Sanatında onun kadar titiz hattat sayılıdır.

Sâmi Efendi'ye ait kalıplar üst üste konsa tavana ulaşacak kadar çoktur.[22] Bir yazı ile aylarca hatta yıllarca uğraştığı vakidir. Eserini bitirdikten sonra, bir kere de talebesine gösterip: " Bir yerinde bir şey görüyorsanız, Allah'ı severseniz söyleyin!" diyebilecek kadar da mütevazi idi.[23]

Bir gün yeni yazdığı bir sülüs celîsine bakan arkadaşlarından hattat Hasan Tahsin Efendi (ö. 1912) heyecanla "Artık Râkım'ı geçtiniz" diyince, "Râkım geçilmez onu geçmek isteyen geri döner!" diyerek, o büyük üstada verdiği kıymeti göstermiştir.

Sâmi Efendi bazı yazılarını kitâbe olması için hazırlamıştır. Kendisine kitâbe siparişi geldiğinde Süslü Ali ismindeki hakkâka yaptırmalarını şart koşardı. Süslü Ali devrin en itinalı hakkâklarından biriydi. "Sâmi Efendi hakkâk kalıbı uygularken başında

[21] Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,* İstanbul 1999, s. 158.
[22] Muhittin Serin, (15.12.2016, FSMVÜ GSF)
[23] Uğur Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında,* İstanbul 2015, s. 74-75.

durur, hata yaptığını görürse eline vurur, onu düzeltirdi."[24] Süslü Ali vefat ettiğinde Sâmi Efendi ,"Yazılarımı şimdi kime yazdıracağım?" diye yakınmıştır.[25]

Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murat, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Reşat olmak üzere dört padişahın tuğralarını da en mükemmel şekilde çeken Sâmi Efendi bilhassa Sultan Abdülhamid'in şahsi teveccühüne nail olmuştur.[26]

Öğrencilerinden Yenişehirfenari Hüseyin Haşim Bey (ö.1339/1920) *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'ne Sâmi Efendi için yazdığı makale de onun için şunları söyler: "Zamanın en büyük üstadı bulunan Sâmi Efendi hutût-ı mütenevviada hattattır. Fevkalâde tuğrakeştir. Sülüs ve nesta'lik celîlerinde hakikatten yeğâne-i devrândır. Hattı nesta'likte üstadı Ali Haydar Bey'e tekaddüm eylemiştir. Celîde merhum Râkım'ın yolunda başarıya ulaşmıştır. İkinci Râkım'dır. Râkım Efendi hariç celî hatta Sâmi Efendi'nin selefleri içinde eşi yoktur. Celî levhaları sayılamayacak kadar çoktur. Hüsnü hatta olan muhabbetinden dolayı vaktiyle kalemtıraş sanatına da merak sarmış ve öğrenmiştir. Bizzat imal eylediği kalemtıraşların ikisi de bendedir. Hazret-i Sâmi zamanımızdaki hat üstatlarının en kemâle ermişidir."

Zeki, şakalar yapan, nüktedan, hoş sohbet bir kişiliğe sahip olan Sâmi Efendi girdiği ortamıda neşelendirirdi. Önce hanımının sonra tek kızının vefatı ve yaşının ilerlemesi sebebiyle Sâmi Efendi zaman içinde eski neşesini kaybetmiştir.

Celî sülüs ve celî nesta'lik çok güzel levhaları olan Sâmi Efendi sülüs ve nesih yazıları azdır.[27] Eserlerinde asıl adını hiç kullanmamış Sâmi mahlasını kullananmıştır. Gençlik yazılarında bazen Yorganîzâde lakabına yer vermiştir.

D) TALEBELERİ

Sâmi Efendi resmi görevlerinde hattın çeşitli dallarında dersler vermiştir. Ayrıca Kışın Fatih'in Horhor semtinde, yazın Çengelköy'de oturur ve talebesine Salı sabahları evinde ders verirdi. Meşrutiyetin ilanından sonra emekliye ayrıldı. Kızı Saadet Hanım'ın vefat etmesi üzerine üzüntüsünden yazı meşketmeyi de bıraktı. Ancak Üsküdar Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi'nin tavassutu ile yeniden birkaç talebe yetiştirdi. Derslerinde hat sanatını gelecek yüzyıla taşıyan birçok hattat yetiştirmiştir.

"Sâmi Efendi'nin çalıştırdığı talebelerin üzerinde azamî derecede titiz olduğunu görüyoruz. Talebelerin yazıları biraz bozuk gelse, onu "alâ melei'n-nas" tahkir ve tenkit etmekten geri kalmaZ ve onu teşhir ederken "al bi'lmuallebe-yi sıbyân daha" diyerek talebeyi hem tahkir eder hem de yazı hususunda iştiyakını artırırmış. Nüktedan bir zat

[24] Muhittin Serin, (7.10. 2016, 29MÜ)
[25] Süheyl Ünver, "Zatı-ı Sâmîlerini Ziyaret III", Sanat ve Kültürde kök, sy. 14, İstanbul 1982, s. 41.
[26] Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi,* İstanbul 2011, s. 315.
[27] İnal, *Son Hattatlar*, s. 356.

olup talebelerine “Çalışın yoksa kendime evde yok dedirtirim.” dermiş. Hatta bir seferinde talebesine pencereden başını çıkarıp “Ben evde yokum” dediği anlatılır.”[28]

Sâmi Efendi’nin Türk hat sanatına kazandırdığı hattatlar arasında öne çıkanlar ve başarılı oldukları alanlar şöyle sıralanabilir:

- Hacı Kâmil Akdik (1861-1941): Sülüs, nesih, divanî, tuğra, nesta‘lik ve celî sülüs.

- Mehmed Hulûsi Yazgan (1868-1940): Nesta’lik ve celî nesta‘lik.

- Tuğrakeş İsmâil Hakkı Altunbezer (1873-1946): Divanî, celî divanî, celî sülüs, tuğra.

- Nazif Bey (1846-1913): Müzakere yoluyla celî sülüs ve celî nesta‘lik , celî divanî.

- Hasan Rızâ Efendi (1849-1920): Nesta‘lik.

- Aziz Efendi(1871-1934): Müzakere yoluyla celî sülüs, celî nesta‘lik, tuğra.

- Müfessir Elmalı Hamdi Yazır (1878-1942): Nesta‘lik.

- Ömer Vasfi Efendi (1880-1928): Nesta‘lik, celî nesta‘lil, celî sülüs, tuğra.

- Re’fet Efendi (1873-1949): Celî sülüs.

- Neyzen Emin Yazıcı (1883-1945): Müzakere yoluyla celî sülüs.

- Sofu Mehmet Hamdi Efendi (?-?): Sülüs ve celîsi.

- Necmeddin Okyay (1883-1976): Nesta‘lik, celî nesta‘lik , celî sülüs.[29]

Sâmi Efendi’nin ölümünden sonra kurulan Medresetü’l-Hattâtîn’e tayin edilen hocaların tümü onun talebelerindendir.

E) VEFATI VE KABRİ

Tarihi seyri içinde Osmanlı Türk zevkine uygun sülüs, nesih, nesta‘lik ve celîleri tekâmülünü Sâmi Efendi ekolu ile tamamlamış ve XIX. asırda altın çağını idrak etmiştir. Son bir yılını felçli olarak geçiren Sâmi Efendi 16 Recep 1330’da (1 Temmuz 1912)vefat etmiş, Fatih Camii hazîresine defnedilmiştir. Mezar kitâbesini celî sülüs olarak istifli yazan hattat, Sâmî Efendi’nin talebelerinden Hattat Kâmil Efendi (ö.1256/1841)’dir.

[28] Hasan Çelebi, (18.11.2016 Altunizade)
[29] Derman, *Ömrümün Bereketi*, s. 317.

Kitâbenin metni

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkī

Fezâil-i ahlâkı ve hutût-i mütenevviada olan kemâl-i ehliyet ve iktidarı sebebiyle memdûh ve makbûl-i enâm olarak vedâ-ı âlem-i fânî eden, mütehayyizân-ı ricâl-i devlet-i aliyyeden sâbıkan Nişân-ı Hümâyûn kalem-i mümeyyizi, üstâd-ı ekrem merhum ve mağfurun leh edîb-i müdânî Mevlânâ İsmail Hakkı Sâmî Efendi'nin rûh-i şerîfine el-Fâtiha

1330

Ketebehû tilmiz-i merhûm el-Hâc Kâmil

Talebesinden Necmeddin Okyay, hocasının vefatı için şu ta'miyeli tarihi düşürmüştür:

"Ser fürû eyler cihân tarih-i Necmeddîn için

Göçtü Sâmî kaldı Râkım mesleği üstâdsız."

1330 H"[30]

[30] Uğur Derman,"Hat Sanatının Büyük İsimlerinden Sâmi Efendi", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* sy. 4-5, İstanbul 2000*,* s. 478.

III. BÖLÜM

İSTANBUL'DA SÂMİ EFENDİ'NİN CELÎ SÜLÜS VE CELÎ NESTA'LİK KİTÂBELERİ

A) İSTANBUL'DA KİTÂBELER

Her şehrin geçmişini anlatan bir takım izler vardır. Yüzyıllar geçse de silinmeyen bu izlerden biri kitâbelerdir. Kitâbeler o devrin ve o bölgenin dil, sanat tarihi, tarih ve medeniyeti hakkında birer kaynak ve belge niteliğindedir.

Suriçi İstanbul'unun eski mahallelerinde bir kitâbeye tesadüf etmeden yürümek nerede ise imkânsızdır. Camiler, çeşmeler, türbeler, medreseler, kütüphaneler, sebiller, hazireler bugünkü sıradan vatandaş için bir şey ifade etmese de tarihin derinliklerini günümüze yansıtırlar. Bu kitâbeler İstanbul'u bir şehir kütüphanesi yapar.

İstanbulun Osmanlı'nın en uzun süreli başkenti olması ve padişahların hat sanatına önem vermeleri, saray ve çevresinde iyi hattatların yetişmesini ve hat sanatının gelişmesini sağlamıştır denilebilir. Nitekim "Kur'an Hicaz'da indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" sözü İstanbul'da hat sanatının ulaştığı noktayı vurgular.

Türkiye'nin sahip olduğu birçok medeniyetten günümüze gelen başka zenginlikler gibi İstanbul'daki kitâbelerin de bu toplumun kimliği olduğunu unutmamalı ve bunları muhafaza etmeliyiz. Bu kitâbelerin korunması için bilim adamları seferber olmalı ve acilen katalog çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca restorasyon çalışmaları büyük bir titizlikle sürdürülmelidir.

Ayrıca toplum fertlerinin de bu konularda bilgilendirilmesi ve bir sahiplenme hassasiyeti ile geliştirilmesi gerekmektedir. Bugün Maçka'daki Hamidiye Çeşmesi'nin durumu içler acısıdır. El yıkama yerleri ateş yakmak için kullanılmış, muslukları sökülmüş, etrafına çöpler atılmış vaziyettedir.

Kitâbelerin bir kısmının yok olması sonucu silinen izler geri getirilemez. Ama mevcut olanların korunmasıyla henüz elde bulunan izlerin yok olmasına mani olabiliriz.

İstanbul'daki en eski Osmanlı kitâbesi Rumelihisarı'nda bulunur. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethetmeye niyet ettikten sonra Boğaz'ın en dar yeri olan Anadoluhisarı'nın karşısına yeni bir hisar inşasına karar vermiştir. Evvelce Boğaz Kesen ismiyle bilinen bu yer şimdi Rumeli Hisarı olarak bilinir.

Bu kitâbe Rumelihisarı'nın kuzeybatısının sonunda yani Bebek tarafına bakan köşedeki büyük kalede hisarın iç tarafında celî sülüs yazı ile iki satır olarak beyaz mermer üzerine mahkûktür. Kitâbenin yazısı gayet girift ve bir hayli yerleri yıpranmış durumdadır.

KİTÂBE METNİ

-امر ببناء هذه القلعة والغلة المبنية الرفيعة السلطان الاعظم والحاقان المعظم محمد بن مراد خان

-خلدت مملكته لعبده المكرم ووزيره المعظم زغنوس باشا بن عبد الله وفرغ منها لتمام شهر رجب من شهور سنه ست وخمس وثمان مئاة

Kitâbenin metninden anlaşıldığı üzere Fatih Sultan Mehmet Hân bu kalenin yapım emrini Zağanos Paşa'ya vermiştir. Kitâbe 856'da (1452) yazılmıştır.

B) İSTANBUL'DAKİ MİMARÎ YAPILARDA SÂMİ EFENDİ KİTÂBELERİ

İstanbul'da Sâmi Efendi'ye ait kitâbeleri tespit etmek için *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'*nin (DİA) "Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı" maddesinden, Uğur Derman'ın *Ömrümün Bereketi* adlı kitabının "Sâmi Efendi" bölümünden, Hayat Mecmuasındaki "Büyük Bir Hat Sanatkârımız Sâmi Efendi" yazısından ve İbnülemin'in *Son Hattatlar* adlı kitabının Sâmi Efendi bölümünden yararlanılmıştır.

Sâmi Efendi'nin İstanbul'da on dört mimari eser üzerinde tespit edilebilmiş yirmi dört adet kitâbesi bulunmaktadır. Bunlardan Rami Camii yıkılmış olması sebebi ile buradaki kitâbeye ulaşılamamış Şişli Etfal Hastanesi'nde celî sülüs yazı tespit edilmiş fakat celî nesta'lik yazıya ulaşılamamıştır. Bu bölümde sıralıyacağımız kitâbeler öncelikle yazım tarihine göre yani kronolojik olarak ele alınmıştır.

Tezimize esas olan Sâmi Efendi'ye ait kitâbelerin bulundukları mimarî eser isimleri ve bu kitâbelerin tarihleri şöyledir:

Topkapı Sarayı (1309/1891-92), Kantarcılar Camii (1313/1895-96), Râmi Camii (1313/1895-96), Gazi Atik Ali Paşa Camii (1314/1896-97),Büyük Çarşı (Kapalı Çarşı 1314/1896-97), Şehzade Mehmed Camii (1314/1896-97),Türk Vakıf Hat Sanatları

Müzesi (1314/1896-97), Şişli Etfal Hastanesi (1316/1898-99), Galib Paşa Camii (1316/ 1898-99), Maçka Hamidiye Çeşmesi (1319/1901 -02), Zihni Paşa Camii (1320/ 1902-03), Nallı Mescit (1320/1902-03), Yıldız Hamidiye Çeşmesi (1320/1902-03), Yeni Valide Çeşmesi (1325/1907).

1. TOPKAPI SARAYI'NDA CELÎ SÜLÜS HADİS KİTÂBE

Kitâbe 230x65 cm boyutlarında celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbe metni Arapça olup hadîs-i şerîf yazılmıştır. Harflerin kalem ağzı genişliği 34 mm olup tezyini işaretlerin ise 10 mm' dir. Bu ölçü genelde sülüs yazılarda kullanılan üç- üç buçukta bir harf-tezyinî işaret oranıdır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı boyda kullanımı bu yazıda da uygulanmış olup ölçüleri 10, 12, 17 ve 34 mm arasında değişmektedir. Yazı tek satır halinde olup istif neredeyse hiç uygulanmamıştır. Sadece **"فِى"** harf-i cerindeki **"ى"** harfi yazının üst orta kısmına uzun bir keşide ile yerleştirilmiştir. Bu keşide yazıda muhteşem bir denge sağlamıştır. Yazıda yoğun bir istif olmaması nedeniyle boşluklar bol miktarda tezyini işaretlerle değerlendirilmiştir. Kabartma yazı varaklanmamış sâde bırakılmıştır ve yazının sağına ve soluna zarif bir tezyinat uygulanmıştır.

Topkapı Sarayı'ndaki bu kitâbenin 10.2.2017'de yaptığımız ziyarette fotoğrafı alınmış ve kitâbe incelenmiştir (Bkz. Resim 1). Sağ köşesinden ve orta bölümünden kırılmış olan kitâbe yapıştırılmıştır. Yazının sol köşesinde de çatlak mevcuttur. Harflerde ve tezyinî işaretlerde yoğun şekilde bozulma gözlenmektedir. (Bkz. Resim 2-3)

Buradaki metin **"اَلنَّجَاةُ فِى الصِّدْقِ"** (*en-Necatü fi's-sıdk*) "Kurtuluş doğruluktadır" mealindeki hadis-i şeriftir. Ketebesi **"كتبه سامى"** (*Ketebehû Sâmi*) şeklinde olup tarih "1309"dur (1891-1892).

Mimarî eserlerde tespit ettiğimiz Sâmi Efendi imzalı en eski tarihli kitâbe Topkapı Sarayı'nda bulunan bu kitabedir. Bu kitâbe günümüzde Saray'ın ikinci avlusunda, revakların altında, saray mutfağının duvarına yaslanmış şekilde, yerde geçici konumda sergilenmektedir.

2. KANTARCILAR CAMİİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Fatih Sultan döneminde 865'te (1460) yapılmış olan caminin bânisi Sarı Demirci Mevlâna Mehmet Muhyiddin'dir. Kantarcılar Camii Sarı Timur Mescidi olarak da bilinir. Kantarcılar Camii, Fatih Eminönü'nde Kıbleçeşme Sokağı'ndadır (Bkz. Resim 4).

Cami, 1848 ve 1895'te yeniden elden geçirilmiş, yapıya bazı ilaveler yapılmıştır. Son olarak da 1967-68'de tuğla ve taştan bir cephe yapılarak aslındanmış gibi şekil verilmiştir. Bakıldığında bir kısmı taş ve tuğla örtülü bir kısmının beton olması caminin bütünlüğünü bozmaktadır. Caminin kapısı dar bir sokakta, etrafı dükkânlarla çevrili ve çarşının ortasında olup caminin diğer cephesi denize nazırdır (Bkz. Resim 5). Yapı fevkanî ve ahşap çatılıdır. Minaresi kıbleye bakıldığında solundadır.[31] Cami içinde bulunan çiniler çok güzeldir.

b) ANA GİRİŞ KAPISI KİTÂBESİ

Caminin dış kapısında olan Sâmi Efendi'ye ait celî sülüs kitâbe Zihni Paşa Camii, Gazi Atik Ali Paşa Camii ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbeler ile aynı kalıptan hazırlanmış gibidir. Farkları, Kantarcılar Camii kitâbesindeki tezyinî işaretlerin daha az olması ve yazı ile zemin üstündeki renklerin farklılığıdır.

Kantarcılar Camii kitabesinin 5.1.2016'da kalıbı çıkarılmış, fotoğrafı alınmış ve farklı zamanlarda yaptığımız ziyaretlerde kitâbe incelenmiştir (Bkz. Kalıp 1). Kitâbe 165x45 cm boyutlarında olup celî sülüs hatla taş üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 3,5 m olup tek satırdır. Günümüzde kitâbe zemini mat siyah olup yazı üstüne varak uygulanmıştır. Kitâbe metni Arapça olup âyet-i kerîmedir. Harflerin kalem ağzı genişligi 22 mm olup harekelerinki ise 5 mm'dir. Genellikle sülüs yazıda harf ve hareke kalem ağzı genişligi arasındaki oran üçte birdir. Ama bu yazıdaki oran dört buçukta birdir. Bu da yazının daha narin görünmesini saglamıştır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı boyda yapılması gelenegi bu yazıda uygulanmış olup bu da yazıya ayrı bir güzellik katmıştır. Tırnakların kalem ağzı genişligi 5-10-16 mm'dir (Bkz. Resim 6).

Kitâbedeki yazının etrafı kapalı lale motifleri ile tezyin edilmiştir. Bu motif Kâbe'de yazıların etrafının süslendiği motiftir. Bilindiği gibi "lale" kelimesi Arapça yazısı itibari ile "Allah" lafzına ait harfleri taşımaktadır. Bu sebepten tezyinatta çokça kullanılır.

Yazı, Sâmi Efendi'nin muhteşem istiflerinden biri olup iki katlı gevşek bir istiftir. Harfler büyük olmasına ragmen harflerin yapısı hiç bozulma göstermemektedir. Satırın

[31] Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* Ankara 1997, c. 1, s. 81.

başlangıcı daha boş, orta ve son kısmı daha dolu olmasına ragmen genel görünümü dengelidir. Kitâbede bulunan iki adet "yâ" harfinin içindeki çift noktalar yerin darlığından dolayı yuvarlak yapılmıştır. Yine yazıda bulunan, üç adet çift nokta birbirine değmesi gerekirken aralık bırakılmıştır. Bu hata Sâmi Efendi'nin yaptığı kalıptan olmayıp taş işçiligini üstlenen kişinin dikkatsizliginden kaynaklanmaktadır.

Kitâbe taş üzerine hakkedilmiştir. Taşın yüzeyi bilindiği gibi pürüzlü bir yapıya sahiptir. Kitâbe harflerinde bir hayli bozulma vardır. Özellikle hareke, tirfil ve tırnak gibi tezyinî işaretlerde bu bozulmalar daha fazladır. Harflerin kenarlarındaki net çizgiler bozulmakla birlikte harflerde önemli bir kaybolma yoktur. Bozulma, harf cidarlarının sığ olması ve taşın yüzeyinin pürüzlü olması, kalıp alma esnasında harflerin net bir şekilde çıkmamasına sebep olmuştur (Bkz. Resim 7-8).

Kitâbede **"إِنَّ الصَّلَوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا"** (*İnne's-salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkūtâ)* "Muhakkak ki namaz müminler üzerine belirlenmiş vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır" (en-Nisa 4/103) âyeti yazılıdır. **"كتبه سامي"** (Ketebehû Sâmi) imzasının yanında 1313 (1895-96) tarihi okunmaktadır.

3. RÂMİ CAMİİ

Râmi Camii'ndeki kitâbe ile ilgili *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin Sâmi Efendi maddesinde, "Caminin kapısında hicri 1313'e ait celî sülüs namaz âyeti vardır" şeklinde bu konuya yer verilmiştir. İbnül Emin M. Kemal İnal ise tarih vermeden, "Caminin mihrabında namazla ilgili âyet-i kerîme vardır." diye ifade ediliyor. Uğur Derman'ın *Hayat Mecmuası*'ndaki "Sâmi Efendi" makalesinde ve *Ömrümün Bereketi* isimli kitabının "Sâmi Efendi" bölümünde ise bu kitâbeden bahsedilmiyor.

Râmi bölgesinde bulunan ve o tarihe en yakın camilere baktığımızda iki cami bulunmaktadır. Birincisi Tantavizâde Camii'dir (1307). Bu camide hiçbir kitâbe bulunmamaktadır. İkinci cami, Hacı Ali Rıza Paşa Camii'dir (1304). 2.2.2016'da bu camiye yaptığımız ziyarette camide bulunan kitâbede namaz âyeti altında da yapım kitâbesi tespit edildi. Fakat kitâbedeki yazı, Sâmi Efendi'nin yazısına benzememektedir.

Râmi Camii ile ilgili Prof. Dr. Muhiddin Serin'in "Râmi Kışlası içinde bir cami var. Bu cami büyük bir ihtimalle Râmi Camii'dir. Yalnız bu cami şu an yıkılmış durumdadır" ifadesi üzerine Râmi Kışlası'na 2.2.2016 tarihinde gidilerek bahsedilen cami tespit edilmiş ancak caminin yan duvarından bir bölüm ve minareye çıkan merdivenin yedi sekiz basamağından başka camiden bir şey kalmadığı görülmüştür.

4. GAZİ ATİK ALİ PAŞA CAMİİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Bânisi Sultan II. Beyazıt zamanın Veziriazamlarından Gazi Hadım Ali Paşa'dır. İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı Çemberlitaş Mahallesinde Yeniçeriler Caddesi üzerinde bulunur. Zamanında Sedefçiler Çarşısı bu sahada bulunduğu için "Sedefçiler Camii" de denilmiştir. Bunun dışında halk arasında "Eski Ali Paşa Camii", "Çemberlitaş Camii", "Sandıkçılar Camii", "Dikilitaş Camii" adlarıyla da anılır. Cami kesme taştan yapılmıştır (Bkz. Resim 9-10).

Cami, kapı kitâbesinde belirtildiği gibi 1496'da inşa edilmiş ve muhtelif tarihlerde tâmir görmüştür. Bursa Ekolü ile klasik üslûp arasında bir geçiş eseri olarak kabul edilir.[32] Mihrap yönünde yarım kubbe, merkezde kubbe, iki yanında da ikişer kubbe bulunmaktadır. Son cemaat yeri beş kubbeli bir revaktan ibaret olup tek minaresi vardır (Bkz. Resim 11).

İmaret ve tekkesi de olan camiinin bu bölümlerinden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Cami avlu kapısı yanında 1754 tarihli bir çeşme bulunmaktadır.

b) CÜMLE KAPISI KİTÂBESİ

Kitâbe 190x75 cm ebadında Sâmi Efendi tarafından celî sülüs hatla yazılmış namaz âyeti mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 4,50 m olup tek satırdır. Yazının kalem ağzı genişliği 22 mm hareke ve tezyinî işaretlerinin kalem ağzı genişliği 5 mm'dir. Genellikle sülüs yazıda harf ve hareke arasındaki oran üçte bir iken burada dörtte birdir. Bu da yazının narin görünmesini sağlamıştır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı ebatta kullanılması burada uygulanmış olup tırnakların kalem ağzı genişliği 5-10-16 mm'dir. Koyu yeşil zemindeki yazıya altın varak uygulanmıştır. Yazının etrafı da altın varakla çerçevelenmiş olup etrafındaki bordürü pembe kırçıllı mermerdir (Bkz. Resim 12).

Konumuz olan kitâbenin üzerinde elips formda celî sülüs hatla yazılmış besmele kitâbe bulunmaktadır. Bu kitâbe Hattat Hâlim Efendi'ye aittir (Bkz. Resim 13).

Kitâbenin tasarım biçimi, harf anatomisi ve istif düzeni itibariyle Zihni Paşa Camii, Kantarcılar Camii ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan kitâbeler ile aynıdır denebilir. Çok yüksekte olması sebebi ile kalıbı alınamamış fotoğrafıyla yetinilmiştir (17.02.2016). Anlaşıldığı kadarı ile yazı çok titiz bir şekilde, ustaca ve harflerin yapısına hiç zarar verilmeden mermere hakkedilmiştir. Kitâbe günümüzde

[32] Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* c. 1, s. 25.

caminin kapısının dış etkiye kapalı bulunmasından dolayı orijinal halini korumaktadır. Yakın tarihte varaklandığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Resim 14)

Yazı, Sâmi Efendi'nin muhteşem istiflerinden biri olup iki sıralı serbest bir istif anlayışı ile tasarlanmıştır. Harfler büyük olmasına rağmen yapı bir bozulma göstermemektedir (Bkz. Resim 15). Satırın başlangıcı daha boş, orta ve son kısmı daha dolu olmasına rağmen genel görünümü gayet dengelidir. Kitâbede bulunan iki adet **"ي"** (yâ) harfinin içindeki çift noktalar yerin darlığı nedeni ile yuvarlak yapılmıştır.

Zihni Paşa Camii ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbesinde de aynı kalıp kullanılmış olmakla beraber mevcut tezyin işaretlerinden; beş adet tırnak, bir adet mim işareti, bir adet med işareti Gazi Ali Atik Paşa Camii'nde yoktur. Bu kitâbenin Zihni Paşa Camii kitâbesi ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbeden önce yazılması sebebiyle tezyin işaretleri konmamış olabilir diye düşünülebilir. Yine bu yazı ile aynı kalıpta olan Kantarcılar Camii Kitâbesi'nde birçok tezyinî işaret yoktur. Bu dört yazı arasında harfler ve harekeler aynı olup dolgu unsurlarının dengeli kullanımı açısından en güzelinin her şeyleri ile aynı olan Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbe Zihni Paşa Camii kitâbesi olduğu söylenebilir.

Kitâbede **"اِنَّ الصَّلَوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا"** *(İnne's-salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkūtâ)*. Meali: "Muhakkak ki namaz müminler üzerine belirlenmiş vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır" (en-Nisa 4/103) âyeti yazılıdır. Ketebesi **"كتبه سامي"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup tarih 1314 (1895-96) olarak verilmiştir. Yazının sol köşesinede 902 rakamı konulmuştur. Bu rakamı çözmek mümkün olmamıştır.

5. BÜYÜK ÇARŞI (KAPALI ÇARŞI)

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Büyük Çarşı, İstanbul'da Beyazıt, Nuruosmaniye ve Mercan semtlerinin ortasında yer alan dünyanın en büyük ve en eski kapalı çarşılarından biridir. "Çârşû-yı Kebîr" veya halk arasında "Kapalı Çarşı" olarak da anılır. Çarşı, tek bina halinde ve aynı zamanda kurulmuş olmayıp iki bedestenin etrafında hânların yoğunlaşmasıyla, üstleri örtülerek dükkânların kâgire dönüşmesi sonucunda oluşmuştur. Girişlerin kapılarla korunması ve emniyete alınması da tek kitle halinde büyük bir kapalı çarşının yapısının meydana gelmesini sağlamıştır.

İstanbul'da bütün önemli Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi fetihten hemen sonra bugün İç Bedesten denilen çok kubbeli kapalı bir mekân inşâ edilerek ticaretin burada toplanması sağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmed tarafından vakıflarına gelir sağlamak amacı ile kurulan bedesten bugün Büyük Çarşı'nın ortasında on beş kubbeli büyük bir yapıdır. Büyük Bedesten'den sonra, onun ilerisinde Nuruosmaniye Camii

tarafında Sandal Bedesteni kurulmuştur. Bu bedestenin kuruluşunun da Fatih dönemine ait olduğu kabul edilir.

Büyük Çarşı tarihte birçok yangına maruz kalmıştır. 1515'teki yangın Eski Saray duvarına kadar dayanmış, Bezzâzistan ve çevresi tamamen yanmıştır. 1539 yangınında Zindan Kapısı yanından çıkan yangında çarşı zarar görmüş, 1546'da büyük yangında tekrar harabeye dönüşmüştür. 1652 ve 1660'ta da yangına maruz kalan Büyük Çarşı 1701'deki yangında harap olmuştur. 1702'de Sultan II. Mustafa tarafından İstanbul kaymakamına gönderilen bir hükümde, ciddi bir tedbir olarak ahşap dükkân, hatta ev yapımının yasaklanıp bundan böyle ev ve dükkânların kâgir yapılmasına özen gösterilmesi emredilmiştir. Büyük Çarşı'nın sokak üstlerinin kâğir tonozlarla örtülerek kapalı bir çarşıya dönüştürülmesi bu tarihten itibaren başlamıştır. Büyük Çarşı'da yangınlar, kâğire dönüştürüldükten sonra seyrekleşmiş ve verdikleri zarar azalmıştır.

İstanbul tarihinin en şiddetli depremlerinden biri 1894'te vuku bulduğunda Büyük Çarşı geniş ölçüde tahribata uğramış Sultan II. Abdülhamîd Hân'ın emriyle "Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Fahri Bey'in salahiyetinde Petraki Kalfa'nın nezaretinde"[33] başlayan ve on sekiz ay süren tâmirde çarşının sınırları daraltılmıştır. Çarşının ana caddesi durumunda olan ve Beyazıt ile Nuruosmaniye arasında uzanan eski Kalpakçılar Sokağının dışarı açılan iki ucuna Nuruosmaniye Kapısı ve Beyazıt Kapısı yapılmıştır. Tez konumuz olan kitâbeler, bu sırada Sâmi Efendi'ye yazdırılmıştır. Büyük Çarşı 1943 ve daha sonra 1954 yılında geçirdiği yangınlardan sonra 1954-59 yılları arasında tâmir görmüş ve çarşı tekrar törenle açılmıştır.

İki bedesten etrafındaki sokakların ticaret merkezi olarak çoğalması ile birçok han da Büyük Çarşı'nın sınırları içinde kalmıştır. Eftaleddin Tekiner, Büyük Çarşı'da 1886 yılında iki bedesten, 4399 dükkân, 2195 oda ve hücre, bir hamam, 497 dolap, 12 hazine odası, 1 cami, 10 mescit, 2 şadırvan, 1 sebil, 16 çeşme, 8 tulumbalı kuyu, 1 türbe 73 revak, 24 hân ve bir mektep olduğunu bildirir (Bkz. Resim 16).

Birçok yazar tarafından, Büyük Çarşı'da tarih boyunca süren nizam ve âdetler, her mesleğe göre ayrılan sokaklar, açık tezgâhlı dükkânlar kaleme alınan çalışmalara konu edilmiştir. Fakat İstanbul'un başlıca özelliklerinden biri olan bu çarşının tarihten gelen zenginlik ve güzelliğini bugün aynen koruduğu söylenemez.[34]

Büyük Çarşı'da Sâmi Efendi'ye ait üç kitâbe bulunmaktadır. Bunlar Nuruosmaniye Kapısı üzerindeki tâmir kitâbesi, Beyazıt Kapısı üzerindek II. Abdülhamid Hân tuğrası ve Beyazıt Kapısı'ndan biraz ileride ki Fesçiler Kapısı üzerinde bulunan hadis-i şeriftir.

---

[33] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,* İstanbul 1974, c. 4, s. 557-575.

[34] Semavi Eyice, "Büyük Çarşı", *DİA,* İstanbul 1992, c. 6, s. 509-513.

Tezimize esas olan Kapalı Çarşı'nın yukarıda adı ve yerleri belirtilen bu üç kitâbesinin 13.2.2016 tarihinde fotoğrafları alınmıştır. 18.3.2016'da Nuruosmaniye Kapısı (Bkz. Kalıp 2) ile Fesçiler Kapısı (Bkz. Kalıp 3) kitâbelerinin kalıpları çıkartılmış[35] olmakla birlikte Beyazıt Kapısı kitâbesini de yüksekliği sebebi ile aynı çalışma yapılamamıştır.

b) NÛRUOSMANİYE KAPISI KİTÂBESİ

Kapalı Çarşı'ya Nûruosmaniye Caddesi üzerinden girişi sağlayan bu kapı Türk neoklasik stilinde, saçağı stalaktitlerle süslü ve sivri kemerli taş cepheye sahiptir. Alınlığında Sultan II. Abdülmecid'den (1839-61) bu yana yerleşen bir zevkle; silahlı, kitaplı, bayraklı bir Osmanlı arması üzerine Sultan II. Abdülhamid Hân'ın tuğrası; alt kısmına da iki satır halinde Sâmi Efendi'nin celî nesta'lik yazısı mermer üzerine hakkedilmiştir. Gösterişli olmasına özen gösterilen bu kapının iki yanına ayrıca birer çeşme nişi yapılarak girişe âbidevî bir görünüm kazandırılmıştır (Bkz. Resim 17).

Kitâbe 340x50 cm boyutlarında celî nesta'lik hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 4,50 m'dir. Düz yazı ile hazırlanan tâmir kitâbesi, Osmanlı Türkçesiyle iki satır olarak yazılmıştır. Kitâbenin etrafı ve satır arası çerçeve içine alınmıştır. Yazının kalem ağzı genişliği 16 mm'dir. Yazıya koyu yeşil zemin üzerine altın varak uygulanmıştır. Ketebesinde **"سامی"** *(Sâmi)* imzası yer almaktadır. Tarih kitâbe metninin içerisinde verilmiştir (Bkz. Resim 18).

Bu kitâbe Osmanlı ekolünde celî nesta'lik yazının Sâmi Efendi gibi bir dehanın elinde eriştiği seviyeyi belgeleyen çok güzel örneklerden biridir (Bkz. Resim 19).

Sultan II. Abdülhamid devrinde yapılan Nuruosmaniye Kapısı'ndaki tâmir kitâbesi harf inkılabında maalesef kazınmış daha sonra kitâbenin aslına uygun olarak tekrar yazılması istenince de Necmeddin Okyay koleksiyonunda bulunan kitâbenin orijinal kalıpları kendisinden alınarak taş ustası Yusuf Küçükçavuş tarafından iki parça halinde mermer üzerine yeniden büyük bir başarı ile hâkkedilmiştir.[36]

Yazının günümüzdeki durumuna bakıldığında, yakın tarihte yenilenmesinden dolayı hiçbir bozulma olmadığı tespit edilmiştir (Bkz. Resim 20).

---

[35] Kapalı Çarşı'nın etrafının gün içinde çok kalabalık olması sebebi ile bu işlemleri sabah namazı sonrası yapmayı tercih ettik.

[36] Muhittin Serin, (17.11.2016 FSMVÜ GSF)

KİTÂBENİN METNİ

زینت افزای مقام معلاّی خلافت اسلامیّه واریکه پیرای سلطنت سنیهٔ عثمانیّه السّلطان ابن السّلطان السّلطان الغازی عبد الحمید خان ثانی حضر تلرینك جملهٔ مأثر عمران کسترئ همایونلرندن اولمق اوزره اشبو چارسوی کبیر بیك اوج یوز اون درت سنهٔ هجریه سی ربیع الاوّلنده مجدّدا تعمیر اولنمشدر

سامی

"*Zînet efzâ-yı makām-ı muâlla-yı hilâfet-i İslâmiyye ve erîke pîrâ-yı saltanât-ı seniyye-i Osmâniyye es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân el-Gāzî Abdülhamîd Hân-ı Sânî hazretlerinin cümle-i meâsir-i umrân-küsterî-i hümâyûnlarından olmak üzere işbu çârsû-yı kebîr bin üç yüz on dört sene-i hicriyyesi rebîü'l-evvelinde müceddeden tâmir olunmuştur".*[37]

Sâmi

b) FESÇİLER KAPISI KİTÂBESİ

"Çadırcılar Kapısı" olarak da ismi geçen bu kapı resmî olarak Fesçiler Kapısı adıyla tescil edilmiştir.[38] Bu kapı Yeniçeriler Caddesi'nden Beyazıt Meydanı'na gelmeden evvel sağda Fesçiler Sokağında Sahaflar Çarşısı girişinin karşısında yer alır (Bkz. Resim 21-22).

Kapı üzerinde yer alan kitâbe 280×50 cm boyutlarında celî nesta'lik hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 3,5 m olup tek satır olarak dizayn edilmiştir. Kitâbe metni Arapça olup hadis-i şeriftir. Yazının boyutu 1.85 cm'dir. Yazının kalem ağzı genişliği 4 cm'dir. Yazı koyu yeşil zemin üzerinde olup altın varak uygulanmışt etrafı zencerek ve rumî desenle tezyin edilmiş ve altınlanmıştır. Yazının sağında ve solunda yaklaşık 18 cm çapında içi rumî desenli dairevî zemin yer almaktadır (Bkz. Resim 23).

Kitâbenin kalıbında da görüleceği üzere dış mekânda olmasından dolayı yazıda zamanla bazı kırılma ve dökülmeler olmuştur. Ayrıca yer yer yazıda varakların döküldüğü görülmektedir. Zemin renginde de bozulmalar olmuştur. Bu olumsuz duruma rağmen kitâbenin genel durumu iyidir (Bkz. Resim 24-25).

---

[37] http://info.ottomaninscriptions.com/, Ottoman Inscription, (6.5.2016).

[38] Derman, "Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı", *DİA,* c. 36, s. 72-74.

Bu kitâbe, Sâmi Efendi'nin celi nesta'lik yazıda ulaştığı estetik kuralları ve sanat gücünü belgelemektedir. Bir asır öncesinden günümüze gelen bu kitâbe hattatları etkilemiş, onlar tarafından örnek alınmış ve müslümanların sanat zevkini okşamıştır. Ayrıca mermere hakkeden ustanın, yazıyı hiç bozmadan uygulaması zikre değer büyük başarıdır.

Burada geçen hadis-i şerif: "**الكاسب حبيب الله**" *(el-Kâsibü habîbullah)* şeklinde okunmakta olup "Çalışıp kazananı Allah sever" mealindedir. Ketebesinde yer alan **"نمقه سامي غفر ذنوبه"** *(Nemekahû Sâmi ğufire zünübuhû)* ifadesi "Bunu Sâmi yazdı. Allah günahlarını bağışlasın" anlamını taşımaktadır ve tarih 1314' tür (1895-96).

Vaktiyle bu kapının karşısında bulunan, Acem Nasrullah'ın dükkânında oturan İranlı bir hattat, bu yazıyı görünce hayran kalır ve mutlaka yazanı görmek ister. Onu Sâmi Efendi'ye götürürler. Hattatımız el öptürmekten hoşlanmadığı halde, bu kişi ellerine sarılır ve şöyle der: "Efendimiz, bizim memlekette ince ta'lik yazıyı güzel yazanlar çoktur. Ama bu cesâmette ta'lik yazının bir noktasını koyacak adam bulunmaz."[39]

c) BEYAZIT KAPISI KİTÂBESİ

Büyük Çarşı'ya Beyazıt tarafından girişi sağlayan Beyazıt Kapısı, Yeniçeriler Caddesi'nden Beyazıt Meydanı'na gelmeden evvel sağda yer alır. Bu kapının üzerinde Sultan II. Abdülhamid Hân tuğrası bulunmaktadır. Bu kapı Lale Devri'ndeki yangından sonra Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından tâmir ettirilmiştir. 1767'de Hassa baş mimarı Ahmet Ağa eliyle onarılmıştır. 1894-98 yılları arasında da onarım gören eserin, 1954'te başlayan tâmiri 1959'da tamamlanmıştır (Bkz. Resim 26-27).

Tuğra 75x60 cm boyutlarında mermer üzerine oval bir çerçeve içine hakkedilmiştir. Yazının yerden yüksekliği yaklaşık 5 m'dir. Yazının zemini yeşil olup harflere altın varak uygulanmıştır. Tuğranın bulunduğu oval çerçevenin iç kısmı hafif kabartılmıştır.

Sâmi Efendi'nin tuğra istifindeki ustalığı ile taş ustasının titiz çalışması sonucu ortaya çıkan eser günümüze kadar neredeyse hiç bozulmadan gelmiştir. Sadece zemindeki boya ve harf üstündeki varaklarda zamandan kaynaklanan renklerin solması ve bozulması gözlenmektedir (Bkz. Resim 28).

[39] Süheyl Ünver," Zât-ı Sâmîlerini Ziyâret I", *Sanat ve Kültürde Kök*, , sy. 13, İstanbul 1982, s.16- 18.

TUĞRA METNİ

"عبد الحميد خان بن عبد المجيد المظفر دائما الغازى"

"Abdülhamîd Hân bin Abdülmecîd el-muzaffer dâimâ el-Gāzî"

Tuğranın ketebesi **"كتبه سامى"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup tarih 314 olarak yazılmış, başına 1 rakkamı koyulmamış olup 1314'e (1896-97) delalet eder.

6. ŞEHZADE MEHMED CAMİİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Manisa sancağında vali iken 950 (1543) yılında vefat eden oğlu Mehmed adına yaptırdığı Şehzâde Külliyesi, Mimar Sinan'ın tasarladığı ilk selâtin külliyesidir. Cami, Fatih'te Şehzadebaşı Caddesi'nde bulunmaktadır. (Bkz. Resim 29)

Şehzade Camii'nin mimarisini de, Sinan'a özgü tasarım yaklaşımı çerçevesinde, üzerine kurulduğu yerin özelliği büyük ölçüde belirlemiş, Marmara ve Haliç'e eş mesafeden bakmanın, merkezde bulunmanın gerekleri, yapı formuna merkezi bir karakter kazandırmıştır.[40]

Şehzade Mehmed Camii'nde modüler sistem kullanılmıştır. Kapalı (harim) ve açık (avlu) bölümler iki kare üzerine kuruludur. Harim bölümü ana kubbe ve onu destekleyen dört yarım kubbeden meydana gelmektedir. Osmanlı mimarisinin en dengeli, en güzel avlularından biridir. Osmanlı mimarisinde ilk kez, cami cepheleri tasarımında masif duvarların yerini revaklar almaktadır.[41]

Şehzâde Mehmed Camii bezeme yaklaşımı açısından kendine özgü bir yapıdır. Burada Türk mimari geleneğinin, anımsadığı bütün eski teknikler kullanılmıştır. XV. yy.'ın başında Osmanlı mimarisinde sadeleşme eğilimlerinin giderek güçlendiği gözlenir. Şehzade Mehmed Camii'nin geometrik ve stilize edilmiş bitkisel öğelerden oluşan minareleri, Mimar Sinan'ın tasarladığı en görkemli minarelerdir.

b) BATI KAPISI KİTÂBESİ

Şehzâde Mehmed Camii batı harim kapısında Sâmi Efendi'ye ait namaz âyeti (en-Nisa 4/103) yazılı olan kitâbede Kantarcılar, Gazi Ali Atik Paşa, Zihni Paşa Camileri ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan kitâbelerde kullanılan kalıbın aynısı kullanılmış olup sadece kalıpta iki tane farklılık vardır. Birincisi, âyetin başına

[40] Turgut Cansever, *Mimar Sinan,* İstanbul 2005, s. 137.
[41] Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye,* İstanbul 1997, s. 81.

"قَالَ اللهُ تَعَالَى" *(Kālellâhu teâlâ)* ibaresi getirilmiştir. İkincisi de kitâbenin **"مَوْقُوتًا"** *(mevkūtâ)* yazan son bölümü biraz daha sıkıştırılıp üst üste getirilmiş bu yüzden **"ت"** *(te)* harfinin noktaları daha küçük bir hacim amacıyla yuvarlak yapılmıştır. Birkaç yerde tırnak ve tirfiller farklı kullanılmıştır. Ama bu genel hareke ve tezyin işaretlerinin çok az bir kısmını teşkil eder. Kitâbenin başlangıcındaki **"قَالَ اللهُ تَعَالَى"** *(Kālellâhu teâlâ)* yazan kısım ile bitişine doğru olan kısım daha yoğun olup orta bölümü biraz daha yalındır. Bu da yazının bütününe bakıldığında güzel bir denge sağlar (Bkz. Resim 30-31).

Kitâbenin ebadı 250x65 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine namaz ayeti hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 5 m olup tek satırdır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı ebatta kullanılması burada uygulanmıştır. Yazı zemininde renk kullanılmamış, yazı ve çevresine altın varak uygulanmış bu da yazının sade görünmesini sağlamıştır. Yazı, Sâmi Efendi'nin muhteşem tasarımlarından biri olup iki katlı serbest bir istiftir. Harfler büyük olmasına ragmen harflerin yapısı hiç bozulmamıştır (Bkz. Resim 32-33).

Tezimize esas olan Şehzade Mehmed Camii harim giriş kapısında bulunan kitâbenin, 6.2.2016'da fotoğrafı alınmıştır. Kitâbe 5 m yükseklikte olduğu için resim uzaktan alınmış, kalıp çıkarma işlemi gerçekleştirilememiş ve yazıyı yakından inceleme imkanı olmamıştır. Fakat aldığımız yüksek çözünürlü resimlere baktığımızda yazının çok titiz bir şekilde, ustaca, harflerin yapısına hiç zarar verilmeden mermere hakkedilmiş olduğu ayrıca üzerinden yüzyıl geçmiş olmasına rağmen hemen hemen hiç bozulmadan günümüze ulaştığı görülmüştür.

Sâmi Efendi bu yazıyı celî kalemle değil, tek kurşun kalemle resmederek yazmak kudretini gösterdiği bilinmektedir.[42]

Kitâbede **"قَالَ اللهُ تَعَالَى اِنَّ الصَّلَوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا"** *(Kālellâhu Teâlâ: İnne's-salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkūtâ)* "Allahu Teâlâ şöyle buyurur: Muhakkak ki namaz müminler üzerine belirlenmiş vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır" (en-Nisâ 4/103) âyeti yer almaktadır. Ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup tarih 1314'tür (1896-97).

7. TÜRK VAKIF HAT SANATLARI MÜZESİ'NDE CELÎ SÜLÜS ÂYET KİTÂBESİ

Kitâbenin ebadı 165x45 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine namaz âyeti hakkedilmiştir. Yazının kalem ağzı genişliği 22 mm olup hareke ve tezyin işaretlerininki 5mm' dir. Genellikle sülüs yazıda harf ve hareke arasındaki oran üçte bir olmakla beraber buradaki ise dörtte birdir. Bu da yazının narin görünmesini sağlamıştır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı ebatta kullanılması burada uygulanmış

[42] Derman, *Ömrümün Bereketi,* s. 318.

olup tırnakların kalem ağzı genişliği 5-10-16mm'dir. Yazılar varaklanmamış, sade olarak bırakılmış herhangi bir tezyinat da yapılmamıştır (Bkz. Resim 34).

Tezimize esas olan Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbenin, 22.2.2017'da fotoğrafı alınmış ve kalıbı çıkarılmıştır (Bkz. Kalıp 4). Aldığımız kalıptan da anlaşıldığı üzere kitabenin genel durumu iyi olmakla beraber birkaç tezyinî işaret tamamen silinmiş olup sadece yeri belli olmaktadır. Harflerin bir kısmının kenarlarında aşınmalar mevcuttur (Bkz. Resim 35-36).

Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbe ile Kantarcılar, Gazi Ali Atik Paşa ve Zihni Paşa camilerinde bulunan kitâbelere aynı kalıp uygulanmıştır. Tezyinî işaretler açısından ise sadece Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde ve Zihni Paşa Camii harim kapısında bulunan kitâbeler aynı olup diğerleri farklıdır.

Kitâbede "**اِنَّ الصَّلَوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا**" *(İnne's-salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkūtâ)* "Muhakkak ki namaz müminler üzerine belirlenmiş vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır" (en-Nisâ 4/103) âyeti yer almaktadır. Ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* olup tarih 1314'tür (1896-97).

Bu müzede bulunan söz konusu kitâbenin hangi mimari esere ait olduğu bilinmemektedir.[43]

8. ŞİŞLİ ETFAL HASTANESİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Şişli Etfal Hastanesi Şişli'de İstanbul Halaskargazi Caddesi Etfal sokakta bulunan hastane Şişli'de yapılmış Türkiye'nin ilk çocuk hastanesidir. Bu hastaneyi Sultan II. Abdülhamid Hân 12 Şubat 1898'de sekiz aylıkken ölen kızı Hatice Sultan'ın anısına yaptırmıştır. Berlin'deki Kaiser und Kaiserin Friedric Kinderkrankenhaus adlı çocuk hastanesinin planları esas alınarak 1898'de inşasına başlanmıştır. Mimarlığını Franz Niberman inşaat eminliğini de Hasan Rıza Bey yapmış olup inşaat bir yılda tamamlanmıştır. 5 Haziran 1899 günü 671 çocuğun sünnet edildiği bir düğünden sonra "Hamidiye Etfal Hastahâne-i Âlisi"adıyla hasta kabulüne başlamıştır. Başhekimliğine, kuruluşunda önemli payı bulunan İbrahim Paşa getirilmiş ve din ve ırk ayırımı gözetmeksizin bütün Osmanlı çocukları parasız tedavi edilmiştir.

Hastane II. Meşrutiyet'e kadar parlak dönemini yaşamış, ancak 1908'den sonra Sultan II. Abdülhamid Han'a duyulan tepkinin, kurduğu kurumlara yansıtılması sonucu

[43] Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesine gidilmiş orda bulunan celî sülüs kitâbe tesbit edilmiştir. Bu kitâbenin hangi mimarî esere ait olduğunun bulunması için envanter numarası belirlemekte olumlu neticeye ulaşılamamıştır.

kaderine terk edilmiştir. Cumhuriyet'in kurulması ile hastane Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanmıştır. Çocuk hastanesi olmasına rağmen başka bir tam teşekküllü hastane bulunmadığından büyük yaştaki hastaları da kabul etmeye başlamıştır. Mevcut binalar hastane hizmetlerine kâfi gelmeyince bazı düzenlemeler ve ilaveler yapılmıştır.

Zaman zaman Şişli Çocuk Hastanesi ve İstanbul Çocuk Hastanesi adlarını da alan kuruluş günümüzde Şişli Etfal Hastanesi adını taşımaktadır. Sağlık Bakanlığına bağlı 1.050 yataklı tam teşekküllü bir hastanedir.[44]

b) CELÎ SÜLÜS KİTÂBE

Tezimize esas olan Sâmi Efendi'ye ait kitâbelerle ilgili kaynakta "Şişli Etfal Hastanesinde celî sülüs ve celî nesta'lik kitâbeleri bulunmaktadır."[45] şeklinde geçmesine rağmen 7.3.2016'da yaptığımız ziyarette sadece celî sülüs olan kitâbeye ulaştık ve kitâbenin fotoğrafını aldık. Yazının korunmak amacıyla camekân içine alınması sebebiyle kalıp alma işini gerçekleştiremedik. Ayrıca camekan üzerinden çektiğimiz fotoğraf net çıkmamıştır (Bkz. Resim 37).

Kitâbe celî sülüs yazı ile mermer üzerine hakkedilmiştir. Zemin koyu yeşil olup yazıya altın varak uygulanmıştır. Yazı, iki katlı sade istif olup bol tezyinî işaret kullanılmıştır. Harflerin yapısı hiç bozulmadan mermere ustaca hakkedilmiştir. Yazı etrafında hiçbir süsleme bulunmamaktadır. Sâmi Efendi'nin güçlü celî kalemi, tezyinî işaretleri kullanışındaki ustalığı bu yazıda da görülmektedir (Resim 38).

Kitâbe, giriş kapı üstünde iken zamanla yapının değişmesiyle yerinden çıkarılmıştır. Günümüzde bu kitâbe, hastane kapısından girince sağ tarafta yerde güzel korumalı bir platform içine yerleştirilmiştir. Kitâbeyi incelediğimizde, özellikle kitâbenin başlangıç kısmında harflerde ciddi bozulmalar olduğu görülmektedir. Maalesef kitâbeye yakın tarihte kötü bir restorasyon uygulanmıştır. Restorasyonda kırılan harf, hareke ve tezyini işaretlerin yerleri boya ile doldurularak yazılar şişirilmiştir. Bu, yanlış restorasyon kitâbenin baş kısmında daha fazla, son kısmında daha azdır (Bkz. Resim 39-40).

Kitâbede **"حَمِيدِيَه اَطْفَالْ خَسْتَه خَانَه سِي"** (*Hamidiye Etfal Hastahanesi*) yazılıdır. Ketebesi **"كتبه سامى"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup 1316 (1898-99) tarihlidir.

---

[44] Nuran Yıldırım, "Etfal Hastanesi", *DBİA*, İstanbul 1994, c. 3, s. 220-221.

[45] Derman," Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı", *DİA,* c. 36, s. 72-74.

9. GALİB PAŞA CAMİİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Galib Paşa Camii'nin banisi Sultan II. Abdülhamid Han döneminde valilik ve nazırlık yapan Abdullah Galib Paşa'dır. İstanbul'un Anadolu yakasında Bağdat Caddesi kenarında, bu cadde ile kesişen Ethem Efendi Caddesinin dört yol ağzında bulunmaktadır.

Cemaatin çokluğu gerekçesiyle caminin genişletilmesi için projeler hazırlanırken, 1986 yılında bu tasarılar hiç dikkate alınmadan binanın sağ tarafına camiye uyum sağlamayan kubbeli bir ek bitiştirilmiştir.

Cami XIX. yy'ın sonlarında Türk sanatında ve bilhassa mimarisinde hâkim olan karma (eklektik) üslûbun temsilcisidir. Bu bakımdan Osmanlı döneminin bilinen belli başlı üslûplarının hiçbirine tam olarak uymaz. Son cemaat yeri kapalı mekân olup iki katlıdır. Caminin harimi kare planlı olup bunu sekizgen biçimde sağır ve basık kasnaklı bir kubbe örter. Kıble cephesinde mihrap küçük bir çıkıntı şeklinde dışarı taşar (Bkz. Resim 41).

Caminin son cemaat yeri kitlesinin sağ köşesinde yükselen minaresi de Türk minare geleneğinden farklıdır. Cami binası gibi minarenin de dışı sıvalı olduğundan malzemesi hakkında bir fikir edinmek mümkün değildir. Caminin içi son dönemin kalem işi nakışları ile bezenmiştir.[46]

b) CELÎ NESTA'LİK İNŞÂ KİTABESİ

Kitâbe celî nesta'lik hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 3,50 m'dir. Mensur olarak yazılmış inşâ kitâbesi Osmanlı Türkçesiyle üç satır olarak yazılmıştır. Kitâbe metni üzerinde Sultan II. Abdülhamid Han'a ait tuğra bulunmaktadır. Kitâbenin satır uzunluğu aşağı satıra doğru genişlemektedir. Kitâbenin etrafı üst kısım ve satır araları çerçeve içine alınmış ve altın varak uygulanmıştır. Kitâbenin zemininde renk kullanılmamış olup yazı üzerine altın varak uygulanmıştır.

Kitâbenin ketebesi olmayıp kitâbe metni içerisinde inşa tarihi 1316 (1898-99) olarak görünmektedir. Bu tarihi kitâbenin yazılış tarihi olarak değerlendiriyoruz. Bu kitâbenin Sâmİ Efendi'ye ait olduğunu kaynaklardan[47]öğreniyoruz.

Kitâbe Sâmi Efendi'nin ustalıkla yazdığı celî nesta'lik kitâbelerden biri olup hattatın bu yazıdaki ustalığını gözler önüne serer. Yazının günümüzdeki durumunda hiçbir bozulma gözlenmemektedir. Yazıya varak uygulamada oldukça başarılıdır.

[46] Semavi Eyice, "Gâlip Paşa Camii", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 331-332.
[47] İnal, *Son Hattatlar, s*. 357; Derman, "Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı", *DİA,* c. 36, s. 72.

Tezimize esas olan Galib Paşa Camii'nin fotoğrafı 12.4.2016'da alınmıştır (Bkz. Resim 42).

KİTÂBE METNİ

سریرآرای خلافت کبری پادشاه معظّم وشهنشاه مکرّم السّلطان ابن السّلطان السّلطان الغازی عبد الحمید خان ثانی خضرتلرینك جلوس میامن مأنوس همایونلرینك یکرمی بشنجی سنهٔ دوریه سنه مصادف ١٣١٦ سنه سی اغستوسنك اون طقوزنجی کونی ارادهٔ سنیهٔ شاهانه لریله تیمنا اساسی وضع النرق انشا اولنمشدر

Serîrârâ-yı hilâfet-i kübrâ pâdişâh-ı muazzam ve şâhenşâh-ı mükerrem es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân el-Gāzî Abdülhamîd Hân-ı Sânî Hazretlerinin cülûs-ı meyâmin-i me'nûs-ı hümâyunlarının yiğirmi beşinci sene-i devriyesine müsâdif 1316 senesi Ağustos'unun on dokuzuncu günü irâde-i seniyye-i[48] *şâhâneleriyle teyemmünen*[49] *(Bkz. Resim 43) esâs-ı va'z olunarak*[50] *(Bkz. Resim 44) inşâ olunmuştur.*

10. MAÇKA HAMİDİYE ÇEŞMESİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Sultan II. Abdülhamid Hân'ın yaptırdığı Maçka'da Teşvikiye Caddesi üzerinde ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin karşısındaki parkın baş tarafında yer alan bu çeşme vaktiyle Tophane'de Nusretiye Camii'nin önünde bulunmaktaydı. Yol genişletme çalışmaları sırasında yeri değiştirilmiştir (Bkz. Resim 45).

Değişik mimarisine rağmen bu çeşmede bariz bir barok üslûbu özellikleri görülür. Kurşun örtülü bir çatı ve geniş bir saçak altında mermerden yapılmış olan çeşmenin ayna taşları Türk rokokosu sitilinde motifler ile süslenmiştir.[51] Saçağın altında yüksek kabartma, C kıvrımlarının arasında, akantüsler ve yine C'lerle çerçevelenmiş kitâbesi bulunmaktadır. İki yanda S formlarının görüldüğü ve sütun başlıklarının

[48] **سنیه** (seniyye-i) kelimesindeki **"ن"** (nûn) harfinin noktası zamanla kitabeden silinmiş veya yazı mermere hakkedilirken unutulmuştur (Bkz. Resim 46).

[49] **تیمنا** kelimesi http://info.ottomanınscriptions.com/, Ottoman ınscription sitesindeki tercümede "temennâ-yı" olarak geçmektedir. Prof. Dr. Hüsrev Subaşı ve Dr. Tahsin Ömer Tahaoğlu hocalarımız bu kelimenin adı geçen sitede yanlış okunduğunu tespit etmişlerdir. Kelimenin doğrusu "teyemmünen" dir (Bkz. Resim 38).

[50] **اولنرق** (olunarak) kelimesindeki **"ن"** (nûn) harfinin noktası zamanla kitabeden silinmiş veya mermere hakkedilirken unutulmuştur.

[51] Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İstanbul 1984, s. 34.

üzerinden geçen silmeye oturan pâyeler yerleştirilmiştir. Cephenin iki yanında birer silindir sütun bulunmaktadır.[52]

Çeşmenin dört yüzü olup iki yüzü dar, diğer iki yüzü geniştir. Dört yüzünde bulunan yalağın her biri farklı tasarıma sahiptir. Çeşme eğimli bir arazi üzerinde olup tabanı kendinden yarım metre daha geniş bir platform üzerine oturtulmuştur.

b) CELİ NESTA'LİK İNŞÂ KİTÂBESİ

Çeşmenin dört yüzünde kitâbesi bulunmaktadır. İlk beyit ve üçüncü beyit çeşmenin dar, ikinci ve son beyit de çeşmenin geniş yüzündedir. Birinci ve üçüncü kitâbelerde yazının ebadı üst satır 65x13 cm alt satır 57x13 cm olup ikinci ve dördüncü kitâbelerde ise alt ve üst satır 60x13 cm'dir.

Kitâbenin yazısı celî nesta'lik olup mermer üzerine hakkedilmiştir. Yazının kalem ağzı genişliği 1 cm' dir. Kitâbe, yerden yaklaşık 3,50 m yükseklikte olup manzum Osmanlı Türkçesiyle dört beyit olarak hakkedilmiştir. Yazının etrafı barok motifle süslenmiştir. Kitâbenin günümüzdeki durumuna baktığımızda yazı ve zemin üzerinde renk ve varak görülmemektedir. Ancak eski resimlere baktığımızda renk ve varak olduğu bunların da zaman içinde silindiği anlaşılmaktadır.

Kitâbenin geniş saçak altında bulunması ve yazının mermer üzerine hakkedilmiş olmasına rağmen harflerde kısmen de olsa aşınma mevcuttur. Kitâbenin kalıbını aldığımız 28.12.2015'te harflerde aşınmanın daha çok son beyitte, kısmen de diğer beyitlerde olduğu görülmüştür (Bkz. Kalıp 5,6,7,8). Bu aşınma kitâbenin okunmasını engelleyecek miktarda değildir. Mesela son beyitte ilk harf aşınmış olmasına rağmen altında kalan kısımdan orada bir elif harfinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbedeki aşınmayı genel olarak tespit ettiğimizde son beyitte üç harfte tamamına yakını, diğer beyitlerde ise harflerin bir kısmında mevcut olduğu görülür.

KİTÂBE METNİ

حضرت سلطان حميدك جويبار همّتى

سوبسو قيلدى عطاش كاناتى مستفيد

[52] Necdet Ertuğ, "II. Abdülhamid Han Çeşmesi", *İTÇK,* İstanbul 2006, c. 1, s. 176-177.

سایه سنده اول شهنشاه معالی مشربك

تشنکانه بویله دلجو جشمه لر اولدی بدید

چشمهٔ خورشید ریان ایلدکجه عالمی

عمرینی افزون ایده طلعت خداوند مجید

اب شیرینن اچوب برله دیدم تاریخنی

ایلدی بو چشمه یی بنیاد خان عبدالحمید

سامی ۱۳۱۹

Hazret-i Sultân Hamîd'in cuybâr-ı himmeti
Sû be sû kıldı attâş-ı kâinât-ı müstefîd

Sâyesinde ol şehinşâh-ı meâl-i meşrebin
Teşnegâna böyle dilcû çeşmeler oldu bedîd

Çeşme-i hurşîdī reyyân eyledikçe âlemi
Ömrini efzûn ide, Tal'at Hudâvend-i Mecîd

Âb-ı şîrînin içüp birle dedim târîhini
Eyledi bu çeşmeyi bünyâd Hân Abdülhamîd
(Bkz. Resim 46, 47, 48, 49, 50).

Sâmi 1319

Kitâbenin hattı Sâmî Efendi'ye ait olup şairi Ahmet Talat'tır.[53]

Tezimize esas olan Maçka Hamidiye Çeşmesi'nin 6.2.2016 tarihinde fotoğrafı çekilmiş olup farklı zamanlarda yaptığımız ziyaretlerdeki tespitlerimizde çeşmenin musluklarının sökülmüş, kirletilmiş ve bakımsız olduğu müşahede edilmiştir. Böyle bir sanat eserinin şehrin merkezinde bu duruma gelmesi esef vericidir. Yetkililerin bunu ve benzeri tarihî çeşmeleri restore ederek kültür hayatımıza tekrar kazandırılma hususunda çaba göstereceklerini ümit ediyoruz (Bkz. Resim 51).

11. ZİHNİ PAŞA CAMİİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Zihni Paşa Camii'nin bânisi Sultan II. Abdülhamid Han'ın ticaret ve ziraat nazırı Mustafa Zihni Paşa olup mimarı Vedat Tek'tir. Cami Kadıköy'e bağlı olan Erenköy mahallesinde Şemsettin Günaltay Caddesinde bulunmaktadır. Zihni Paşa Camiinin halk arasındaki ismi Erenköy İstasyon Camii'dir (Bkz. Resim 52).

Kesme taştan inşâ edilmiş küçük bir yapı olan cami, kare planlı olup son cemaat yeri üç kubbeli ve tek minarelidir.[54] 1980 yılında camiyi genişletmek amacı ile yapının sağ tarafına bir bölüm eklenmiştir. Caminin bahçe duvarına bitişik olan sıbyan mektebi önceleri Zihni Paşa İlkokulu olarak, daha sonra da kız sanat okulu olarak kullanılmıştır. Bahçesinde şadırvan ve hazîre yer almaktadır.

Cami pencereleri geometrik ajurludur. Bezemeleri bitkisel motifleri ile dikkat çekmektedir. Kalem işlerinde genellikle mavi ve bej, az miktarda da bordo renk kullanılmıştır. Kalem işlerinin bir kısmı silinmiş ve dökülmüştür. İç mekânda mavi rengin bol kullanımı insana huzur ve sükûnet vermektedir. Kalem işlerinin günümüzdeki durumu çok iyi olmayıp bir kısmı silinmiş ve dökülmüştür.

b) MİHRAB KİTÂBESİ

Kitâbe 100x40 cm boyutlarında celî sülüs hatla mermer üzerine mihrap ayeti hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 3 m olup tek satırdır. Yazının kalem ağzı genişliği 20 mm olup hareke ve tezyinî işaretlerinki 6mm'dir. Genellikle sülüs yazılarda

[53] Ahmet Talat: Şiirlerinde Üsküdarlı Talat ismini kullanan şair, İyi bir eğitim almış, çeşitli memuriyetlerde görevlendirilmiş ve donanmada çalışmıştır. Divanı vardır. Tarih düşürme ustalığı ile tanınmıştır.

[54] Tahsin Öz*, İstanbul Camileri*, c. 2, s. 72.

harflerin kalem ağzı genişliği ile harekeler arasındaki oran üçte birdir. Bu kitâbede bu oran uygulanmış olup bu da yazının tok görünmesini ve siyah-beyaz dengesini yakalamasını sağlamıştır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı boylarda kullanılması geleneği bu yazıda da uygulanmıştır. Tırnakların kalem ağzı genişliği 6, 9, 16mm'dir. Yazı koyu yeşil zemin üzerine altın varak uygulanmıştır. Yazı etrafı altın varakla çerçevelenmiştir (Bkz. Resim 53-54).

Tezimize esas olan Zihni Paşa Camii'ndeki mihrap kitâbesinin; fotoğrafı 6.2.2016'da alınmış, 27.3.2016'da kalıbı çıkarılmıştır (Bkz. Kalıp 9) . Farklı zamanlarda yaptığımız ziyaretlerdeki gözlemlerimiz şunlardır: Yazı, günümüze hiç bozulmadan ulaşmıştır. Bunun en önemli sebebi kitâbenin iç mekanda olması ve mermere hakkedilmiş olmasıdır. Yazı mermere çok titiz bir şekilde hakkedilmiş olup harf ve harekelerin yapılarında bozulma gözlenmemektedir (Bkz. Resim 55). Bu durum aldığımız kalıpta net olarak görülmektedir. Yalnız varak zemin rengi uygulamaları dikkatli yapılmamış, taşkınlıklar meydana gelmiştir. Yazı, Sâmi Efendi'nin muhteşem ve dengeli istiflerinden biri olup iki katlı, ne çok sıkışık ne de çok serbest bir istiftir.

Kitâbede Bakara sûresinin 144. âyetinin bir bölümü olan; **"فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ"** *(Fevelli vecheke şatra'l-mescidi'l-haram)* "(namazda) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir" yazılıdır. Ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup tarihsizdir.

c) HARİM KAPI KİTÂBESİ

Kitâbe 165x45 cm boyutlarında celî sülüs hatla mermer üzerine namaz âyeti hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 3,50 m olup tek satırdır. Yazının kalem ağzı genişliği 22 mm olup hareke ve tezyini işaretlerinki 5 mm'dir. Genellikle sülüs yazıda harf ve hareke arasındaki oran üçte bir olup bu kitâbede ise dörtte birdir. Bu da yazının narin görünmesini sağlamıştır. Tırnakların yazıya güzellik katması için farklı ebatta kullanılması usulü burada da uygulanmış olup tırnakların kalem ağzı genişliği 5-10-16 mm'dir. Yazı zemini koyu yeşil olup, altın varak uygulanmıştır. Yazının etrafı da altın varakla çerçevelenmiştir (Bkz. Resim 56).

Tezimize esas olan Zihni Paşa Camii'ndeki harim kapı kitabesinin fotoğrafı 6.2.2016'da alınmış ve kalıbı da 27.3.2016'da çıkarılmıştır (Bkz. Kalıp 10). Kitâbeden aldığımız kalıptan da anlaşıldığı üzere yazı çok titiz bir şekilde, ustaca, harflerin yapısına hiç zarar verilmeden mermere hakkedilmiştir. Farklı zamanlarda yaptığımız ziyaretlerdeki gözlemlerimiz şunlardır: Bu yazının varak uygulamasında alttan zemin renginin çıkması ve harflerin cidarlarına taşmalar gözlenmektedir. Yazı günümüze hiç zarar görmeden gelmiştir. Bunun sebebi iç mekanda olması ve mermere hakkedilmesidir (Bkz. Resim 57-58).

Yazı Sâmi Efendi'nin muhteşem istiflerinden biri olup iki katlı serbest bir istiftir. Harfler büyük olmasına ragmen harflerin yapısı hiç bozulma göstermemektedir. Satırın başlangıcı daha boş, orta ve son kısmı daha dolu olmasına ragmen genel görünümü

gayet dengelidir. Kitâbede bulunan iki adet **"ى"** (ye) harfinin içindeki çift noktalar yerin darlığından dolayı yuvarlak yapılmıştır.

Zihni Paşa Camii'nin harim kapısında bulunan kitâbe de Kantarcılar Camii, Gazi Ali Atik Paşa Camii ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbelerle aynı kalıp uygulanmıştır. Sadece bu kitâbelerin tezyinî işaretlerinde farklılıklar vardır. Zihni Paşa Camii kitâbesi ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbe tezyinî işaretler açısından da birebir aynı olup diğer iki kitâbe farklıdır.

Kitâbede Nisa sûresinin 103. âyetinin sonu olan **"اِنَّ الصَّلَوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا"** *(İnne's-salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkūtâ)* "Muhakkak ki namaz müminler üzerine belirlenmiş vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır." yazılıdır. Ketebesi **"کتبه سامی"** (Ketebehû Sâmi) olup 1320'dir (1902-03).

d) ANA KAPI KİTÂBESİ

Sâmi Efendi'ye ait bu kitâbe Zihni Paşa Camii'nin dış giriş kapısı üzerinde olup sağ, orta ve sol olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir. Kitâbe celî nesta'lik hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Yazının yerden yüksekliği 6m'dir. Zeminde renk kullanılmamış olup yazıya altın varak uygulanmıştır (Bkz. Resim 59).

Tezimize esas olan Zihni Paşa Camii'ndeki dış kapı kitâbesinin kalıp alma işlemi yazının 6 m yükseklikte olması sebebi ile gerçekleştirilememiştir. Kitâbenin 6.2.2016'da fotoğrafı alınmıştır. Yaptığımız gözlemlerde kitâbe dış mekanda olmasına rağmen harflerde veya varakta hiçbir bozulma olmayıp sadece mermerin renginde kararma gözlenmektedir.

Sağ kitâbe: Yazı iki satırdan meydana gelip üst satırı daha dar, alt satırı daha geniş olarak tasarlanmıştır. Kitâbe metni Arapça olup âyet-i kerimedir

Kitâbede Tevbe sûresinin 18. âyetinin başlangıç kısmı yazılıdır: **"قَالَ اللهُ تَعَالَى فِى كِتَابِهِ الْكَرِمِ اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ اَمَنَ بِاللهِ والْيَوْمِ الْاَخِرِ"** *(Kālellahû teâlâ fî kitâbihi'l-kerîm: İnnemâ ye'muru mesâcidallahi men âmene billâhi ve'l-yevmi'l-âhiri)* "Allah Teâlâ buyuruyor ki: Allah'ın mescitlerini, yalnız Allah'a ve ahiret gününe inananlar imar eder" (Bkz. Resim 60).

Ortadaki kitâbe: Yazı üç satırdan meydana gelmektedir ve hepsi eşit uzunluktadır. Kitâbe metni Osmanlıca olup tâmir kitâbesidir. Yazı şekli mensurdur.

KİTÂBE METNİ

" حامی دین مبین خلیفهٔ رسول ربّ العالمین السّلطان ابن السّلطان السّلطان الغازی عبد الحمید خان افندمز حضرتلرینك عصر کزین حمایونلرنده تجارت ونافعه نظارتیله مباهی مصطفی زهنی پاشانك اثر خیریدر" نمقه سامی غفر زنوبه

Hâmî-i dîn-i mübîn halîfe-i resûl-i Rabbi'l-âlemîn es-sultân ibnü's-sultân Sultânü'l- Gāzî Abdülhamîd Hân Efendimiz Hazretlerinin asr-ı güzîn-i hümâyunlarında Ticâret ve Nâfia Nezâretiyle mübâhî Mustafa Zihni Paşa'nın eser-i hayrıdır (Bkz. Resim 61).

Sol kitâbe: Yazı iki satırdan meydana gelmektedir ve üst satırı daha dar alt satırı daha geniş olarak tasarlanmıştır. Kitâbe metni Arapça olup hadis-i şerifdir.

Kitâbede **"قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ بَنَى لِلهِ مَسْجِدًا بَنَى اللهُ لَهُ بَيْتًا فِى الْجَنَّةِ"** *(Kāle Resûlullahi sallallâhu aleyhi ve sellem: Men benâ lillâhi mesciden benallâhu lehû beyten fîl-cenneti)*,"Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurur: Kim Allah için mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev bina eder"yazılıdır (Bkz. Resim 62-63-64).

Her bir kitâbeye ayrı ketebe yazılmış olup hepsinde: **"نمقه سامی غفر ذنوبه"** (*Nemakahû Sâmi gufire zünûbühû*),"Sâmi yazdı, günahları bağışlansın" ibaresi yer almaktadır. Tarih 1320'dir(1902-03).

12. NALLI MESCİT

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

*Hadîkatü'l-cevâmi'*de bânisinin Akşemseddin'in akrabası İmam Ali olduğu kayıtlıdır. Bânisine nispetle İmam Ali Mescidi veya Bâbıâli'de İstanbul Valilik binasının yakınında bulunduğu için "Bâbıâli Mescidi" diye anılsa da bir zamanlar minare kürsüsünde bulunan nal şeklindeki izlerden dolayı halk arasında "Nallı Mescit" olarak tanınır. Araştırmalarımızda mescidin inşâ tarihine rastlamadık. Yapılış tarihi Fatih devri olarak geçmektedir.

Asıl yapı, üzeri bir kubbe ile örtülü kare planlı harimle son cemaat revakından ibaretken Sultan Abdülaziz devrindeki tâdilât sırasında harim bölümünün kuzey duvarına yakın bir parçasının duvarla kesilerek son cemaat yeri haline getirildiği anlaşılmaktadır. Yapı inşa edildiği dönemin özgün mimarisine göre büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Caminin iç mekanında hiç kitâbe olmayıp birkaç levha mevcuttur. Ayrıca rengarenk kalem işleri ile süslenmiştir. En son Bâbıâli yangınında

harap olduğundan Mustafa İzzet Efendi hattıyla olan kitâbesine binaen 1283'de (1866) te tecdîd edilmiştir. Sâmi Efendi hattıyla olan diğer kitâbede 1320'de (1902) esaslı tâmiri belirtilmektedir.[55] Bina, Cumhuriyet Dönemi'nde 1961-1962, 1968 ve 1993 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiş[56] son olarak 2013 yılında onarım görmüştür. Caminin eski haline dair herhangi bir bilgi ve belge olmadıgı için son yapılan onarımın neye dayanılarak yapıldıgını bilmemekteyiz. Kanaatimizce caminin dış yüzeyini kaplayan iki renkli seramik, camiye yapay bir görünüm vererek yapının sadeliğini bozmuştur (Bkz. Resim 65).

b) BATI KAPISI KİTÂBESİ

Tezimize esas olan Nallı Mescid'in kapı kitâbesinin 13.2.2016'da fotografı alınmış olup farklı zamanlarda yaptığımız ziyaretlerde şu sonuçları çıkardık: Kitâbe 245x30 cm boyutlarında celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Üç bölümden oluşan kitâbenin her bir bölümü 70 cm olup aralarındaki süsleme 30 cm'dir. Kitâbenin yerden yüksekliği 3,50 m olup tek satır yazılmış bir hadis-i şeriftir. Yazının kalem ağzı genişligi 15 mm olup hareke ve tezyini işaretlerinin 5 mm'dir. Bu genellikle sülüs yazılarda kullanılan üçte bir oranına uygun olup yazının tok görünmesini sağlar. Tırnakların farklı boyda kullanılma gelenegi bu yazıda da uygulanmış olup tırnakların kalem agzı genişligi 6, 8, 12, 15 mm'dir.

Yazının iki katlı sade istif olması sebebiyle yazıda boş alan fazlaca kalmış, bundan dolayı da bolca tezyinî işaretler kullanılmıştır. Yazı zemininde renk kullanılmamış olup yazı ve çevresine altın varak uygulanmıştır. Kitâbenin bulunduğu kapının üzerindeki taç formu rumî desenle süslenmiş ve altın varak uygulanmıştır (Bkz. Resim 66).

Kitâbenin kalıbı kitâbenin uzunluğu, altındaki basamak ve kapının içerlek olması sebebi ile 20.1.2016'da üç parça olarak çıkarılmıştır (Bkz. Kalıp 11,12,13). Kitâbenin kalıbında da görüldüğü gibi yazının açık alanda olması sebebi ile harflerin kenarlarında yer yer dökülmeler olmuştur. Bu dökülmeler hareke ve tezyini işaretlerin küçük olması sebebiyle daha fazladır. Ama genel dış mekânda bulunan kitâbelerle karşılaştırdıgımızda kitâbenin durumu iyidir. (Bkz. Resim 67-68-69).

Kitâbedeki hadis-i şerif'te: **"قَالَ عَلَيْهِ السَّلاَم : الصَّلاَةُ عِمَادُ الدِّينِ : صَدَقَ رَسُولُ اللهِ "** *(Kāle aleyhi's-selâm: es-Salâtü imâdü'd-dîn Sadeka Resûlullah*),"Selam üzerinde olan buyuruyor: Namaz dinin direğidir. Resûlullah ne doğru sözler buyurur" ibaresi vardır. Ketebesi**"كتبه سامى"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup tarihi 1320'dir (1902-03)

[55] Öz, *İstanbul Camileri,* ,c. 1, s. 109.

13. YILDIZ SARAYI

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Yıldız Hamidiye Çeşmesi, Yıldız Sarayı bahçesinde bulunmaktadır. Beşiktaş ilçesinde, sahilden başlayarak kuzeybatıya doğru yükselip sırt çizgisine kadar tüm yamacı kaplayan ve yaklaşık 500.000 m^2 yüzölçümü olan bir bahçe ve koruluk içine yerleşmiş saraylar, köşkler, yönetim, koruma, servis yapıları ve parklardan oluşmaktadır. Dolmabahçe Sarayı gibi tek bir tasarıma bağlı olarak değil uzun bir zaman dilimi içinde inşa edilmiş bir komplekstir ve kronolojik olarak Osmanlı saray komplekslerinin sonuncusudur.[57]

Saray alanındaki ilk yapı bir kasır olup Sultan III. Selim tarafından annesi Mihrişah Sultan için yaptırılmıştır. Daha sonra gelen padişahlar da bahçesine bazı eserler bina ederek bu sarayı kullanmışlardır. Sultan II. Abdülhamid Han Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılıp Yıldız Sarayı'na taşınmış ve padişahlığı süresince burada kalmış olup Yıldız Sarayı en çok onun döneminde yapılanmıştır. Daha sonra gelen padişahlar Yıldız Sarayı'nı zaman zaman kullanmışlardır. Yıldız Sarayı kompleksi; Valide Sultan Köşkü, Büyük Mabeyn Köşkü, Çit Kasrı, Malta ve ve Çadır Köşkleri, Küçük Mabeyn Köşkü, Harem Binaları, Cariyeler Dairesi, Kızlar Ağası Köşkü, Şale Köşkü, Yıldız Camii, Şehzade Köşkleri, tiyatro, marangozhane, eczane, tamirhane, kilithane, çini atölyesi, kütüphaneden meydana gelmektedir.[58]

Yıldız Sarayı 8.11.2015 tarihinde alınan kararla "Cumhurbaşkanlığı İstanbul Sarayı" adıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığının kullanımına tahsis edilmiştir.

b) HAMİDİYE ÇEŞME KİTÂBESİ

Tezimize esas olan Sultan II. Abdülhamid Han'ın yaptırdığı Yıldız Hamidiye Çeşmesi'nin Kitâbelerinin 5.4.2016'da fotografı alınmış ve kalıbı çıkarılmıştır (Bkz. Kalıp 14,15,16,17). Yıldız Hamidiye Çeşmesi'nin dört adet kitâbesi bulunmaktadır. Bunlarda Sultan II. Abdülhamid Han'a ait tuğra, besmele, Hamidiye Çeşmesi ve âyet-i kerime yazılıdır (Bkz. Resim 70).

Tuğra kitâbe Sultan II. Abdülhamid Hân ait olup yerden yüksekliği 2,10 m'dir. Tuğra 32 cm çapında çerçeve içine yerleştirilmiş olup etrafı rumî desenle tezyin edilmiştir. Yazının kalem ağzı genişligi 6 mm'dir. Osmanlıca olan metinde **" عبد الحميد خان بن عبد المجيد المظفر دائما "** *(Abdülhamîd Hân bin Abdülmecîd el-muzaffer dâimâ)* yazılıdır. Sağ üst köşesindeki yazı sülüs olup 3 mm kalem ağzı genişligi ile **"الغاذى "** (*el-Gāzî)* yazılıdır (Bkz. Resim 71).

---

[56] Enis Karakaya, "Nallı Mescid"*, DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 348-349.

[57] Komisyon, "Yıldız Sarayı", *DBİA*, İstanbul 1994, c. 7, s. 520-525.

[58] Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", *DİA,* İstanbul 2014, c. 43,s. 541-544.

Besmele kitâbenin boyutu 35x15 cm olup, muhakkak yazı ile mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 1,60 m'dir. Kitâbe metni Arapça olup tek satırdır. Harflerin kalem agzı genişligi 6 mm olup harekelerinki 1,5 mm'dir. Kitâbenin üstü rumî desenle süslenmiştir. Kitâbede **"بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** *(Bismillâhirrahmânirrahîm),* "Rahman ve rahim olan Allah'ın adı ile" yazılıdır (Bkz. Resim 72).

Celî sülüs kitâbenin boyutu 50x20 cm olup mermer üzerine hakkedilmiştir. Yazının yerden yüksekliği 1.80 m'dir. Kitâbe metni Osmanlıca olup tek satırdır. Harflerin kalem ağzı genişligi 11 mm olup harekelerinki 3mm'dir. Tırnaklar dört boy kullanılmış olup kalem ağzı genişlikleri 3, 4, 6, 8 mm'dir. Kitâbede**"حَمِيدِيَه چَشْمَهٔ سِی"** *"Hâmidiye Çeşmesî"* yazılıdır (Bkz. Resim 73).

Âyet-i kerime kitâbenin boyutu 35x15 cm olup sülüs yazı ile mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 1.60 cm' dir. Kitâbedeki harflerin kalem ağzı genişliği 5mm olup hareke ve tezyinî işaretlerininki 2 mm'dir. Tırnaklar dört boy olup kalem ağzı genişlikleri 2, 3, 4, 5 mm'dir. Metin Arapça âyet-i kerime olup tek satırdır. Kitâbede Dehr (İnsan) sûresinin 21. âyetinin son kısmı yazılıdır. **"وَسَقَيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا"** *(Ve sekâhum rabbuhüm şerâben tahûrâ*), "Ve Rableri onlara tertemiz içecek içirecektir" (Bkz. Resim 74,75).

Kitâbelerde yeşil zemin üzerine altın varak uygulanmıştır. Kitâbeye bakıldığında yakın zamanda boyandığı gözlenmektedir. Kullanılan boya mermer üzerinde kalınlık yapmıştır. Kitâbenin kalıbından anlaşıldığı gibi harf ve hareke kenarları net görünmemektedir. Ayrıca kullanılan varak rahatsız edecek kadar parlaktır.

Kitâbenin ketebesi olmayıp tarih 1320' dir (1902-03).

14.YENİ VALİDE ÇEŞME VE SEBİLİ

a) GENEL ÖZELLİKLERİ

Halk arasında Yeni Cami Çeşmesi diye geçen çeşmenin esas adı Yeni Vâlide Çeşmesi'dir. Fatih Eminönü'nde, Yeni Camii'nin güneyinde, ayrı bir ada üzerinde yer alan sebil ve çeşme tek kütle halinde ele alınmıştır (Bkz. Resim 76). İlk şekliyle IV. Mehmed'in annesi olan Hatice Turhan Valide Sultan'ın türbesinin duvarında yer alan sebil ve çeşmenin yapım tarihi 1151'dir (1738). Düz saçağının altında mukarnas süslemeli bir korniş bulunmaktadır.[59] Sebilin sağında yer alan çeşme iki renkli taşın alternatif kullanıldıgı sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Ayna taşı, kemer içi ve kemer köşe dolguları bitkisel motifler ve rozetlerle süslenmiştir.[60] Çeşme ve sebilin

[59] Necdet Ertuğ, "Hatice Turhan Valide Sultan Çeşmesi", *İTÇK,* İstanbul 2006, c. 1, s. 218.
[60] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Camii Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 439-442.

güneyinde bulunan saçakları bugün bir banka binâsı ile bitişik durumdadır (Bkz. Resim 77).

Yeni Valide Çeşme kitâbesi ilk yazıldığında celî sülüs hatla çini üzerinedir. Zamanında mükemmel sayılan bu yazı, muhtemelen Teknecizâde İbrahim Efendi'ye aittir. XX.yy'da tam tarihi belirlenemeyen bir zamanda bitişiğindeki mağazanın yanmasıyla çeşme de yangına maruz kalınca yenilenme ihtiyacı doğmuş ve bu sebeple 1906 yılında tâmir edilmiştir. Yenilenen kitâbe, aynı metin olup yeniden istiflenmiştir. Sâmi Efendi'nin sanatının zirvesinde olduğu dönemde yazdığı bu kitâbe İstanbul'daki son kitâbesi olup mükemmel bir şekilde Edirnekapılı Süslü Ali tarafından mermere hakkedilmiştir. Çeşme ve sebilinin tezyinatı da yeniden hazırlanmıştır.

b) CELÎ SÜLÜS İNŞÂ KİTÂBESİ

Tezimize esas olan Yeni Valide Çeşme kitâbesi'nin 13.2.2016'da fotoğrafı alınmış olup farklı zamanlarda yaptığımız ziyaretlerdeki gözlemlerimiz şunlardır: Kitâbe 220x90 cm boyutlarında olup celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Kitâbenin yerden yüksekliği 4,5 m'dir. Yazının kalem ağzı genişliği 13 mm hareke ve tezyinî işaretlerin 4mm'dir. Bu oran sülüs yazıda harf ve hareke arasındaki üçte bir oranına uygun olup yazının tok görünmesini sağlar (Bkz. Resim 78).

Bu kitâbe bizim ulaşabildiğimiz Sâmi Efendi'ye ait tek sülüs hatla yazılmış inşâ kitâbesi olup ayrıca üstadın en son kitâbesidir. Kitâbe manzum olarak Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Altı beyitten, on iki paftadan meydana gelen kitâbe; enlemesine dört, boylamasına üç pafta şeklinde dizayn edilmiştir. Her paftada bir mısra bulunmaktadır. Her bir paftanın ebadı 55x30 cm'dir. Yazı ve çerçeveye koyu yeşil zemin üzerine altın varak uygulanmıştır. Boylamasına olan paftalar aralarında düz bir çerçeve olmak üzere birbirlerine bağlı olup ayrıca tüm kitâbe etrafı ince bir çerçeve ile varaklanmıştır. Kitâbenin altı rumî desenlerle bezenmiştir (Bkz. Resim 79).

Muhteşem celî sülüs hatla yazılan bu kitâbe yakından bakıldığında harfler tok görünümlüdür. Fakat uzaktan bakıldığında bu tok görünüşü kaybetmektedir. Bu da hattatın ustalığı olup yazının nereye konulacaksa bakılma mesafesinden güzel görünmesi için harf kalınlığının ve istifin ayarlanmasından kaynaklanmaktadır.Sâmi Efendi'nin bu muhteşem istifi genel olarak iki, nadiren de üç katlı olup orta yoğunlukta bir istiftir. Boşluklar çok dengeli bir şekilde hareke ve bol olarak kullanılan tezyinî işaretlerle doldurulmuştur. Yer yer istifin dengesini bozmamak için noktalama işaretleri yuvarlak olarak kullanılmıştır. Bazı istiflerde kullanılan cezimlerin iki şekilde kullanılması; küçük cezimlerin yuvarlak, büyük cezimlerin düz şekli bu istifte uygulanmıştır. İstife güzellik katması için tırnakların farklı boyda kullanımı bu istifte de uygulanmış olup burada tırnaklar dört boydadır. Az miktarda esre ve ötre iki boyda kullanılmıştır.

Çeşmenin üzerindeki geniş saçak, yazının haricî tesirlerden korunmasını, kitâbenin sağlam bir şekilde günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Harf, hareke ve tezyinî işaretlerin çok az miktarda, kenarlarında, nadiren de ortalarında kırılmalar mevcuttur.

Sâmi Efendi'nin yazdığı bu kitâbe, kendinden sonraki hattatlara celî sülüs ve istif konusunda önemli bir örnek olmuştur.

KİTÂBE METNİ

اُمِّ پُرْجُودِ مُحَمَّدْ خَانْ كِيمْ (Bkz. Resim 80-81).

ذَاتِيدِرْ عَالَمْدَهْ ذُو الْقَدْرِ جَلِيلْ (Bkz. Resim 82-83).

فِى سَبِيلِ اللهِ بُنْيَادْ اَيْلَدِى (Bkz. Resim 84-85).

رَاهِ حَقْدَهْ بُيْلَهْ بِرْ عَالِى سَبِيلْ (Bkz. Resim 86-87).

تَشْنَكَانْ اِيجُونْ جِنَانْدَنْ مُتَّصِلْ (Bkz. Resim 88,89).

اَقْدِى اُولْ مِيزَابَهْ آبِ سَلْسَبِيلْ (Bkz. Resim 90,91).

كِمْسَيَه اُلْمَزْ مُيَسَّرْ دُنْيَه دَه (Bkz. Resim 92,93).

بُويْلَه جَشْمَهْ بُويْلَه بِرْ خَيْرِ جَمِيلْ (Bkz. Resim 94 95).

سَعِى مَشْكُورْ اُولُوبَنْ حَقْ حَضْرَتِى (Bkz. Resim 96-97)

وِيرَه عُقْبَادَه اُجُورَاتِ جَزِيلْ (Bkz. Resim 98-99)

اَنِكْ اِتْمَامِنْ كُورُوبْ تَارِيخْ اِيجُونْ (Bkz. Resim 100-101).

دِيدِى هَاتِفْ كَانَ خَيْرًا فِى سَبِيلْ (Bkz. Resim 102-103).

١٠٧٤/١٦٦٤

Ümm-i pür cûd-i Muhammed Hân kim,
Zâtıdır âlemde zü'l-kadr-i celîl.

Fi sebîlillâh, bünyâd eyledi
Râh-i Hak'ta böyle bir âlî sebîl

Teşnegân içün cinândan muttasıl
Akdı ol mîzâba âb-ı selsebîl.

Kimseye olmaz müyesser dünyada
Böyle çeşme, böyle bir hayr-ı cemîl.

Sa'yi meşkûr olûben, Hak Hazreti
Vîre ukbâda ücûrât-i cezîl.

Ânın itmâmın görüp tarih içün,
Dedi hâtif: "Kâne hayran fî sebîl"

1074/1663

Kitâbe metninin nesre çevrilmiş şekli şöyledir: Mehmed Han'ın cömertlikle dolu, büyük değere sahip annesi, Allah yolunda, hayrına böyle yüksek bir sebîli yaptırdı. Susayanlar için bu çeşmenin oluğuna aralıksız olarak cennetten selsebîl suyu aktı. Dünyada kimse böyle bir çeşmeyi ve güzel hayrı kolaylıkla yaptıramaz. Bu gayretinin makbul sayılarak, ebedî âlemde Cenab-ı Hak'tan karşılığını fazlasıyla alacağı umulur. Tarih düşürmek için, bu sebîlin tamamlandığını gören hâtif der ki: "Sebilde hayır husûle geldi. 1074".[61]

Kitâbenin ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklindedir ve ilk yazıldığı zamanı gösteren 1074 (1663-64) olarak tarihlenmiştir. Kitâbede ebced hesabı ile inşâ tarihi verilmektedir. Sâmi Efendi'nin yazdığı 1325 (1907-08) tarihi konulmamıştır. Kitâbe çeşmenin inşâsı ile ilgili olduğundan altındaki tarihte yine inşa tarihi verilmiştir. *Son Hattatlar* kitabında İbnülemin bu konuyla ilgili olarak o dönemde başka bir Sâmi Efendi'nin olabileceği düşüncesinin ortaya çıkacağı endişesini dile getirmiştir. Fakat o dönemdeki celî sülüs yazıların seviyesi ile Sâmi Efendi'nin yazısı arasındaki fark çok barizdir.

Kitâbenin zırnık mürekkebi ile yazılan kalıpları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.

[61] Mehmet Özçay, *Yeni Câmi Çeşme ve Sebilinin Kitâbesi,* İstanbul 2011, s. 6-7.

C) İSTANBUL'DA SÂMİ EFENDİ İMZALI MEZAR KİTÂBELERİNDEN ÖRNEKLER

Bu bölümde İstanbul'da Sâmi Efendi'ye ait mezar kitâbesinden altı tanesini örnek olarak seçtik ve yazım tarihi sırasına göre ele aldık.

1. KIBRISÎZÂDE İSMÂİL EFENDİ'NİN MEZAR KİTÂBESİ 1862-63 (SÜNBÜL EFENDİ HAZİRESİ)

Kitâbenin ebadı 135x45 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Harflerin kalem ağzı genişliği 8 mm olup harekelerinki 2 mm'dir. Kitâbe metni Osmanlıca olup yedi kat olarak dizayn edilmişir. Kitâbede istif 2-3 kat aralığında uygulanmıştır. Mezar taşında herhangi bir tezyinat bulunmamaktadır. Kitâbenin günümüzdeki durumu kısmen fersudedir.

Tezimize esas olan Kıbrısîzâdê İsmâil Hakkı Efendi'nin mezar kitabesinin 2.2.2017'de kalıbı çıkarılmıştır (Bkz. Kalıp 18). Eserin resmi ise önünde tel duvar olması sebebiyle alınamamıştır.

Bu kitâbe Kıbrısîzâde İsmâil Efendi'nin talebesi Sâmi Efendi tarafından yazılmış olup hattatımızın ulaştığımız ilk kitâbesidir. Üstadın yazı seviyesinde nasıl bir gelişim gösterdiğini bu kitabedeki yazısı ile daha sonraki yazılarını karşılaştırdığımızda görebiliriz.

Genelde mezar taşı kitâbelerinde uygulanan, önce âyet sonra metin düzenlemesi bu kitâbede uygulanmamış olup kitâbe metinle başlar.

KİTÂBE METNİ

"مَكَّه مُكَرَّمَه تَابِيَه لُولَرِنْدَنْ اُولُوبْ ١ شِعَارِ عَلَمْ وَ كَمَال اِيلَه مَوْصُوفْ ١ وَتَعْلِيمِ حَطِّ تَعْلِيقْ اِيلَه ١ مَعْرُوفْ عَارِفِ بِالله وَ مُحِبِّ حَانَدَنْ ١ رَسُولُ الله اُولَانْ طَرِيقِ سَعْدِيَّه ١ مَشَايِخِنْدَنْ شَيْخْ اِسْمَاعِيلْ اَفَنْدِى ١ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه"

(Mekke-i Mükerreme tapelülerinden olup / şiâr-ı ilm ü kemâl ile mevsûf / ve ta'lîm-i hatt-ı ta'lîk ile / ma'ruf ârif-i billâh ve muhibb-i hânedan-ı / Resûlillah olan târik-i Sa'diyye / meşâyıhından Şeyh İsmâil Efendi rahmetullâhi aleyh)

Ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup "1279" (1862-63) tarihlidir. Tarihte ay ve gün yazılmamıştır.

2. MEHMET SÂLİH PAŞA'NIN MEZAR KİTÂBESİ 1870 (SÜLEYMANİYE CAMİİ HAZİRESİ)

Kitâbenin ebadı 126x38 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Harflerin kalem ağzı genişliği 7 mm olup tezyinî işaretlerinki 2 mm'dir. Kitâbe metni Osmanlıca Türkçesiyledir ve sekiz kat olarak dizayn edilmiştir. Kitâbede istif 2-3 kat aralığında uygulanmıştır. Mezar taşında herhangi bir tezyinat bulunmamaktadır.

Tezimize esas olan bu kitâbenin 7.2.2017'de kalıbı çıkarılmış, resmi alınmıştır (Bkz. Kalıp 19). Mezar taşının hazire duvarına çok yakın olması sebebiyle kitabenin fotoğrafı bütün olarak alınamamıştır (Bkz. Resim 104). Yazının günümüzdeki durumu kısmen fersudedir.

KİTÂBE METNİ

"هُوَ الْخَلَّاقُ الْبَاقِی ١ اَفَاحِم وُکَلَایِ سَلْطَنَتِ سَنِیَّه دَنْ ١ ضَبْطِیَّه مُشِیرِی اَسْبَقِ مَرْحُومْ

مُحَمَّدْ اَمِینْ پَاشَانِكْ مَحْدُومِی ١ رُومْ اِیلِی بَکْلَرْ بَیْلِکی نَهْ پَا یَلُولَرِنْدَنْ ١ اَسْبَقْ قَرَه سِی مُتَصَرِّفِ ْ مَرْحُومْ

وَ مَغْفُورٌلَه ١ اَلسَّیِّدْ مُحَمَّدْ صَلِحْ پَاشَا رُوحُ اِیجُونْ فَاتِحَ"

(Hüve-l Hallâku'l-Bâkī / Efâhim-i vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden / Zabtiyye müşîr-i esbakı merhûm / Muhammed Emîn Paşa'nın mahdûmu / Rumeli beylerbeyİliği pâyelülerinden / Esbak Karesi mutasarrıfı merhûm ve mağfurûn-leh / es-Seyyid Muhammed Sâlih Paşa ruhu içün Fâtiha)

Ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup 8 Muharrem 1287 (10 Nisan 1870) tarihlidir (Bkz. Resim 105).

3. HACI ABDULLAH NİDÂÎ EFENDİ'NİN MEZAR KİTÂBESİ 1873 (SÜNBÜL EFENDİ HAZİRESİ)

Mezar Kitâbesi ebadı 150x37 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Harflerin kalem ağzı genişliği 8 mm olup harekelerinki 2 mm'dir. Kitâbe metni Osmanlıca Türkçesiyledir ve sekiz kat olarak dizayn edilmiştir. Kitâbede istif 2-3 kat aralığında uygulanmıştır. Mezar taşında herhangi bir tezyinat bulunmamaktadır.

Tezimize esas olan bu kitabenin 2.2.2017'de kalıbı çıkarılmış ve resmi alınmıştır (Bkz. Kalıp 20). Kalıbından da anlaşılacağı üzere kitâbe günümüze neredeyse hiç bozulma gelmiştir (Bkz. Resim 106-107).

KİTÂBE METNİ

"اِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُون ١ حَضْرَتِ پِيرْ سُنْبُلْ سِنَانْ قُدِّسَ سِرُّه حَنْقَاهِ شَرِيفِى ١ پِيشْ قَدَمِى وَحَاجِى اَوْحَدُالدِّين تَكْيَه سِى ١ پُسْتْ نِشْيِى اُولُوبْ مَوْلاَنَاىِ مَثْنَوِاحَان ١ حُوجَه خُسَامَ الدِّينْ اَفَنْدِينِكْ مَحَلَّسِنْدَنْ ١ اِقْتِبَاسِ اَنْوَارِ فَيْض مَعْرُوفِيْنْدَنْ ١ اَلْحَاجْ عَبْدُالله نِدَائِى اَفَنْدِى ١ رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى عَلَيهِ

(İnnâ ileyhi râciûn / Hazret-i Pir Sünbül Sinân kuddise sırruh Hankāh-ı Şerîfi / Pîş-i kademi ve Hacı Evhadüddîn Tekyesi / postnişîni olup Mevlânâ-yı Mesnevîhân / Hoca Hüsâmeddin Efendinin mahallesinden / iktibâs-ı envâr-ı feyz ü ma'rûfundan/ el-Hâc Abdullah Nidâî Efendi / rahmetulālhi teâlâ aleyhi).

Ketebesi **"كتبه سامى"** *(Ketebehû Sâmi*) şeklinde olup 20 Zilkade 1289 (19 Ocak 1873) tarihlidir.

4. HACI İSMAÎL AĞA'NIN MEZAR KİTÂBESİ 1882 (EYÜP SULTAN HAZİRESİ)

Kitâbe ebadı 123x33 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Harflerin kalem ağzı genişliği 8 mm olup harekelerinki 2 mm'dir. Kitâbe metni Osmanlıca Türkçesiyle ve sekiz kat olarak dizayn edilmiştir. Kitâbede istif 2-3 kat aralığında uygulanmıştır. Yazının etrafında hafif, üst ve alt kısmında yoğun tezyinat uygulanmıştır (Bkz. Resim 108).

Tezimize esas olan bu kitabenin 2.27.2017'de resmi alınmıştır. Kitâbe günümüze neredeyse hiç bozulmadan gelmiştir.

KİTÂBE METNİ

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانْ ١ اللهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ١ مَكَارِمِ اَخْلَاقْ اِيلَه مَوْصُوفْ ١ وَكَلْكَجِيلِكْلَه مَعْرُفْ ١

حَاجِى اِسْمَعِيلْ اَغَا قُولُنَه ١ وَبِالْجُمْلَه مُؤْمِنِينَ وَمُؤْمِنَاتَه ١ رَحْمَتْ وَمَغْفِرَتْ اَيْلَيَه

(Küllü men aleyhâ fân / Allah sübhânehû ve teâlâ / Mekârim-i ahlâk ile mevsûf / külekcilikle ma'rûf / Hacı İsmâil Ağa kuluna / ve bi'l-cümle mü'mînin ve mü'minâta / rahmet ve mağfiret eyleye).

Ketebesi **"کتبه سامی"** *(Ketebehû Sâmi)* şeklinde olup 28 Cemâziyelâhir 1293 (21 Temmuz 1876) tarihlidir.

5. HACI MUSTAFA EFENDİ'NİN MEZAR KİTÂBESİ 1882 (EYÜP SULTAN HAZİRESİ)

Kitâbe ebadı 130x40 cm olup celî sülüs hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Harflerin kalem ağzı genişliği 9mm olup harekelerinki 2 mm'dir. Kitâbe metni Osmanlıca Türkçesiyledir ve sekiz kat olarak dizayn edilmiştir. Kitâbede istif 2-3 kat aralığında uygulanmıştır. Yazının etrafında hafif üst ve alt kısmında yoğun tezyinat uygulanmıştır.

Tezimize esas olan bu kitabenin 2.27.2017'de resmi alınmıştır. Kitâbe günümüze neredeyse hiç bozulma olmadan gelmiştir (Bkz. Resim 109).

KİTÂBE METNİ

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانْ ١ قَدَمَاىِ رِجَالِ دَوْلَتِ عَلِيَّه دَنْ ١ وَتَعْيِينَاتِ لَحْمِيَّه مُتَعَهِّدْلَرِنْدَنْ ١ اُولُوبْ وَدَاعِ عَالَمِ فَانِى

اِيدَنْ ١ مَرْحُومْ وَمَغْفُورٌ لَهْ اَلْحَاج ١ مُصْطَفَى اَفَنْدِى حَضْرَتْلَرِينِكْ ١ رُوحُيجُونْ رِضَاً للهِ فَاتِحَه

(Küllü men aleyhâ fân / Kudemâ-yı ricâl-i Devlet-i Aliyyeden / ve ta'yînât-ı lahmiyye müteahhidlerinden / olup vedâ-ı âlem-i fâni eden / merhûm ve mağfurun leh el-Hâc / Mustafa Efendi Hazretleri'nin / ruhiçün rızâen lillâh Fâtiha)

Ketebesi **"کتبه سامی"** (*Ketebehû Sâmi*) şeklinde olup 27 Cemaziyelûlâ (evvel) 1299 (16 Nisan 1882) tarihlidir.

6. İSMAİL RIDVAN PAŞA'NIN MEZAR KİTÂBESİ 1906 (YAHYA EFENDİ HAZİRESİ)

Kitâbe ebadı 110x30 cm olup celî nesta'lik hatla mermer üzerine hakkedilmiştir. Harflerin kalem ağzı genişliği 6 mm'dir. Kitâbe metni Osmanlıca Türkçesiyledir ve on satır olarak dizayn edilmiştir. Mezar taşında herhangi bir tezyinat bulunmamaktadır. Harflerde az miktarda kırılmalar olsa da yazının günümüzdeki durumu iyidir.

Tezimizin konusu olan bu kitâbenin 14.2.2017'de kalıbı çıkarılmış ve fotoğrafı alınmıştır (Bkz. Kalıp 21) (Bkz. Resim 110).

KİTÂBE METNİ

"کل من علیها فان \ اعاظم وزرای \ سلطنت سنیه دن \ شهر امینی ایکن \ ارتحال دار بقا

ایدن اسماعیل \ رضوان پاشا نك \ وکافـة اهل ایمانك \ ارواحی ایجون فاتحه"

"Küllü men aleyhâ fân / Eâzım-ı vüzerâ-yı / saltanat-ı seniyyeden / şehr-emîni iken / irtihâl-i dâr-ı bekā / iden İsmâil / Rıdvan Paşa'nın / ve kâffe-i ehl-i îmânın / ervâhı içün Fâtiha"

Kitâbenin ketebesi **" سامی"** (*Sâmi)* şeklinde olup 27 Muharrem 1324 (23 Mart 1906) tarihlidir. Bu kitâbe Sâmi Efendi imzası taşıyan örnek olarak verdiğimiz son mezar kitabesidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslâm hat sanatı, başka hiçbir kültürde görülmemiş bir şekilde Osmanlı döneminin sonlarına doğru resim sanatına ait plastik değerlere ulaşmıştır.[62] Hattat Sâmi Efendi, bu dönemin sonlarında yaşamış ve kendisinin bu gelişime büyük katkısı olmuştur. Sâmi Efendi şüphesiz XIX. yy'ın en büyük hattatıdır. Döneminde hat sanatını zirveye taşımış olup günümüzde Sâmi Efendi'nin sanatının mükemmelliğine hâlâ ulaşılamamıştır.

Sâmi Efendi her ne kadar bir hutût-ı mütenevvia hattatı ise de özellikle celî sülüs ve celî nesta'lik hat nevilerinde zamanının dehasıdır. Sülüs celîsi ve tuğrada Mustafa Râkım, nesta'lik celîsinde ise Yesârîzâde vadisinde yazmayı tercih etmiş ve bu vadide kendi mektebini kurmuştur. Sâmi Efendi, "Celî yazmadıkça esrar-ı hatta vakıf olunmaz" diyerek celî yazının önemine vurgu yapmıştır.

Çok sayıda talebesi farklı hat nevilerinde öne çıkmış şahsiyetlerdir. Ölümünden sonra kurulan Medresetü'l-hattâtîn'e tayin edilen bütün hattatların Sâmi Efendi'nin talebesi olması kendi döneminde ne kadar önemli bir sanatçı olduğunun göstergesidir. Mesela Kâmil Akdik, İsmâil Hakkı Altunbezer, Necmeddin Okyay ve daha birçok hat sanatçısı Sâmi Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçerek zamanlarının önemli ustaları olmuşlardır.

Sâmi Efendi harflerin anatomisini çok iyi hazmedip harfleri âdeta bir portre ressamı hassasiyeti ile dizayn etmiştir. Celî yazıları incelendiğinde ne kadar büyük yazarsa yazsın harflerin yapısında herhangi bir bozulma olmadığı görülmektedir.

Celî yazılarda teşrifata hassasiyetle riayet ederen Sâmi Efendi harfin kendi içinde ve diğer harfler arasındaki ahengini (tenasüb ve terkib) mükemmel bir şekilde ortaya koymuştur.

Ünlü ressam George Braque'a göre, eşyalar arasındaki ilişkiyi resmetmek eşyaları tasvir etmek kadar zordur. Sâmi Efendi, kompozisyonunu oluştururken bilhassa âyet ve hadislerin okunuşunda bir hataya sebebiyet vermemek için teşrifata hassasiyetle riayet ederek harfler arasındaki ahengi mükemmel bir şekilde ortaya koymuştur.

---

[62] Nihat Boydaş, *Ta'lik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım,* İstanbul 1994, s. 99.

Kompozisyonlarında merkez ve merkezin etrafında çizgi ve kütlelerden oluşan harfler, kelimeler, tezyinî işaretler kusursuz bir bütünlük sağlar. Anlayan gözler Sâmi Efendi'nin yazılarına baktığında hiçbir yerde gözü rahatsız eden bir fazlalık veya eksiklik göremezler.

Celî sülüs Osmanlı hattatları sayesinde tedricen gelişme gösterdi. Fatih döneminde, Yahya-yı Rumî ile oğlu Ali b. Yahya Sûfi Osmanlı celî sülüsünün temelini atmıştır. Ahmet Karahisârî, Hasan Çelebi, Hasan Üsküdârî, Kasım Gubârî, Teknecizâde İbrahim, Mehmed Bursavî kendi dönemlerinde celî sülüs yazıyı geliştirmişler ve nihayetinde bu yazı Mustafa Râkım dehası ile en güzel nisbet ve âhenge ulaşmıştır.

Haşim Efendi, Çarşambalı Arif Bey, Kazasker Mustafa İzzet, Abdullah Zühdî, Şefik Bey gibi hattatlar Râkım'ın üslubunu devam ettirmişlerdir. Hattat Sâmi Efendi, Râkım'ın açtığı yolda yürüyüp eksiklerini tamamlayarak celî sülüs yazıyı en mütekamil şekline kavuşturmuştur.

Mustafa Râkım'ın celî sülüs yazıları gergin ve canlıdır. Sâmi Efendi, Râkım'ın yolunda yürürken canlılığı devam ettirmiş, gerginliği yumuşatmıştır.

Hat sanatında siyah-beyaz kontrastı ile elde edilen denge ve bütünlük temeldir. Bu denge ve bütünlüğü sağlamak için farklı yöntemlere başvurulur. Bu yöntemlerden biri de tezyinî işaretler ve harekelerin kullanımıdır. Celî sülüs yazının önemli bir kısmını oluşturan tezyinî işaret ve harekeleri, biçim ve dağılım açısından mütenasip şekilde uygulayan Sâmi Efendi'dir. Yazılarında bu işaretleri diğer hattatlara göre daha bol ve itinalı uygulamıştır.

Sâmi Efendi sülüs yazıda, harf ve hareke kalem ağzı genişliği arasındaki oranı yerine göre üçte bir ile dört buçukta bir olarak uygulamıştır. Böylece kalın uygulamada yazının tok görünmesini, ince uygulamada yazının narin görünmesini sağlamıştır.

Sâmi Efendi'nin celî sülüs nevinde hat sanatına kazandırdığı eserleri günümüzde hâlâ örnek teşkil etmektedir. Celî sülüs kitâbeleri arasında başta Yeni Valide Çeşme ve Sebili kitâbesi tüm İslâm dünyasındaki hattatlar tarafından örnek alınmaktadır.

XV. yy'da Anadolu'ya geldiği bilinen nesta'lik yazı İran'ın en büyük hat ustası sayılan İmâd'ın üslûbu, talebelerinden Derviş Abdi tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Osmanlı topraklarında sırasıyla Tophaneli Mahmud, Siyahi Ahmed Efendi, Durmuşzâde, Seyyid Mehmed Said, Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi ve Kâtipzâde Mehmed Refi dönemlerinde nesta'lik ve celî nesta'lik yazıyı bir adım ileriye taşıdılar. Öteki İslâm

yazılarında olduğu gibi, celî nesta'lik yazı da asıl gelişimini ve tekâmülünü Anadolu'da tamamlamıştır.[63]

XVIII. yy'da önce Mehmed Esad Yesâri ile başlayan değişme ve gelişme, Yesarizâde Mustafa İzzet ile istikrar kazanmıştır. Mehmed Yesârî ve Yesârîzâde Mustafa İzzet ile Sâmi Efendi'nin yazı mukayesesinde hattatların harfleri, eğimleri, kompozisyonları incelendiğinde Sâmi Efendi'nin kendinden önce gelen bu iki hattattan istifade ederek Sâmi Efendi kendi ekolünü kurduğu anlaşılmaktadır. Bugün Türk hattatlar Yesârizâde ve Sâmi Efendi'nin yolunda yürümektedir.

Sâmi Efendi'nin yazılarına bakıldığında nesta'lik yazı türünün ana karekteri olan akıcılığı kalem hiç bir güçlükle karşılaşmamış gibi harflerin gövde ve oranlılık zorluklarını yenerek ustalıkla ortaya koyduğunu gözlemekteyiz.

Celî nesta'lik yazıda inceden kalına, kalından inceye geçişler önemlidir. Sadece nesta'lik yazıda görülen saç teli gibi bir incelikten tam kamışa ulaşan yazıdaki bu geçişi hissettirmeden uygulaması Sâmi Efendi'nin ustalığının göstergesidir.

Hat sanatında celî nesta'lik eserleri günümüzde hâlâ örnek teşkil etmekte olan Sâmi Efendi'nin celî nesta'lik kitâbeleri arasında başta Büyük Çarşı'nın Fesçiler ve Nuruosmaniye kapılarında bulunan kitâbeler İslâm dünyasındaki hattatlar tarafından örnek alınmaktadır.

Kitâbelerin geleceğe taşınması için üç ana husus öne çıkmaktadır. Bunlar, eserlerin restorasyonu, koruma altına alınması ve kataloglanmasıdır.

Aynı zamanda bu çalışma sırasında restorasyon faliyetinin kitâbelerin geleceğe taşınması bakımından çok önemli olduğunu bu çalışmaların uzmanlar tarafından yapılması gerektigini aksi taktirde bu sanat eserlerinin orijinal halinin bozulması riski ile karşı karşıya oldugunu gördük. Restore edilen kitâbelerin bir kısmında orijinal halinin bozulmadığını tesbit ettik. Mesela Kapalı Çarşı'nın Nuruosmaniye Kapısı'ndaki kitâbenin orijinal hali bozulmadan tekrar aynı kalıptan yapılmış olup sanatsal niteliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Restore edilen eserlerden biri de Yıldız Sarayı bahçesinde bulunan Yıldız Çeşmesi'dir. Bu kitâbe yapılan özensiz çalışma ile yazının sanatsal değerini tamamen kaybetmiş olmasa da yazı inceliklerinin bir kısmını kaybetmiştir.

İkincisi eserlerin koruma altına alınmasıdır. Buna örnek olarak Şişli Etfal Hastanesi'ndeki kitâbeyi gösterebiliriz. Maalesef bu kitâbe, kötü bir restorasyon geçirmiş olsa da camekân içine alınmak suretiyle güzel bir şekilde korunmaktadır. Bu

[63] Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s. 91.

işlem kitâbeyi doğal afetlerden ve insanların vereceği zarardan korumaktadır. Her kitâbe için bu işlem gerekli değildir.

Camideki kitâbelerin camilerin koruma altında olmasından dolayı diğer kitâbelere göre daha az tahrip olduğunu müşahede ettik. Buna örnek olarak Zihni Paşa Camii harim girişindeki kapı kitâbesini verebiliriz.

Ancak çeşme ve bazı kapı kitâbelerinin gerek insani gerek doğal sebeplerden dolayı bozulma oranının daha fazla oldugu gözlenmektedir. Misal olarak Maçka'da bulunan Hamidiye Çeşmesi kitâbesinde ki bozulmalar gösterilebilir.

Kitâbelerin korunması ile ilgili yapılacak üçüncü çalışma ise kitâbelerin kataloglanmasıdır. Bu çalışmanın öncelikle kitâbelerin tespiti, fotoğraf alımı, kalıp çıkarma, günümüzdeki durumu ile orijinal hali hakkında bilgi verilmesi gibi kuralları kapsamalıdır.

Kitâbelerin geleceğe taşınması için yapılacak bu çalışmaların devlet bünyesinde, üniversitelerin ilgili bölümlerinden yardım alınarak, kapsamlı ve sistemli bir çalışma ile seferber olunması gerektiğini inancındayız.

İncelemeye konu olan örnekler üzerinde belirtilmesi gereken bir husus da Sâmi Efendi kitâbelerindeki taş işçiliğidir. El kabiliyetleri kadar gözleride yazı detaylarına fevkalade aşina isimlerini bilmediğimiz o ustaların bugün bulunamıyor olması ne kadar üzücüdür.

BİBLİYOGRAFYA

ALPARSLAN Ali, " Kitâbe*", DİA,* Ankara 2002, c. 26, s. 76-81.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fâtih Devri*, İstanbul 1975.

BİLGİN Bülent, "Yıldız Sarayı", *DİA*, İstanbul 2014, c. 43, s. 541-544.

BOYDAŞ Nihat, *Ta'lik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım,* İstanbul 1994.

BOZKURT Nebi, "Mezarlık", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 519-522.

CANSEVER Turgut, *Mimar Sinan,* İstanbul 2005.

ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa, "Yeni Cami Külliyesi", *DİA,* İstanbul 2013, c. 43, s. 439-442.

DERMAN Uğur,"Hat Sanatının Büyük İsimlerinden Sâmi Efendi", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* sy. 4-5, İstanbul 2000, s. 473-484.

DERMAN Uğur, *Ömrümün Bereketi,* İstanbul 2011.

DERMAN Uğur, "Sâmî Efendi, İsmâil Hakkı", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 72-74.

DERMAN Uğur, *Medresetü'l Hattâtîn Yüz Yaşında,* İstanbul 2015.

EGEMEN Affan, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,* İstanbul 1984.

ERTUĞ Necdet, "Hatice Turan Valide Sultan Çeşmesi", *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı*, İstanbul 2006, c. 1, s. 218

EDHEM Halil, "Kitâbeler Nasıl Kayıt ve Zabt Olur", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası,* İstanbul 1329, c. 10, s. 626- 629.

EYİCE Semavi, "Galip Paşa Camii", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 331-332.

EYİCE Semavi, "Büyük Çarşı", *DİA,* İstanbul 1992, c. 6, s. 509-513.

EYİCE Semavi, "Eldem, Halil Ethem"*, DİA,* İstanbul 1995, c. 11, s. 18-21.

http://info.ottomaninscriptions.com/, Ottoman İnscription (6. 5. 2016).

İNAL İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Hattatlar,* İstanbul 1970.

KARAKAYA Enis, "Nallı Mescit", *DİA,* İstanbul 2006, c. 32, s. 348-349.

"Kitâbe", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul h. 1182, c. 5, s. 358-360.

KUBAN Doğan, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997.

ÖNKAL Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara 1992

ÖZ Tahsin, *İstanbul Camileri,* Ankara 1997, c. 2, s. 172.

ÖZÇAY Mehmet, Yeni Cami Çeşme ve Sebili'nin Kitâbesi, İstanbul 2011.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1946-56

SERİN Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2010.

SUBAŞI Hüsrev, "Hat Sanatı ve Tarihî Açısından Eyüp Mezartaşı Kitâbeleri", *1. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* (ed. İsmaîl Demirci), İstanbul 1987, s. 181-197.

SUBAŞI Hüsrev, "Bir Tarihi Kimlik Belgesi Olarak Eriyip Giden Mezarlarımız", *Dergâh: Aylık Edebiyat San'at ve Kültür Dergisi*, sy. 80, İstanbul 1996, c. 7, s. 20-22.

SÜLÜN Murat, *Sanat Eserine Vurulan Kuran Mührü*, İstanbul 2013.

ŞEMSETTİN Sâmi, *Kāmûs-i Fransevî,* İstanbul 1318

ÜNVER Süheyl, "Zatı Sâmileri Ziyaret", Sanat ve Kültürde Kök, sy. 13, İstanbul 1992, s. 16-18

YARDIM Ali, *Alanya Kitâbeleri*, İstanbul 2002.

YILDIRIM Nuran, "Etfal Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994,* c. 3, s. 220-221.

YÜKSEL Murat, *Akçabat'da Türk İslam Eserleri ve Kitâbeleri,* Akçabat 2006

DİZİN

A

Ali Yardım, 2, 10, 14, 17
Arapça, 5, 8, 9, 10, 14, 19, 25, 31, 43, 44, 46, 47

Ç

çeşme, 6, 10, 27, 29, 30, 38, 47, 48, 50, 52

E

ebced hesabı, 13, 14, 50
epigrafi, 5, 6, 8

F

Farsça, 10, 14, 19

H

Halil Ethem Eldem, 3, 8, 9
hareke, 25, 26, 27, 34, 36, 41, 42, 45, 47, 48, 49
harim, 15, 33, 34, 37, 44

I

II. Abdülhamid, 20, 36

İ

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, 3, 19, 20, 37
istif, 36, 45, 49

K

kalem, 3, 25, 27, 30, 32, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48
kalıp, 3, 4, 26, 28, 34, 36, 42, 43, 52
kitâbe, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 20, 23, 25, 26, 28, 30, 32, 36, 37, 43, 44, 46, 48, 52

M

mermer, 6, 24, 27, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48
motif, 12

N

nes'talik, 15, 21
nesih, 15, 19, 20, 21
nesta'lik, 1, 2, 10, 15, 19, 20, 21, 30, 31, 32, 36, 37, 39, 43

P

paleografi, 8

R

restorasyon, 2, 3, 23, 36, 47, 52
rumî, 32, 45, 46, 48

S

Sâmi Efendi, 1, 2, 3, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50
sebil, 6, 29, 47, 50
Son cemaat yeri, 27, 37
sülüs, 1, 10, 14, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 34, 36, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50

T

tecdîd, 10, 25, 37, 44
tezyinat, 41
tırnak, 26, 28, 34
tirfil, 26
Türkçe, 10, 14

V

varak, 25, 27, 30, 32, 34, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 45, 47, 48

Z

zencerek, 32
zırnık, 51

EKLER

A) Fotoğraflar

R. 1 Topkapı Sarayı Müzesinde celî sülüs hadis-i şerif kitâbe 1314 (F: Fatma Zehra Ülker)

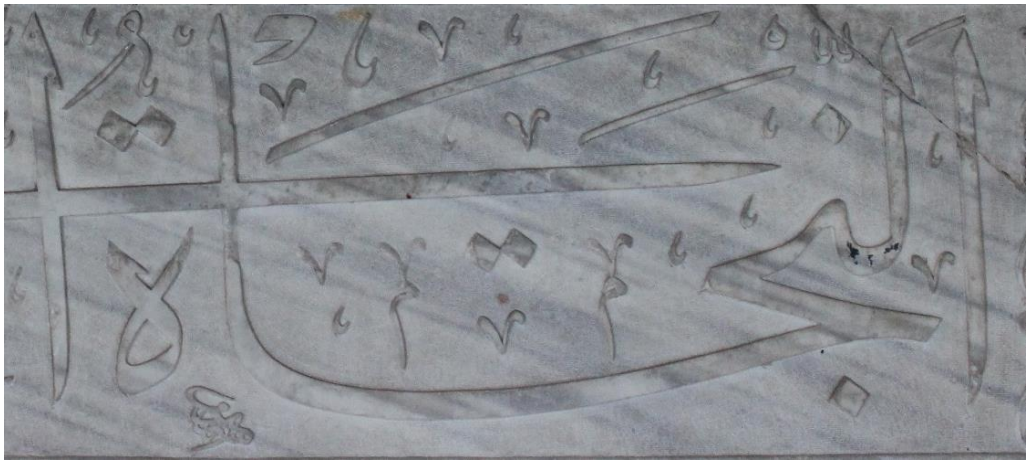

R. 2 Aynı kitâbeden detay (F: F. Z. Ülker)

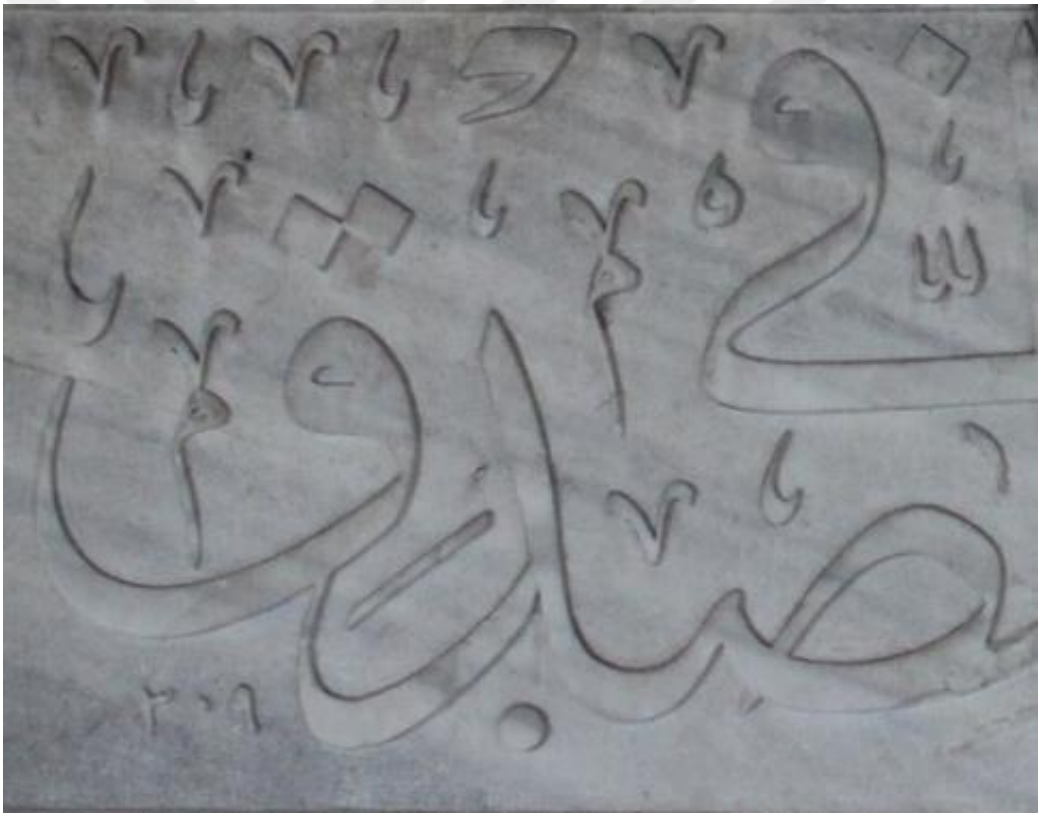

R. 3 Aynı kitâbeden başka bir detay (F: F. Z. Ülker)

R. 4 Kantarcılar Camii'nden genel görünüm (F: Cihat Hıdır)

R. 5 Kantarcılar Camii'nin arka cephesi (F: C. Hıdır)

R. 6 Caminin ana giriş kapısı (F: C. Hıdır)

R. 7 Cami ana giriş kapısı celî sülüs kitâbesi (en-Nisa 4/103) 1313 (F: C. Hıdır)

R. 8 Kitâbeden detay (C. Hıdır)

R. 9 Gâzi Atik Ali Paşa Camii'nden genel görünüm (F: Sevdiye Kahraman)

R. 10 Bir başka cepheden Gâzi Atik Ali Paşa Camii (F: S. Kahraman)

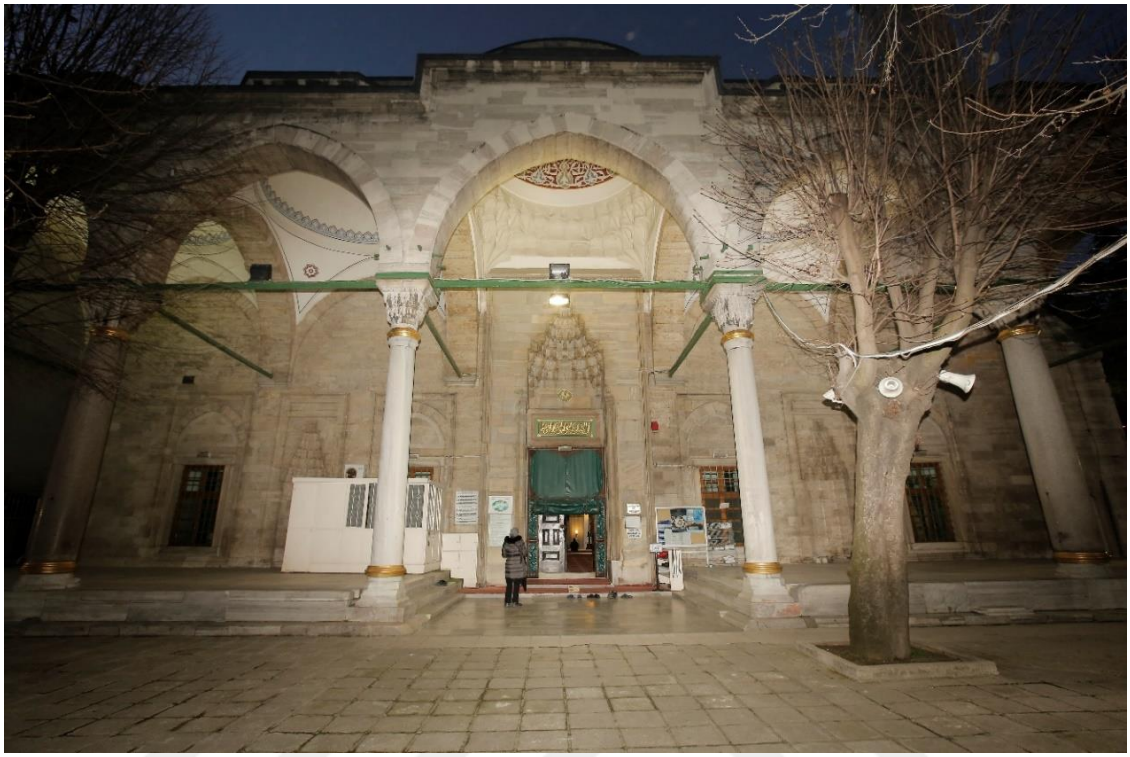

R. 11 Caminin cümle kapısı (F: S. Kahraman)

R. 12 Caminin cümle kapısındaki kitâbe (F: S. Kahraman)

R. 13 Cümle kapısında Halim Efendi'ye ait celî sülüs kitâbe (besmele) 1314 (F: S. Kahraman)

R. 14 Cümle kapısında Sâmi Efendi'ye ait celî sülüs kitâbe (en-Nisa 4/103) 1314 (F: S. Kahraman)

R. 15 Kitâbeden detay (F: S. Kahraman)

R. 16 İstanbul Büyük Çarşı (http://www.cirbanonline.net)

R. 17 Büyük Çarşı'nın Nuruosmaniye Kapısı'ndan genel görünüm (F: S. Kahraman)

R. 18 Nuruosmaniye Kapısı (F: S. Kahraman)

R. 19 Nuruosmaniye Kapısı celî nesta'lik tâmir kitâbesi 1314 (F:S. Kahraman)

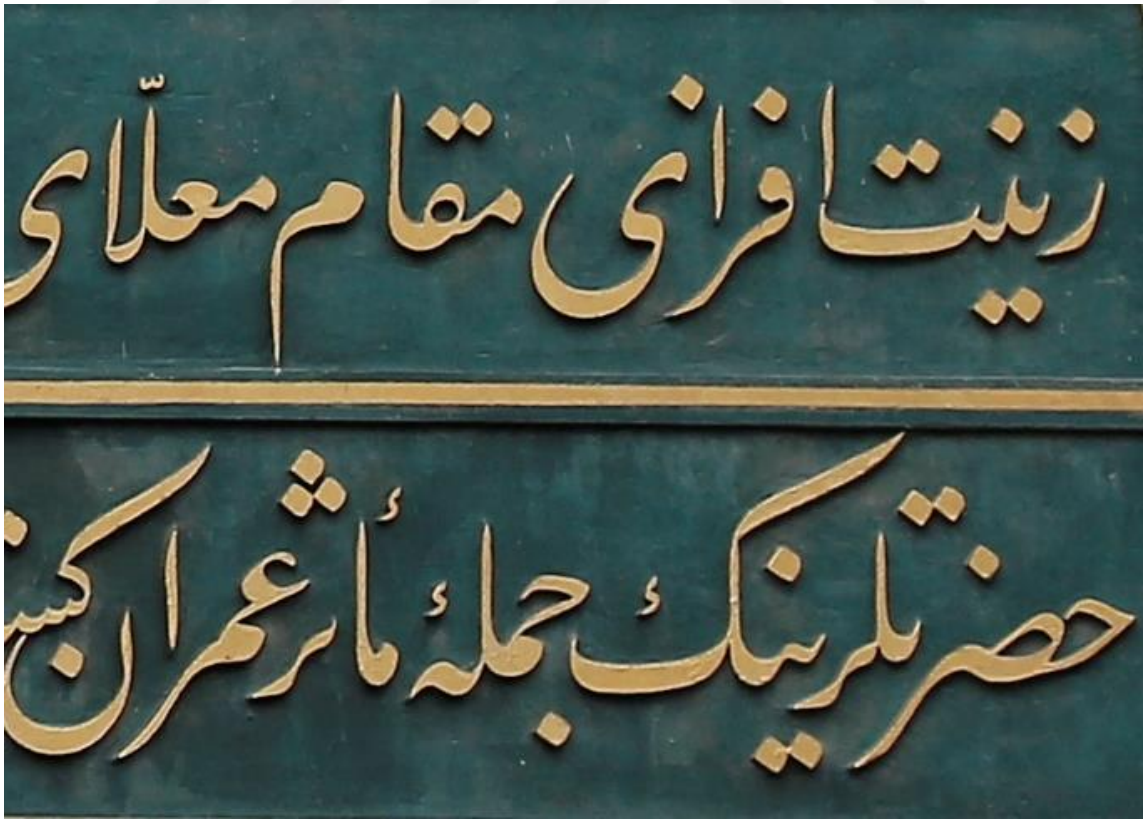

R. 20 Kitâbeden detay (F: S. Kahraman)

R. 21 Büyük Çarşı Fesçiler Kapısı (F: S. Kahraman)

R. 22 Fesçiler Kapısı kitâbesi (F: S. Kahraman)

R. 23 Celî nesta'lik kitâbe (hadîs-i şerîf) 1314 (F: S. Kahraman)

R. 24 Kitâbeden detay (F: S. Kahraman)

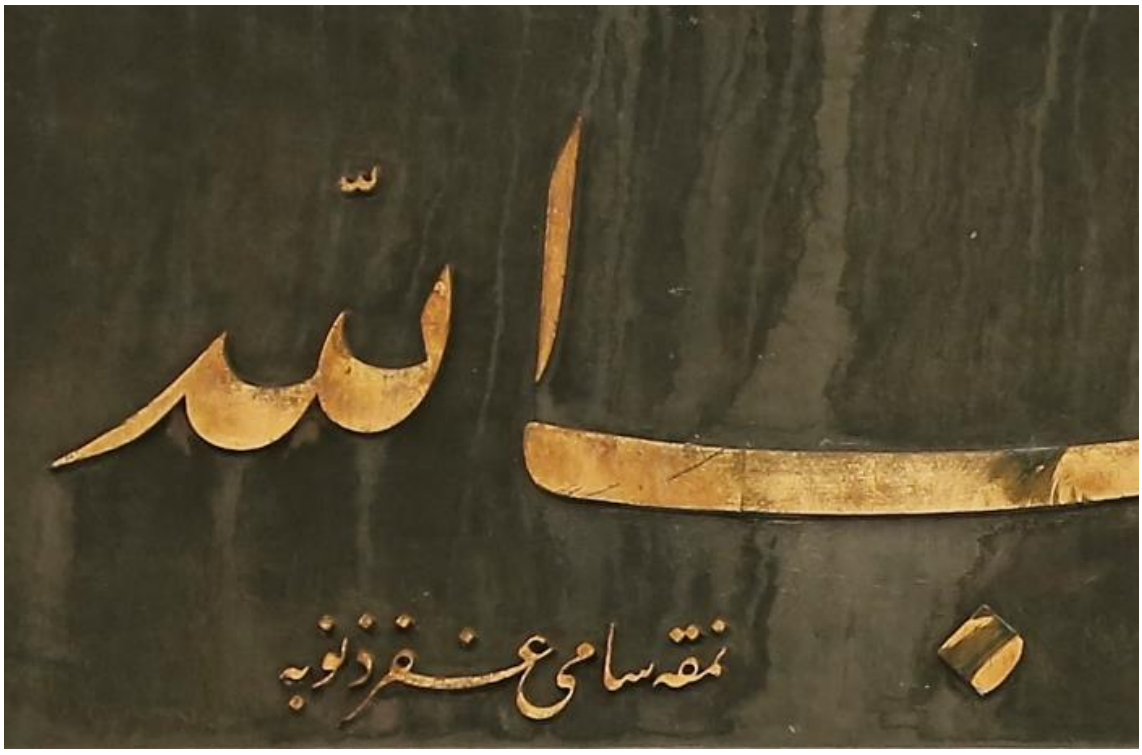

R. 25 Kitâbeden imza detayı (F: S. Kahraman)

R. 26 Büyük Çarşı Beyazıt Kapısından genel görünüm (F: S. Kahraman)

R. 27 Beyazıt Kapısı (F: S. Kahraman)

R. 28 Beyazıt Kapısı II. Abdülhamid Hân tuğra kitâbesi 1314 (F: S. Kahraman)

R. 29 Şehzâde Mehmed Camii'nden genel görünüm (http://www.sinanasaygi.org)

R. 30 Caminin batı cephesindeki cümle kapısı (F: S. Kahraman)

R. 31 Cümle kapısında namazla ilgili celi sülüs kitâbe (en-Nisa 4/103) 1314 (F: S. Kahraman)

R. 32 Celî sülüs kitabeden detay (F: S. Kahraman)

R. 33 Aynı kitâbeden bir başka detay (F: S. Kahraman)

R. 34 Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi celî sülüs kitâbesi (en-Nisa 4/103) 1313 (F: F. Z. Ülker)

R. 35 Aynı kitabeden detay (F: F. Z. Ülker)

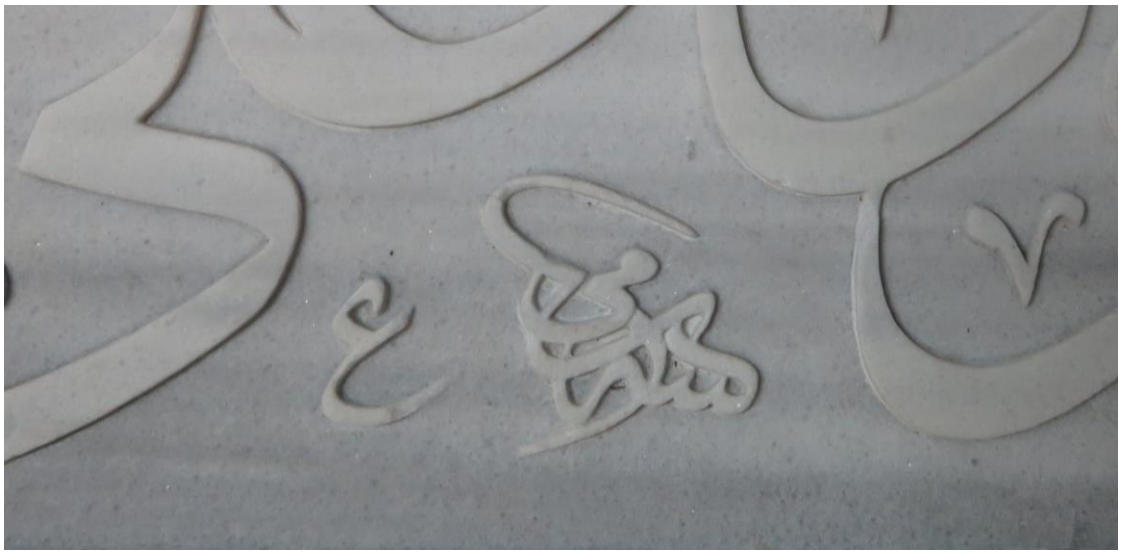

R. 36 Aynı kitâbeden imza detayı (F: F. Z. Ülker)

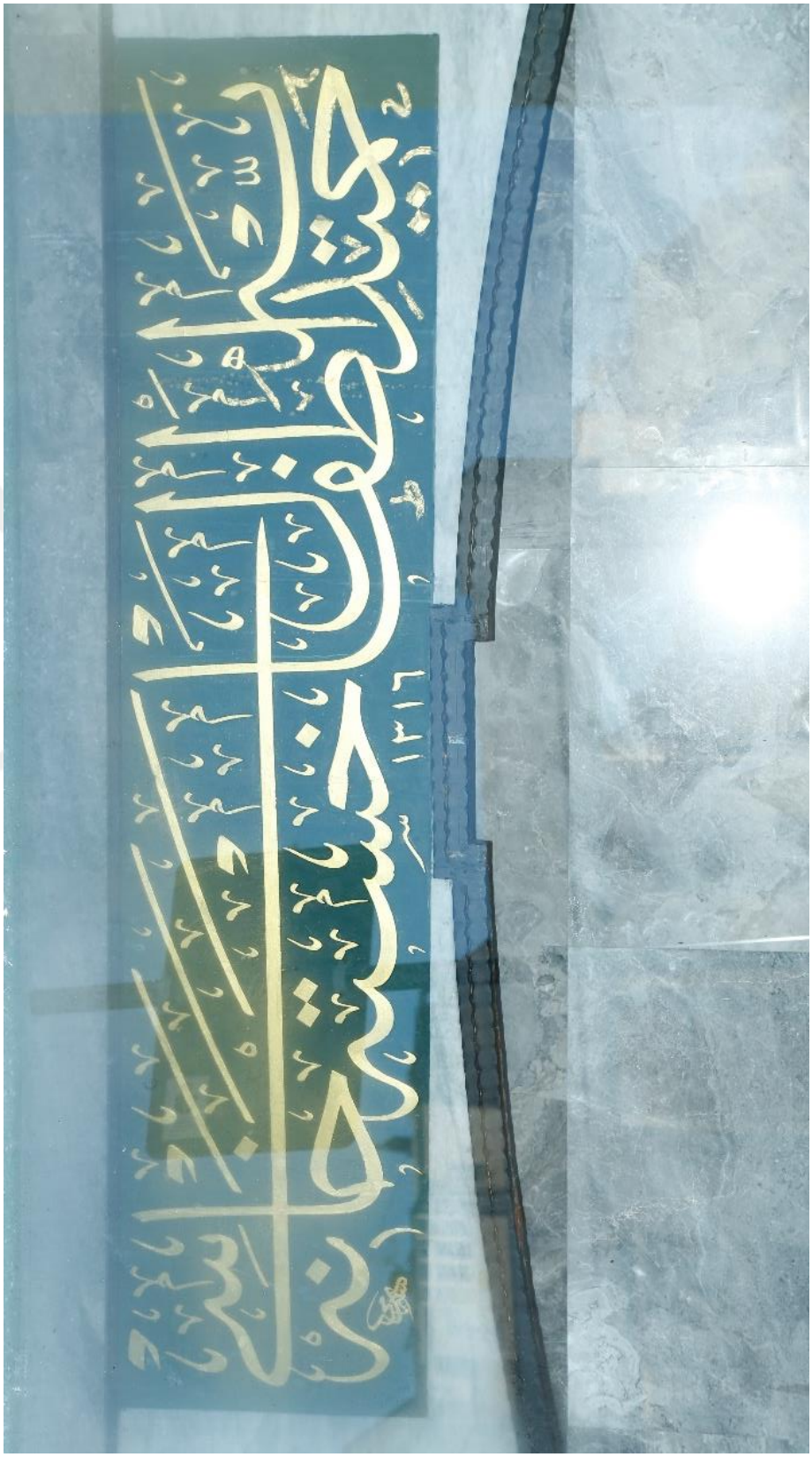

R. 37 Şişli Etfal Hastanesinde camekan içinde celî sülüs kitâbe 1316 (F: S. Karaman)

R. 38 Şişli Etfal Hastanesinde celî sülüs kitâbe “Hamidiye Etfal Hastahanesi“ (F: C.Hıdır)

R. 39 Kitâbeden detay (F: C.Hıdır)

R. 40 Kitâbeden başka bir detay (F: C.Hıdır)

R. 41 Galip Paşa Camii'nden genel görünüm (F: C.Hıdır)

R. 42 Galip Paşa Camii Harim Kapı celî nesta’lik inşâ kitâbesi 1316 (F: C.Hıdır)

43 Kitâbeden “seniyye” kelimesi (F: C.Hıdır)

R. 44 Kitâbeden “olunarak” kelimesi (F: C.Hıdır)

R. 45 Maçka Hamidiye Çeşmesi'nden genel görünüm 1319 (F: C.Hıdır)

R. 46 Çeşmenin celî nesta'lik inşâ kitâbesinin 1. Beyti (F: C. Hıdır)

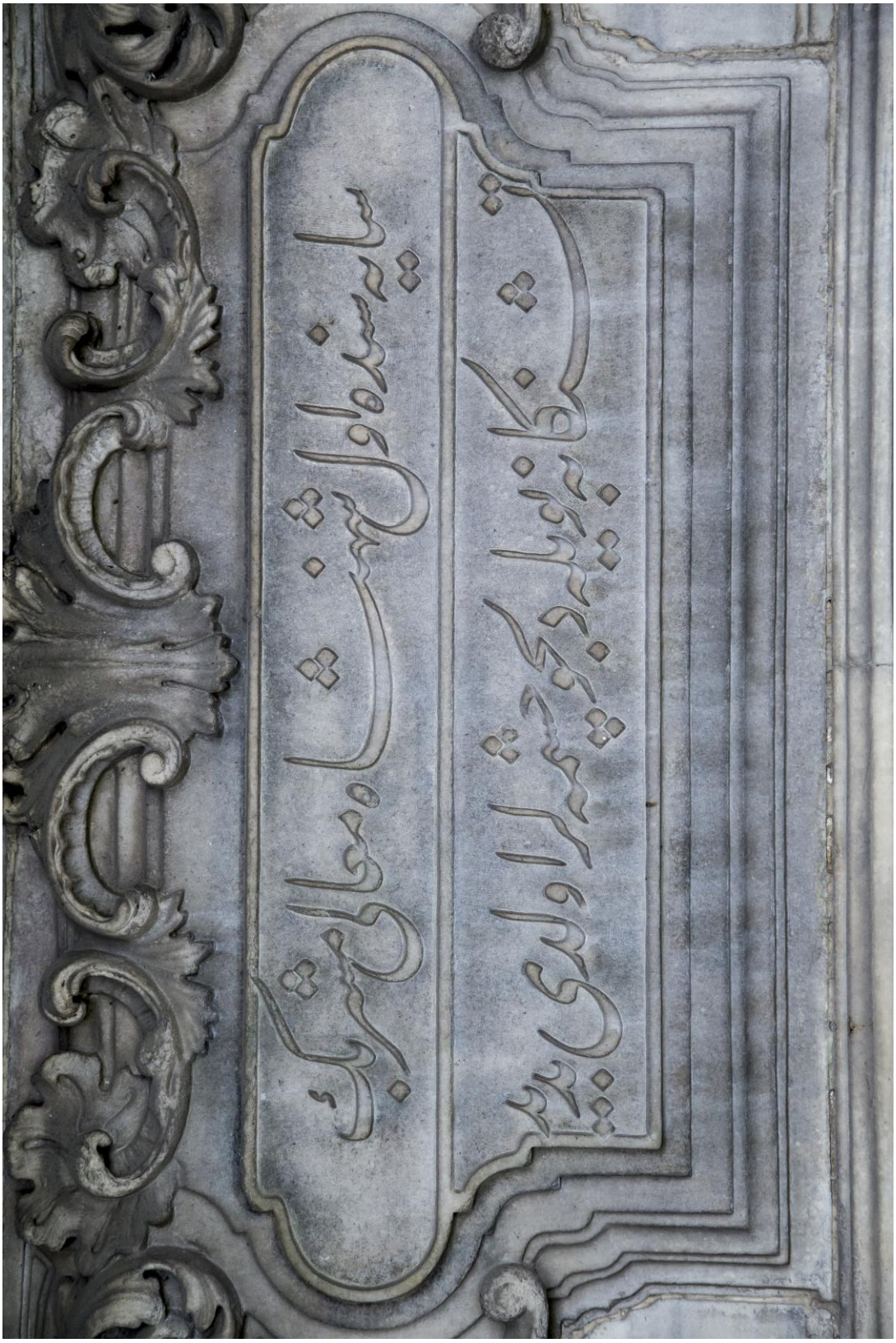

R. 47 Kitâbenin 2. Beyti (F: C.Hıdır)

R. 48 Kitâbenin 3. Beyti (F: C.Hıdır)

R. 49 Kitâbenin 4. Beyti (F: C.Hıdır)

R. 50 Kitâbenin 4. Beytinden detay (F: C.Hıdır)

R. 51 Maçka Hamidiye Çeşmesi'nden arka görünüm (F: S.Kahraman)

R. 52 Zihni Paşa Camii'nden genel görünüm (F: C.Hıdır)

R. 53 Caminin mihrabı (F: C.Hıdır)

R. 54 Mihrapta celî sülüs kitâbe (el-Bakara 2/144) tarihsiz (F: C.Hıdır)

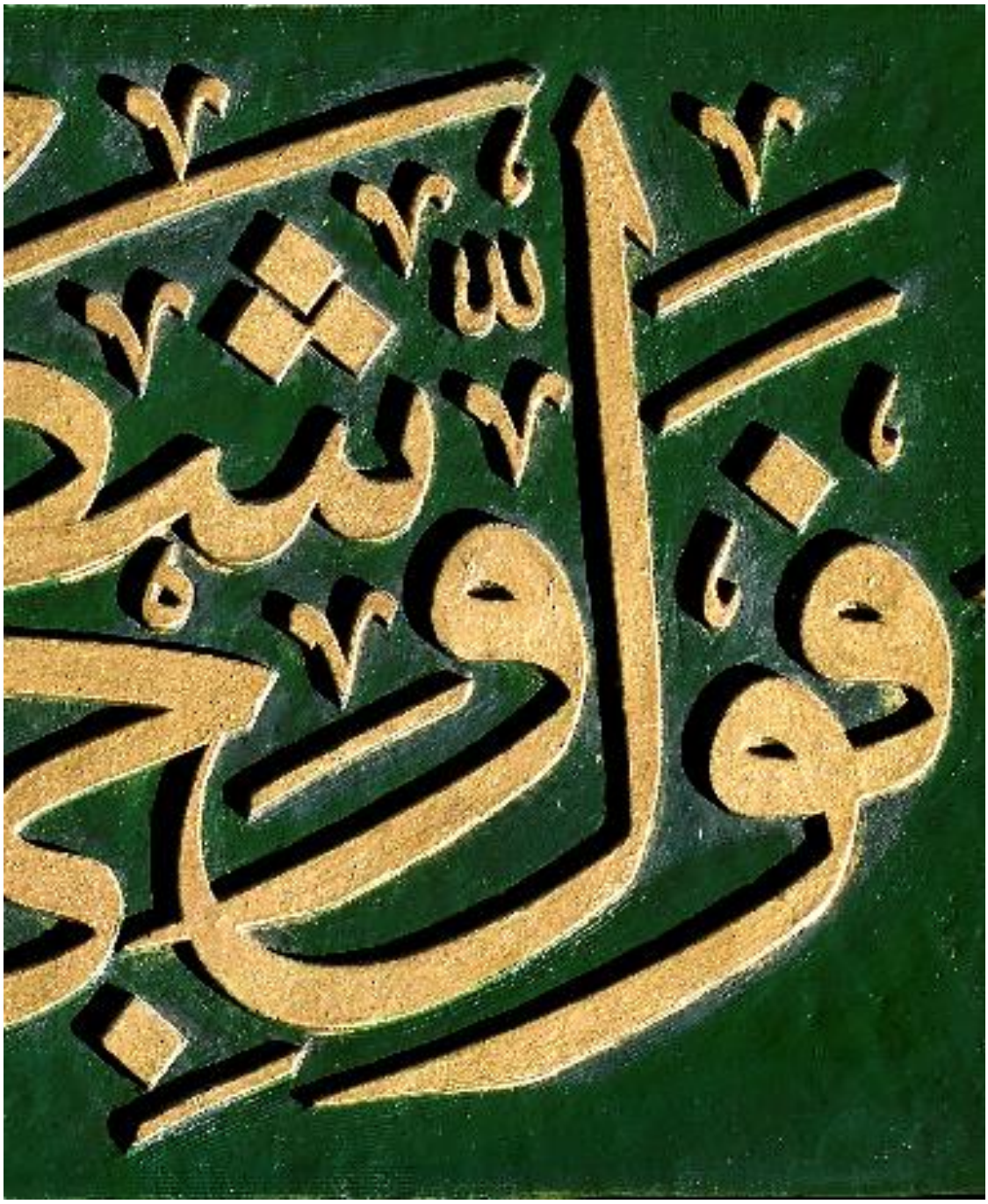

R. 55 Kitâbeden detay (F: C.Hıdır)

R.56 Zihni Paşa Camiinin harim kapı celî sülüs kitâbesi (en-Nisa 4/103) 1320 (F: C.Hıdır)

R. 57 Aynı kitâbeden başka görünüm (F: C.Hıdır)

R. 58 Aynı Kitâbeden detay (F: C.Hıdır)

R. 59 Zihni Paşa Camiİ Ana Kapı Kitâbesi (F: C.Hıdır)

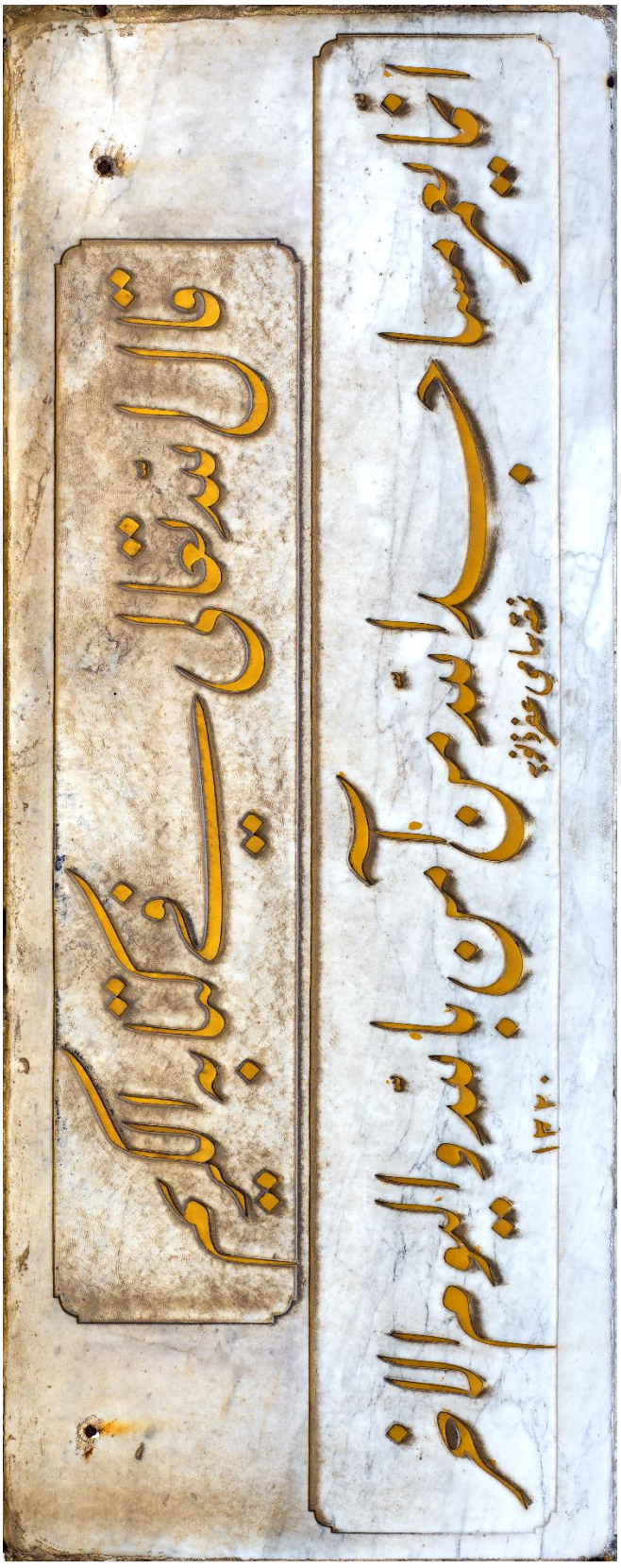

R. 60 Ana kapının celî nesta‘lik kitâbesi (et-Tevbe 9/18) 1320 (F: C.Hıdır)

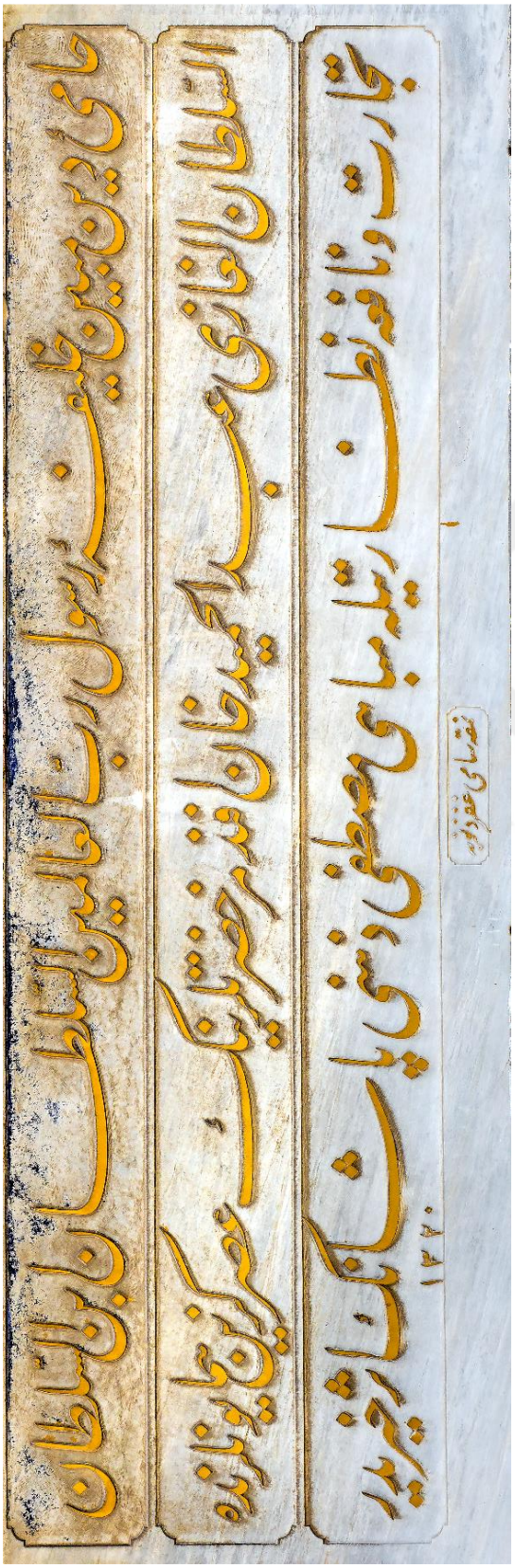

R. 61 Ana kapının celî nesta‘lik inşâ kitâbesi (F: C.Hıdır) 1320

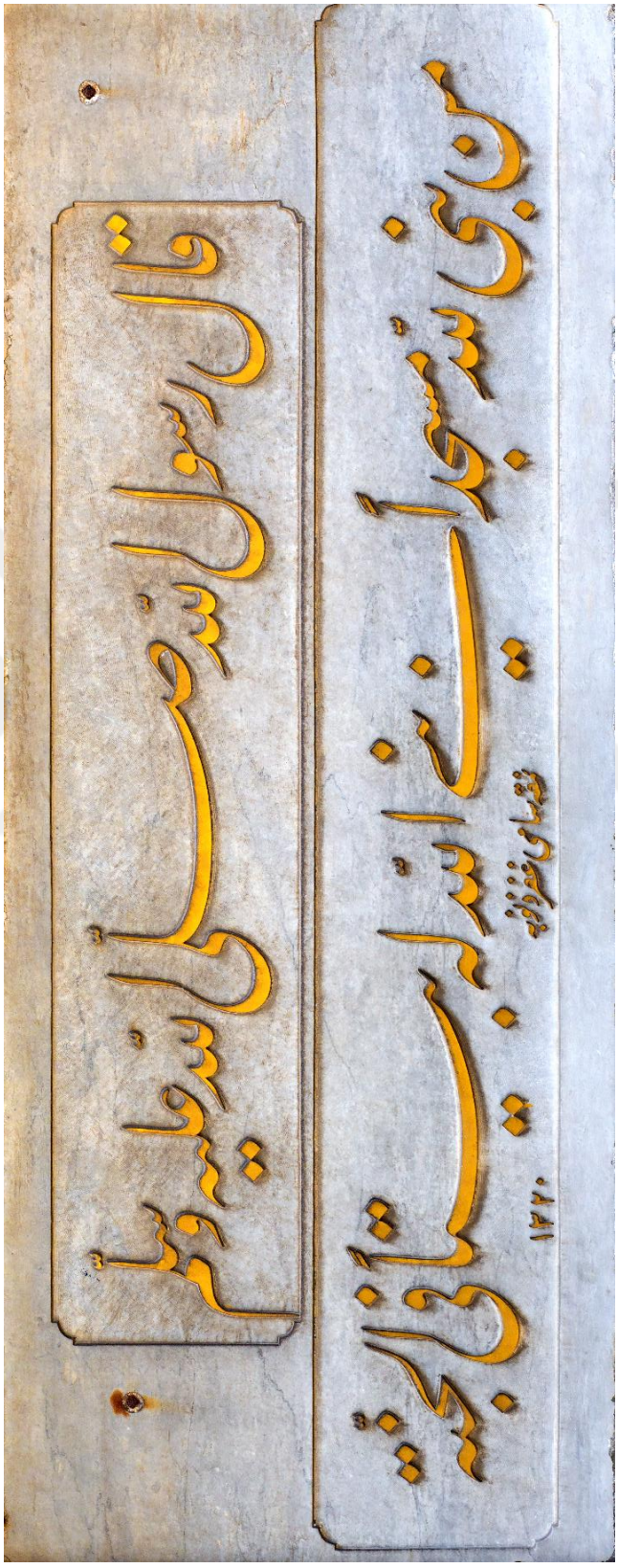

R. 62 Ana kapının celî nesta‘lik hadis kitâbesi 1320 (F: C.Hıdır)

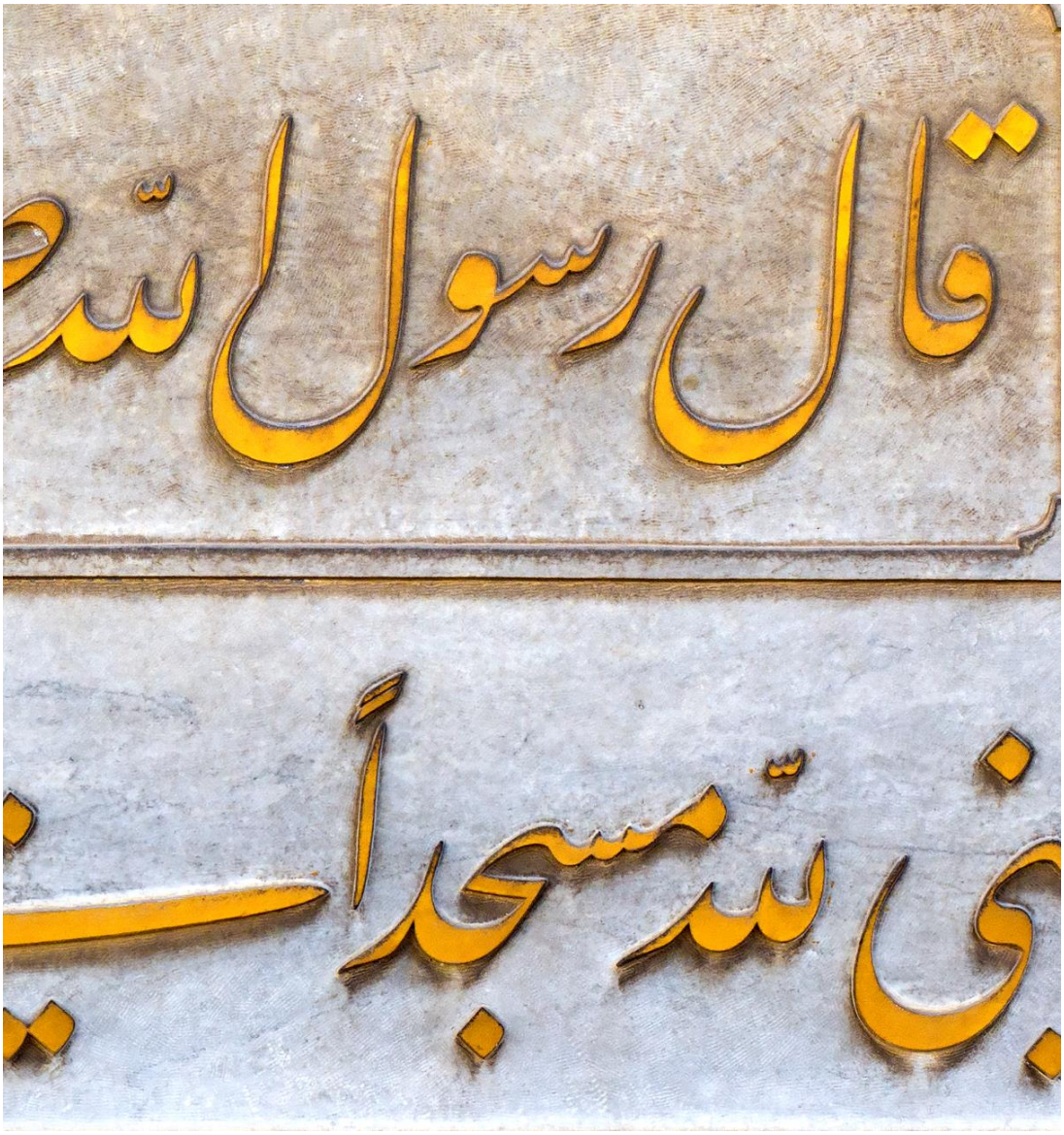

R. 63 Aynı kitâbeden detay (F: C.Hıdır)

R. 64 Kitâbeden başka bir detay (F: C.Hıdır)

R. 65 Nallı Mescit (F: C.Hıdır)

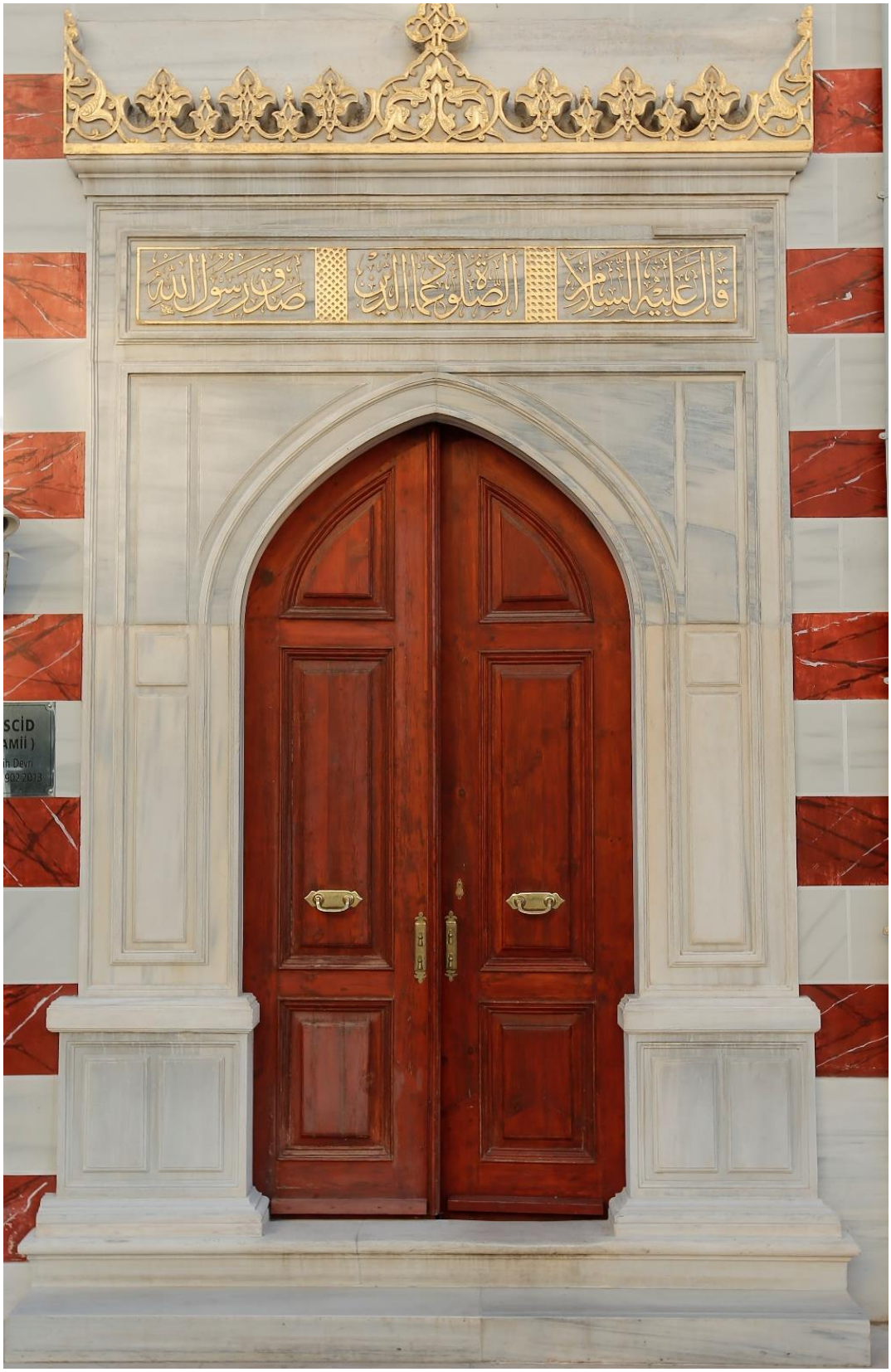

R. 66 Nallı Mescit Batı Kapısı celî sülüs kitâbe (hadis-i şerif) 1320 (F: C.Hıdır)

R. 67 Batı kapısındaki kitâbenin I. Bölümü (F: C.Hıdır)

R. 68 Batı kapısındaki kitâbenin II. Bölümü (F: C.Hıdır)

R. 69 Batı kapısındaki kitâbenin III. Bölümü (F: C.Hıdır)

R. 70 Yıldız Hamidiye Çeşmesi 1320 (K: F. Z. Ülker)

R. 71 Çeşmenin tuğra kitâbesi (F: F. Z.Ülker)

R. 72 Çeşmenin celî muhakkak besmele kitâbesi (F: F. Z. Ülker)

R. 73 Çeşmenin celî sülüs kitâbesi "*Hamidiye Çeşmesi"* (F: F. Z. Ülker)

R. 74 Çeşmenin celî sülüs kitâbesi (ed-Dehr 76/21) (F: F. Z. Ülker)

R. 75 Aynı kitâbeden detay (F: F. Z. Ülker)

R. 76 Yeni Valide Çeşme ve Sebili ve Yeni Cami (F: S. Kahraman)

R. 77 Yeni Valide Çeşme ve Sebili ve arkasında banka binası (F: C. Hıdır)

R. 78 Yeni Valide Çeşmesi (F: C. Hıdır)

R. 79 Yeni Valide Çeşme ve Sebilinin celî sülüs inşâ kitâbesi (F: C. Hıdır)

R.80 Kitâbenin 1. beytinin ilk satırı (F: C. Hıdır)

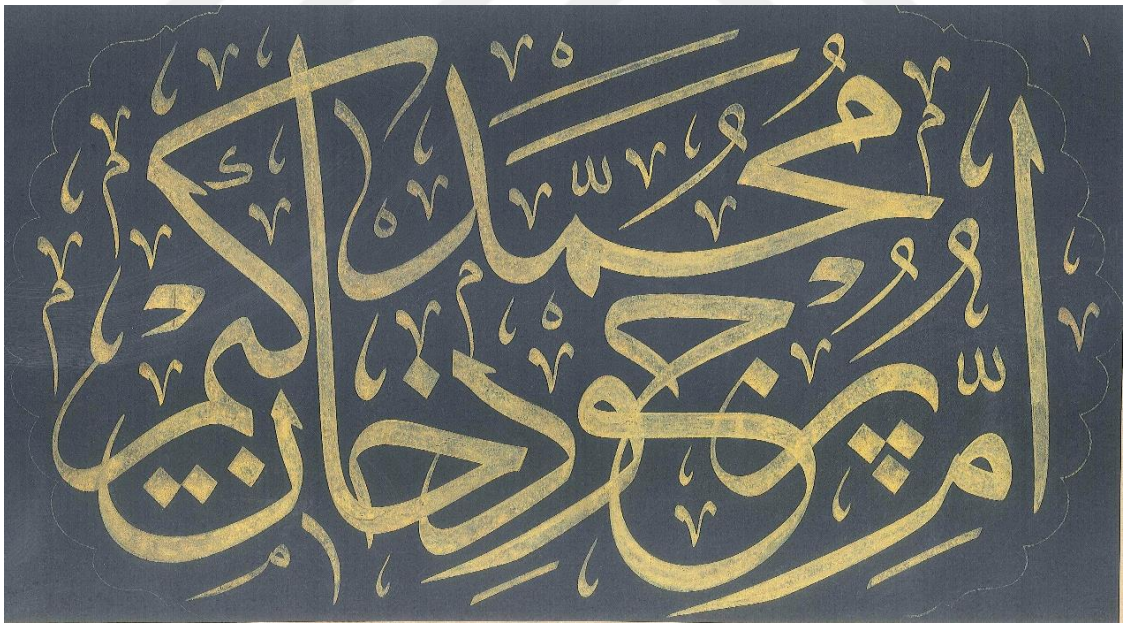

R. 81 Kitâbenin 1. beytinin ilk satırının kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 82 Kitâbenin 1.beytinin 2. Satırı(F: C. Hıdır)

R. 83 Kitâbenin 1.beytinin 2. satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 84 Kitâbenin 2. beytinin ilk satırı (F: C. Hıdır)

R.85 Kitâbenin 2. beytinin ilk satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 86 Kitâbenin 2. beytinin 2. satırı (F: C. Hıdır)

R.87 Kitâbenin 2. beytinin 2. satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 88 Kitâbenin 3. beytinin ilk satır (F: C. Hıdır)

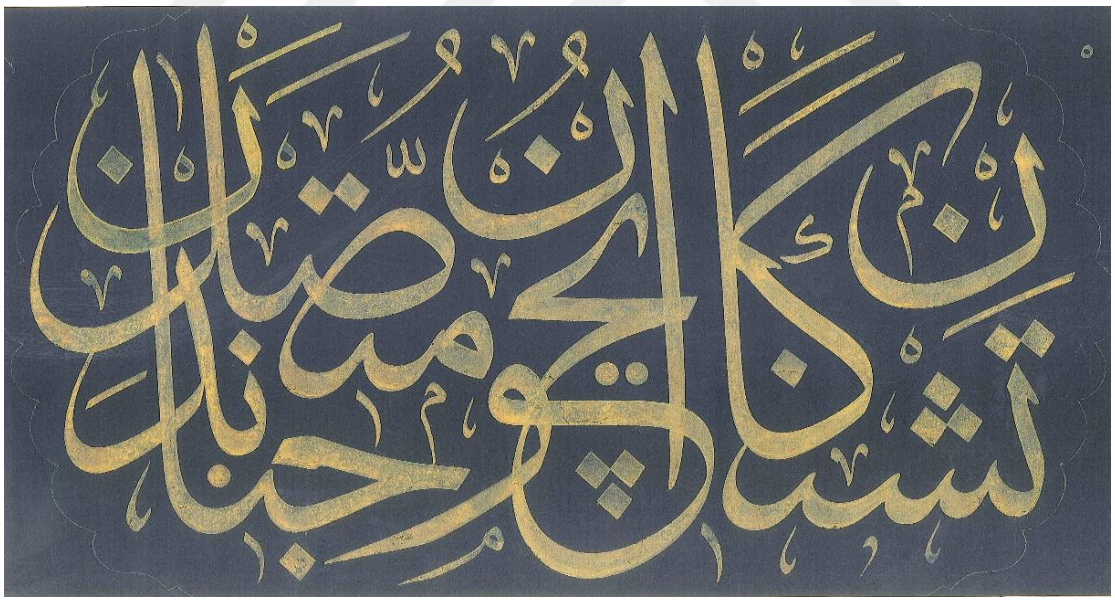

R. 89 Kitâbenin 3. beytinin ilk satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 90 Kitâbenin 3. beytinin 2. Satırı (F: C. Hıdır)

R. 91 Kitâbenin 3. beytinin 2. Satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 92 Kitâbenin 3. beytinin ilk satırı (F: C. Hıdır)

R. 93 Kitâbenin 3. beytinin ilk satırı kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 94 Kitâbenin 4. beytinin ilk satırı (C. Hıdır)

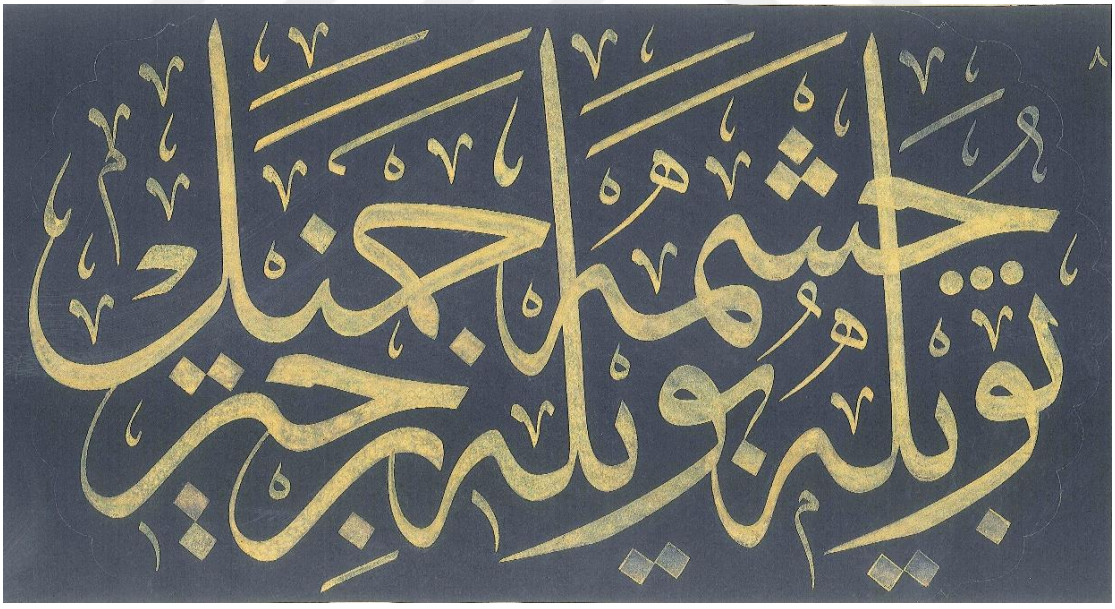

R. 95 Kitâbenin 4. beytinin 2. satır kalıbı (age.)

R. 96 Kitâbenin 5. beytinin ilk satırı (F: C. Hıdır)

R. 97 Kitâbenin 5. beytinin ilk satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 98 Kitâbenin 5. beytinin 2. satırı (F: C. Hıdır)

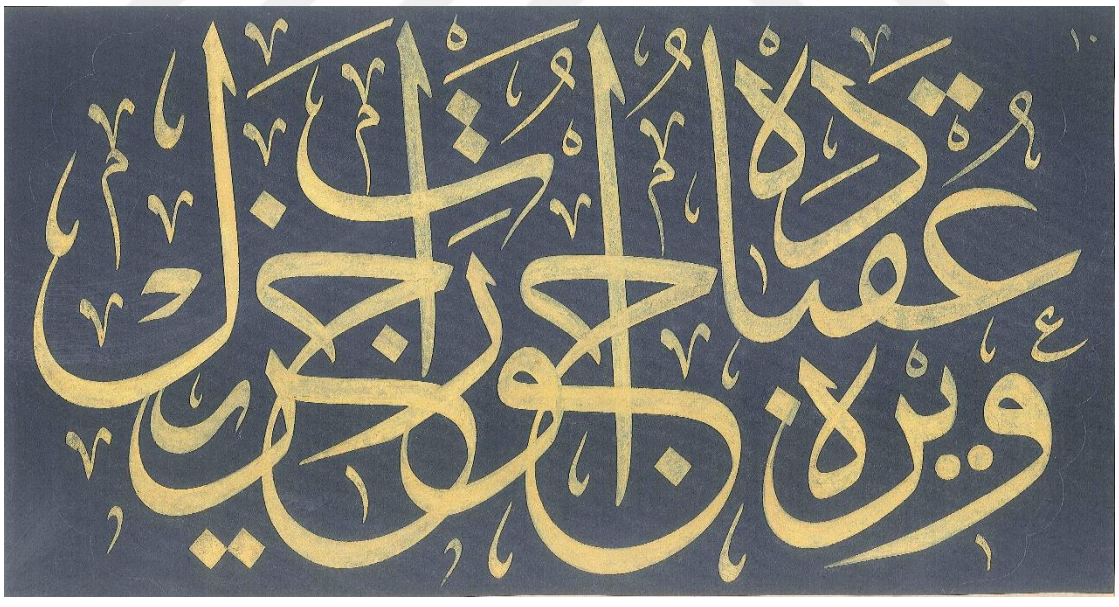

R. 99 Kitâbenin 5. beytinin 2. satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 100 Kitâbenin 6. beytinin ilk satırı (F: C. Hıdır)

R. 101 Kitâbenin 6. beytinin ilk satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 102 Kitâbenin 6. beytinin 2. satırı (F: C. Hıdır)

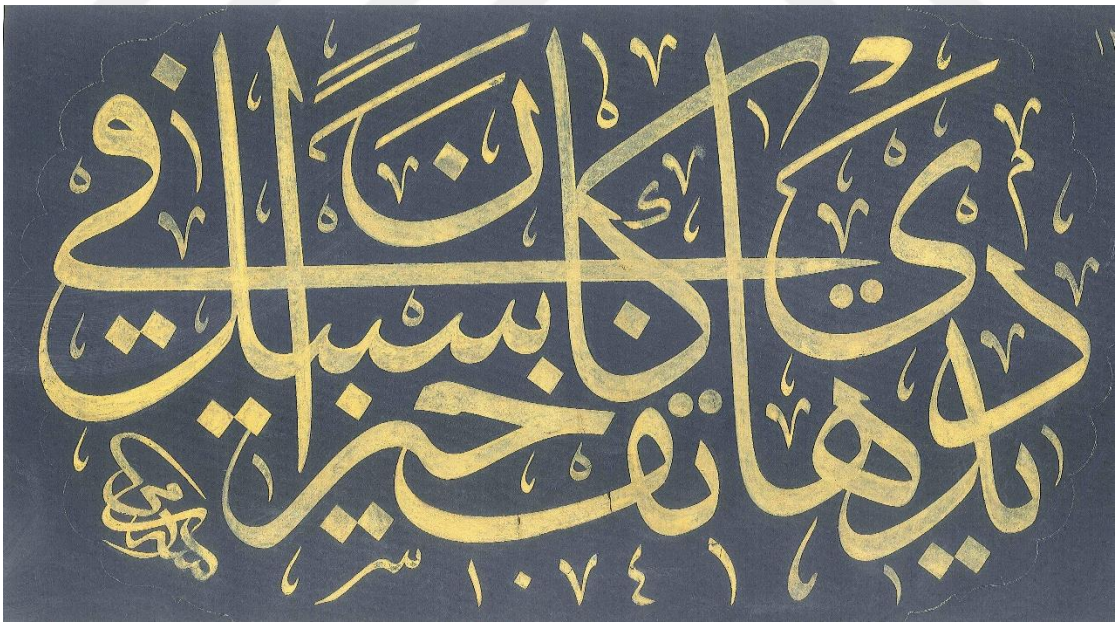

R.103 Kitâbenin 6. beytinin 2. satır kalıbı (Mehmet Özçay *Yeni Camii Çeşme ve Sebili Kitâbesi* İstanbul 2011)

R. 104 Mehmed Salih Paşa'nın mezar kitâbesi 1287 (F: F. Z. Ülker)

R. 105 Aynı kitabeden imza detayı (F. Z. Ülker)

R. 106 Hoca Abdullah Nidâî Efendi'nin mezar kitâbesi 1289 (F: F. Z. Ülker)

R. 107 Aynı kitabeden detay (F: F.Z.Ülker)

R. 108 Hacı İsmail Ağa'nın mezar kitâbesi 1293 (F: F. Z. Ülker)

R. 109 Hacı Mustafa Efendi'nin mezar kitâbesi 1299 (F: F. Z. Ülker)

R. 110 Hacı Mustafa Efendi'nin mezar kitâbesi 1299 (F: F. Z. Ülker)

B) Kalıplar

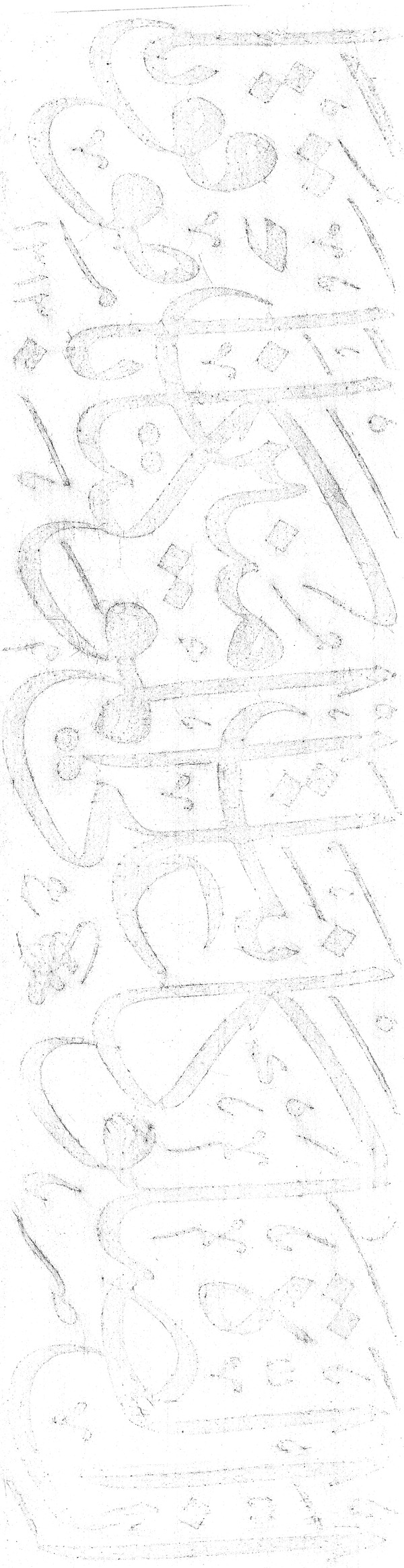

Kalıp: 1 Kantarcılar Camii taç Kapısı 1313 tarihli namazla ilgili celî sülüs kitâbe (en-Nisa/103)

Ebat 165x45cm. (Kalıp: Kemal Acur ve Fatma Zehra Ülker)

زینت افزای مقام معلای خلافت اسلامیه واریکه پیرای سلطنت سنیه عثمانیه السلطان ابن السلطان السلطان الغازی عبدالحمید خان ثانی

حضرتلرینک جمله مآثر عمران گستری همایونلرندن اولمق اوزره اشبو چارسوی کبیر بیک اوج یوز اون مدت سنه هجریه سی ربیع الاولنده مجدداً تعمیر اولنمشدر

سامی

Kalp 2 Istanbul Büyük Çarşı Numaramaniye Kapısı 1314 tarihli cel-mesi'nin bilinen kitabesi
Ebad 340x50 cm. (K. K. Acar)

Kalıp: 3 İstanbul Büyük Çarşı Fesçiler Kapısı 1314 tarihli celî nesta'lîk kitâbe (Hadis-i Şerif)

Ebat 280×50cm. (K: K. Acur ve F. Ülker)

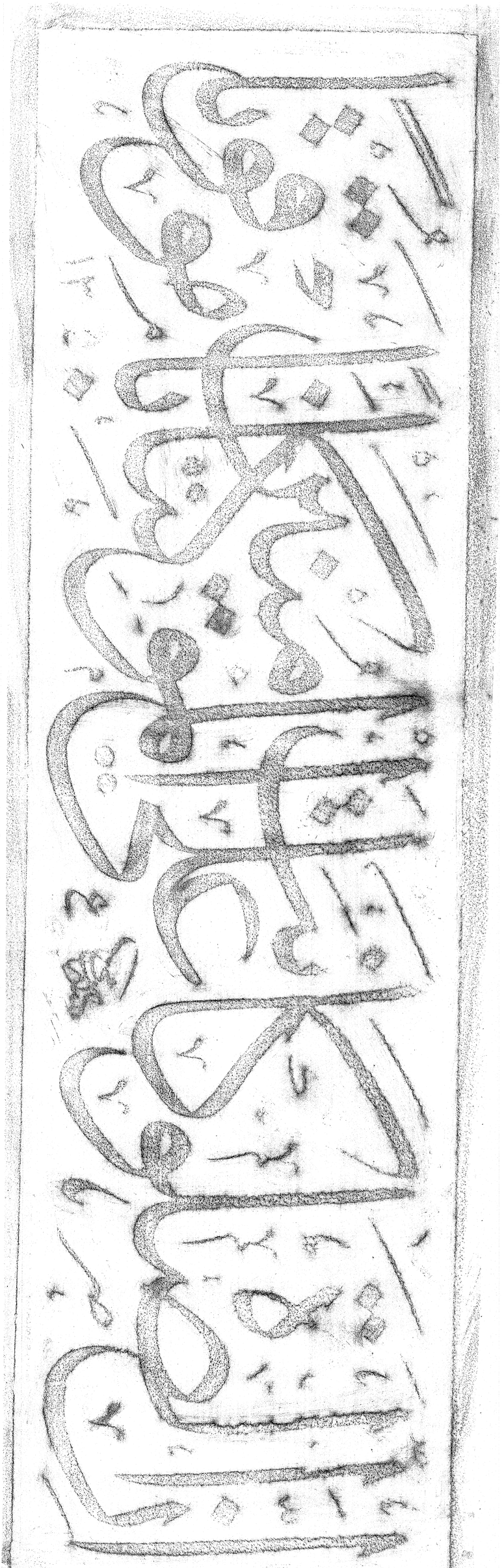

Kalıp: 4 Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde 1314 tarihli namazla ilgili celî sülüs kitâbe "En-Nisa 4/103"

Ebat 165x45cm. (K: F. Z. Ülker)

Kalıp: 5 Maçka Hamidiye Çeşmesi 1319 tarihli celî nesta'lik inşâ kitâbesinin 1. beyti

Ebat üst satır 60x13cm. alt satır 57x13cm. (K: K. Acur)

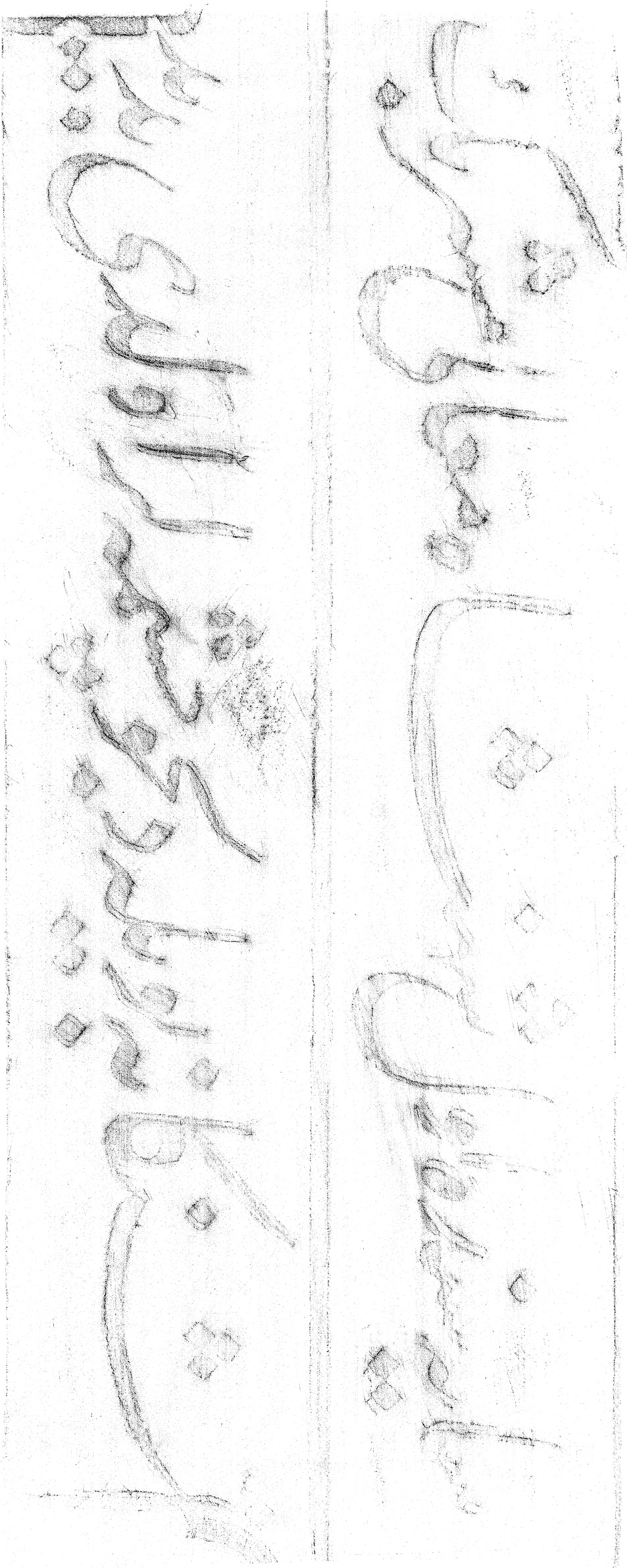

Kalıp: 6 Maçka Hamidiye Çeşmesi 1319 tarihli celî nesta'lik inşâ kitâbesinin 2. beyti

Ebat 60x26cm. (K: K. Acur)

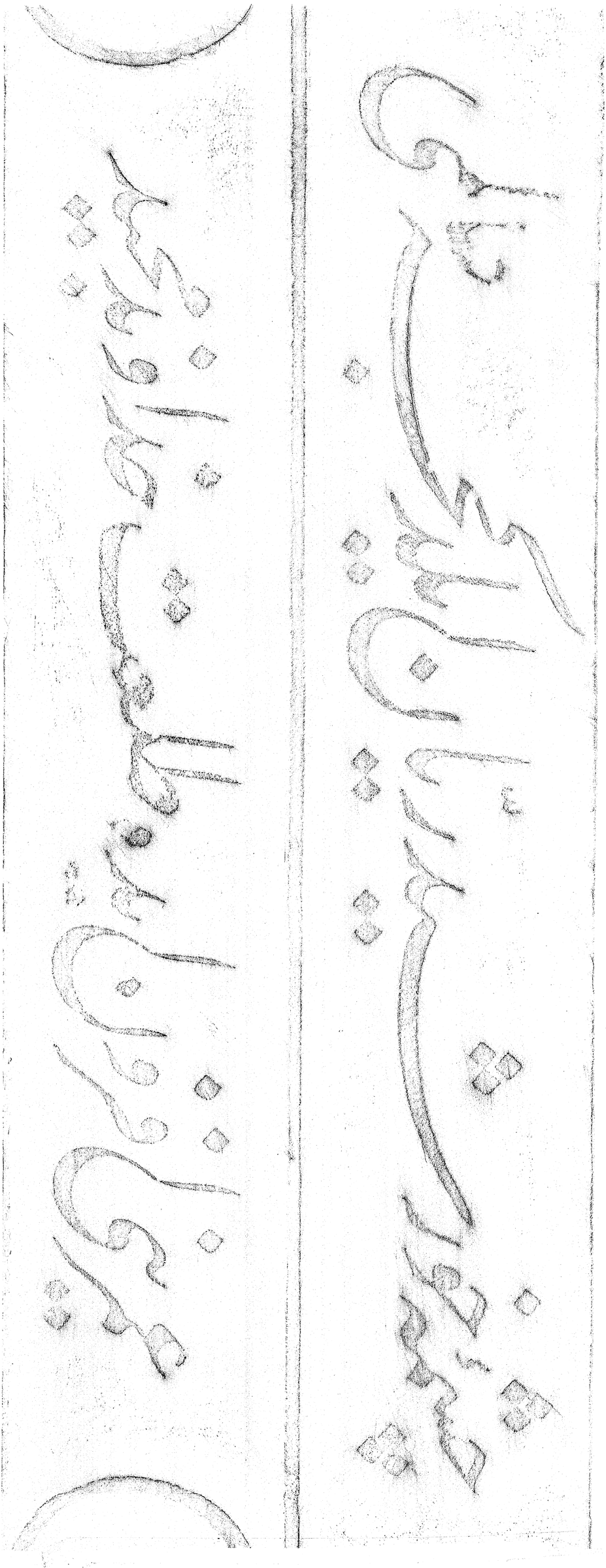

Kalıp: 7 Maçka Hamidiye Çeşmesi 1319 tarihli celî nesta'lik inşâ kitâbesinin 3. beyti

Ebat üst satır 60x13cm. alt satır 57x13cm. (K: K. Acur)

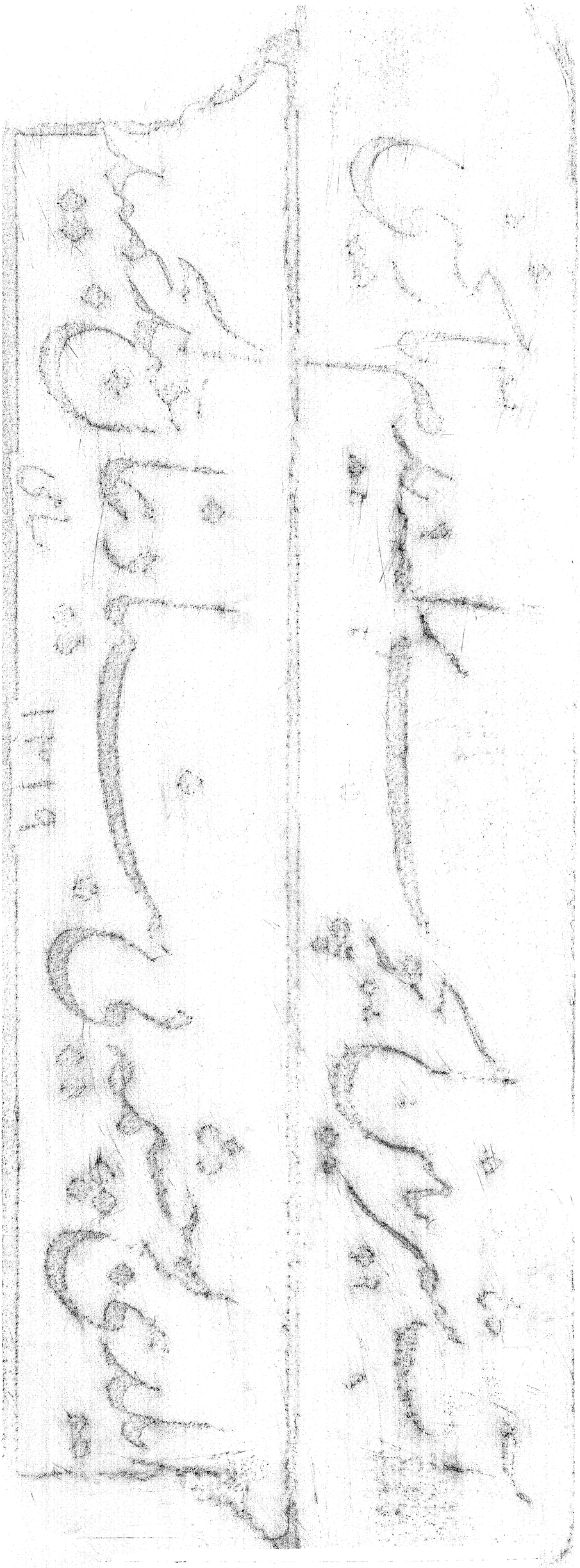

Kalıp: 8 Maçka Hamidiye Çeşmesi 1319 tarihli celî nesta'lik inşâ kitâbesinin 4. beyti

Ebat 60x26cm. (K: K. Acur)

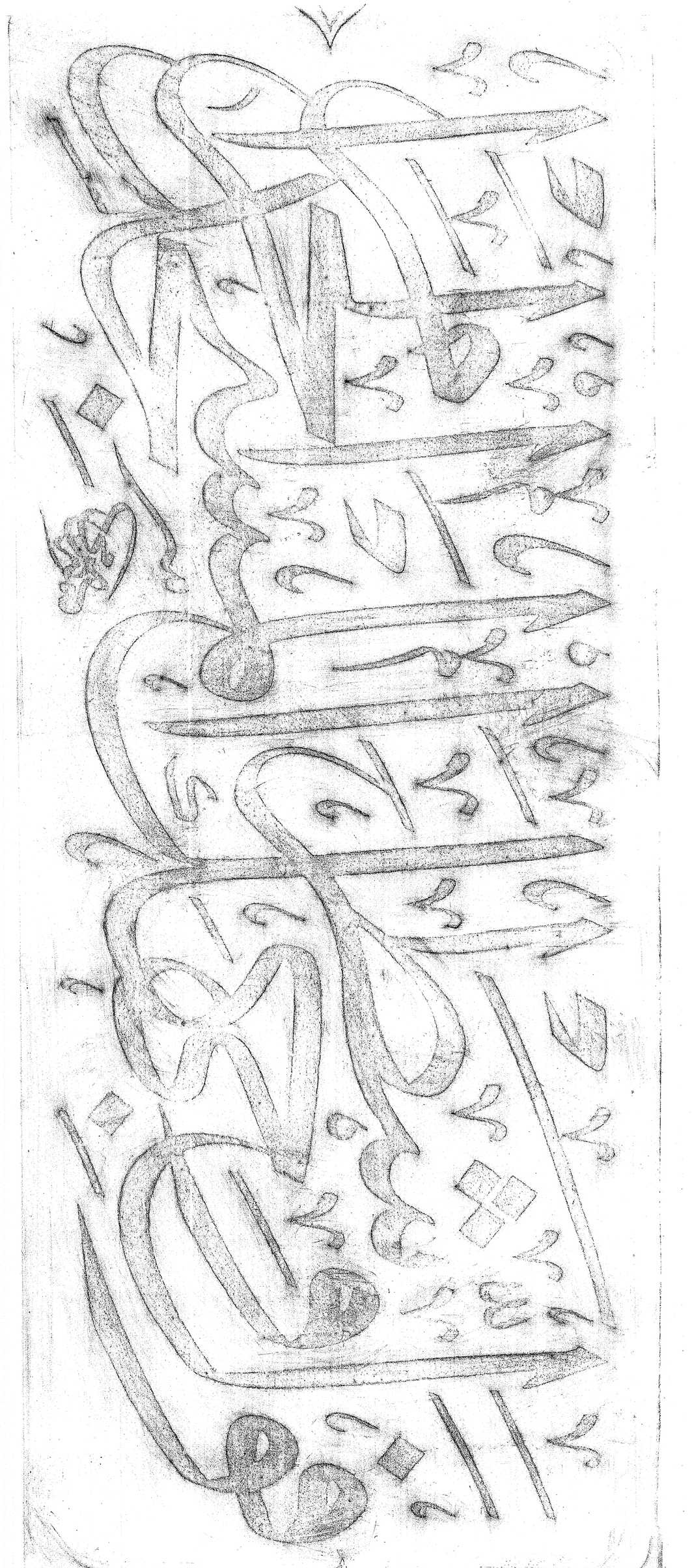

Kalıp: 9 Zihni Paşa Camii mihrabı kıble ile ilgili celî sülüs kitâbe (el- Bakara 2/144)

Ebat 100x40cm. (K: K. Acur ve F. Z. Ülker)

Kalıp: 10 Zihni Paşa Camii harim kapısı 1320 tarihli namazla ilgili celî sülüs kitâbe (en-Nisa 4/103)

Ebat: 165X45cm. (K: F. Z. Ülker)

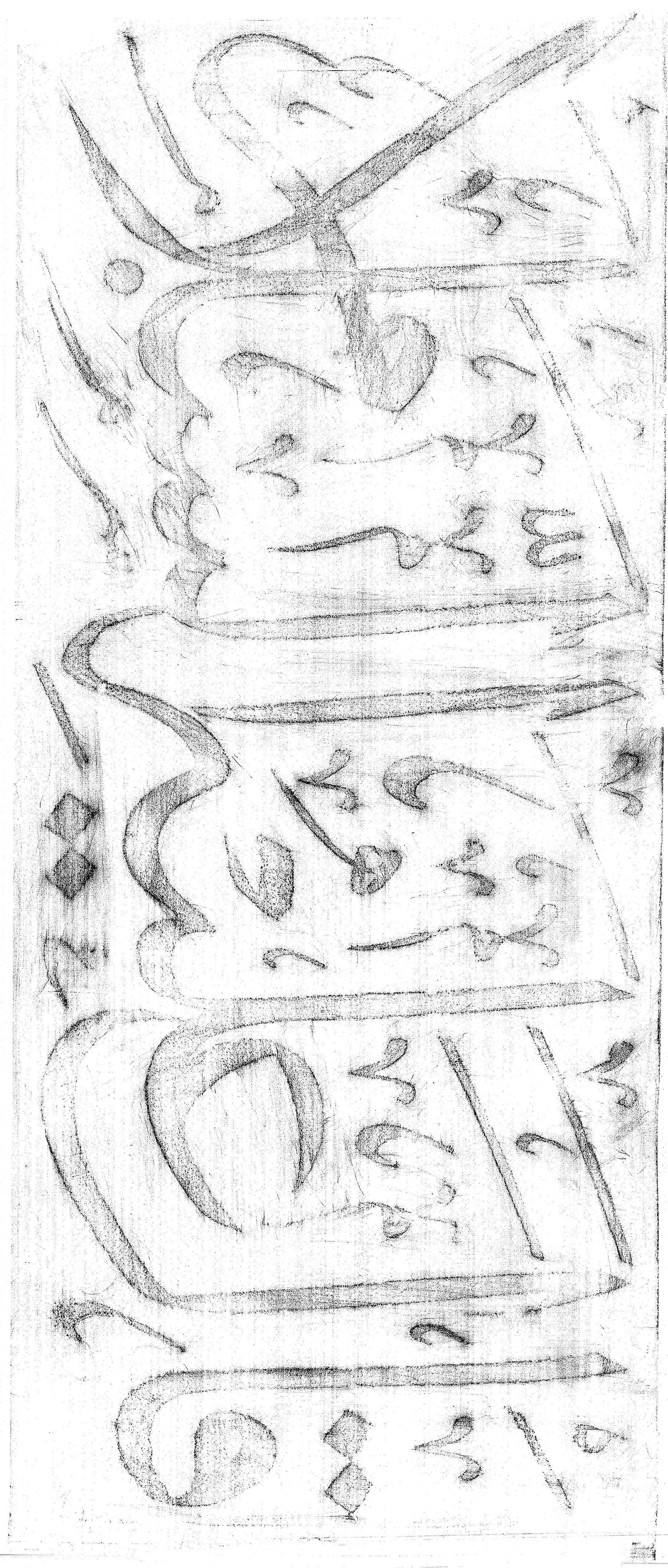

Kalıp: 11 Nallı Mescid batı kapısı 1320 tarihli celî sülüs kitâbenin I. Bölümü (Hadis-I Şerif)

Ebat 70x30cm. (K: K. Acur ve F. Ülker)

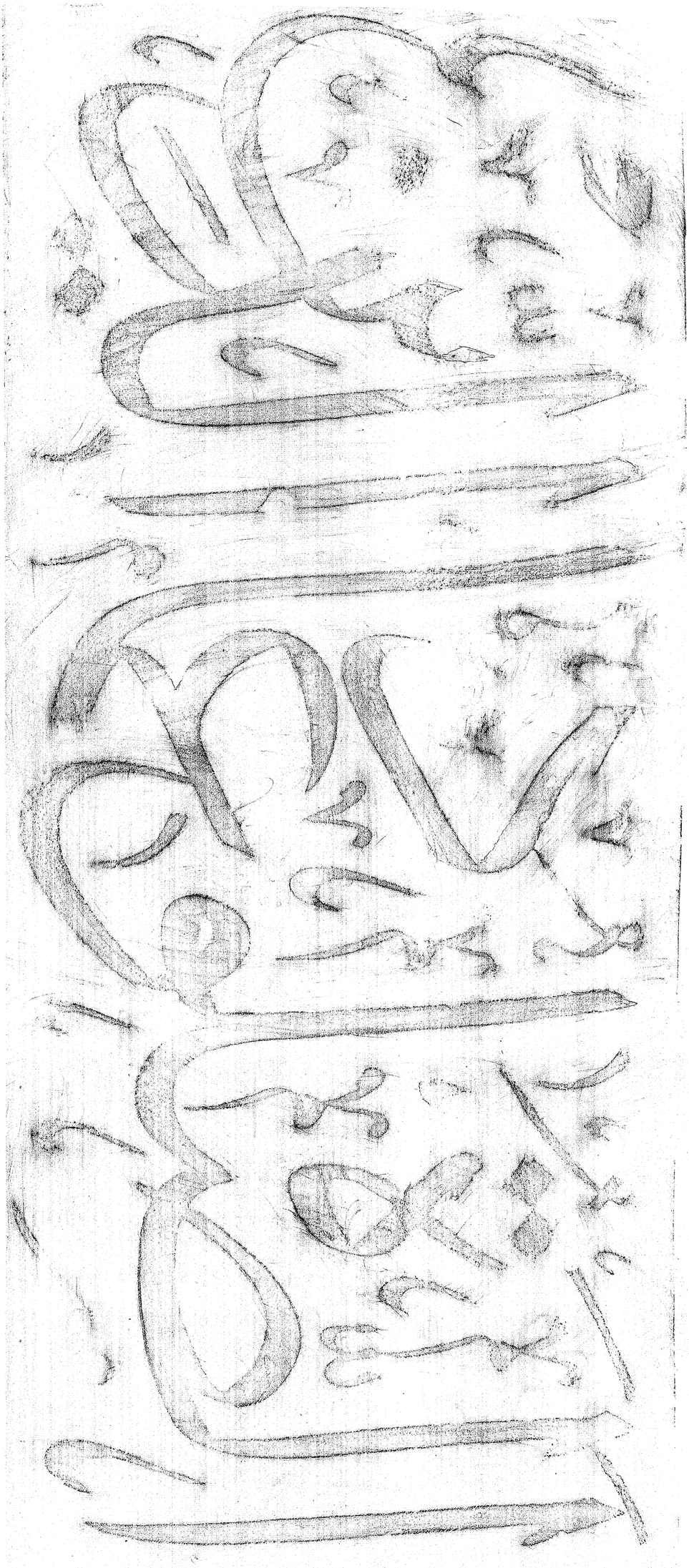

Kalıp: 12 Nallı Mescid batı kapısı 1320 tarihli celî sülüs kitâbenin II. Bölümü (Hadis-I Şerif)

Ebat 70x30cm. (K: K. Acur ve F. Ülker)

Kalıp: 13 Nallı Mescid batı kapısı 1320 tarihli celî sülüs kitâbenin III. Bölümü (Hadis-I Şerif)

Ebat 70x30cm. (K: K. Acur ve F.Z. Ülker)

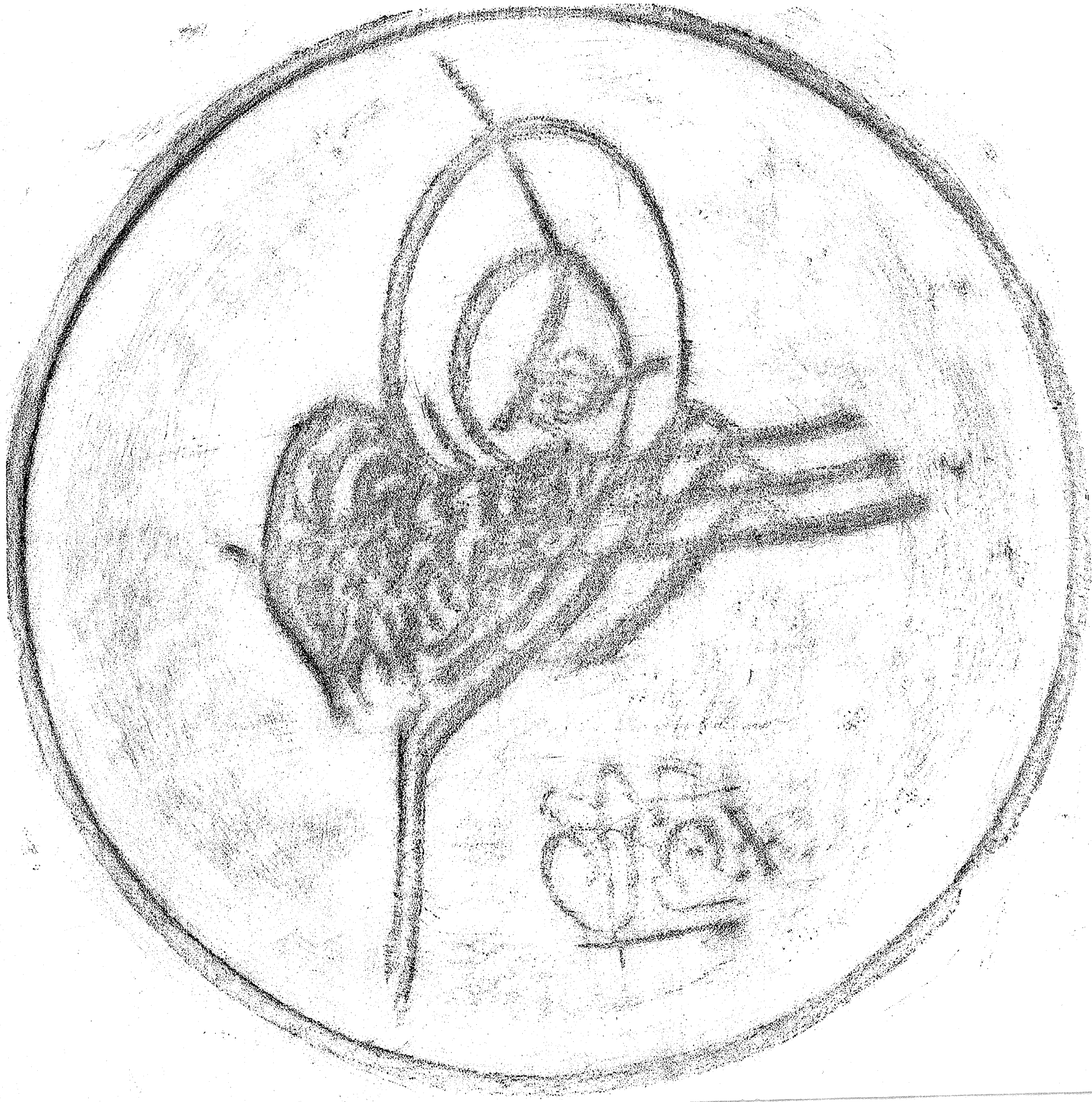

Kalıp: 14 Yıldız Hamidiye Çeşmesi 1320 tarihli II. Abdülhamit Hân tuğra kitâbesi

Ebat çapı 32cm. (K: F. Z. Ülker)

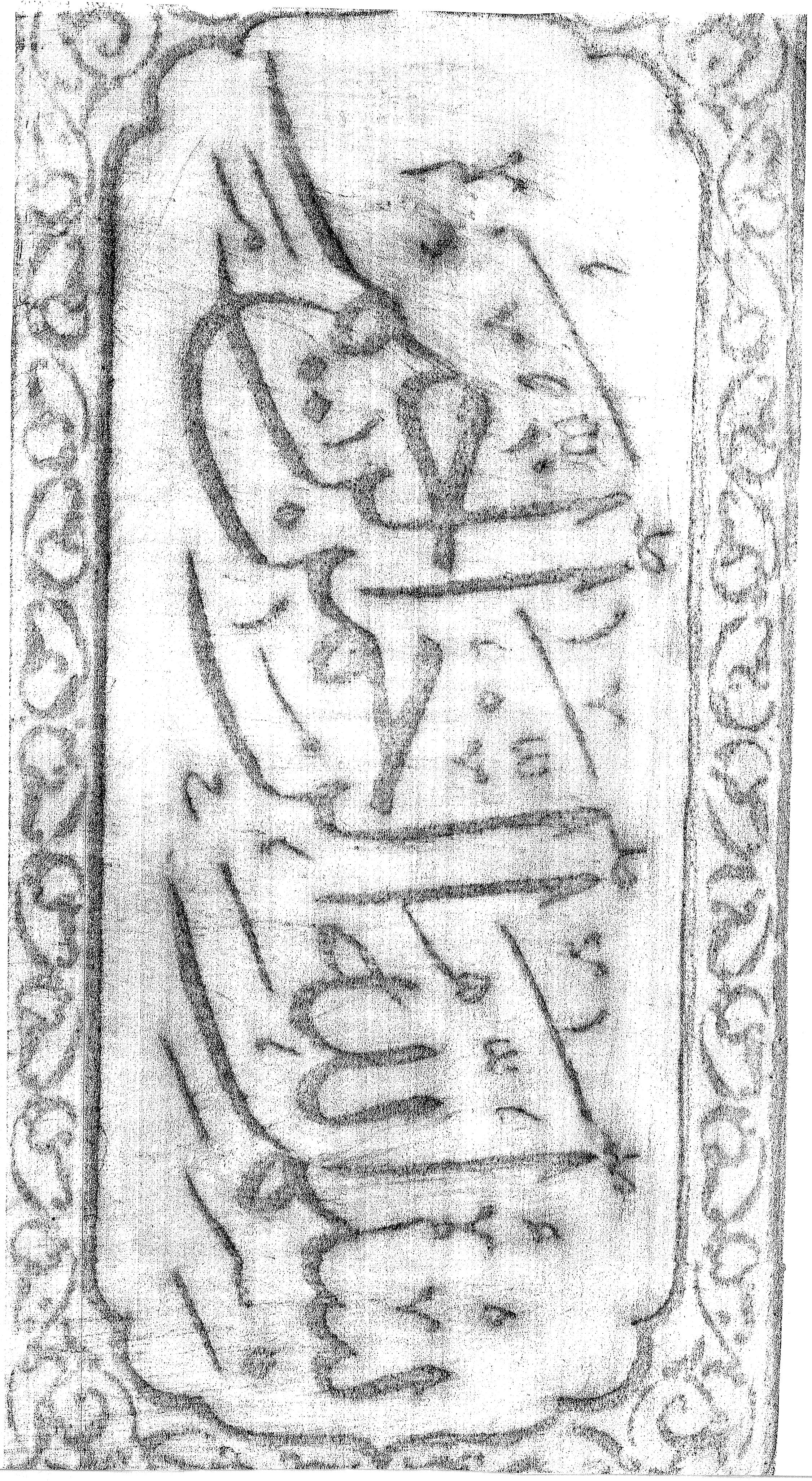

Kalıp: 15 Yıldız Hamidiye Çeşmesi 1320 tarihli muhakkak besmele kitâbe

Ebat 35x15cm. (K: F. Z. Ülker)

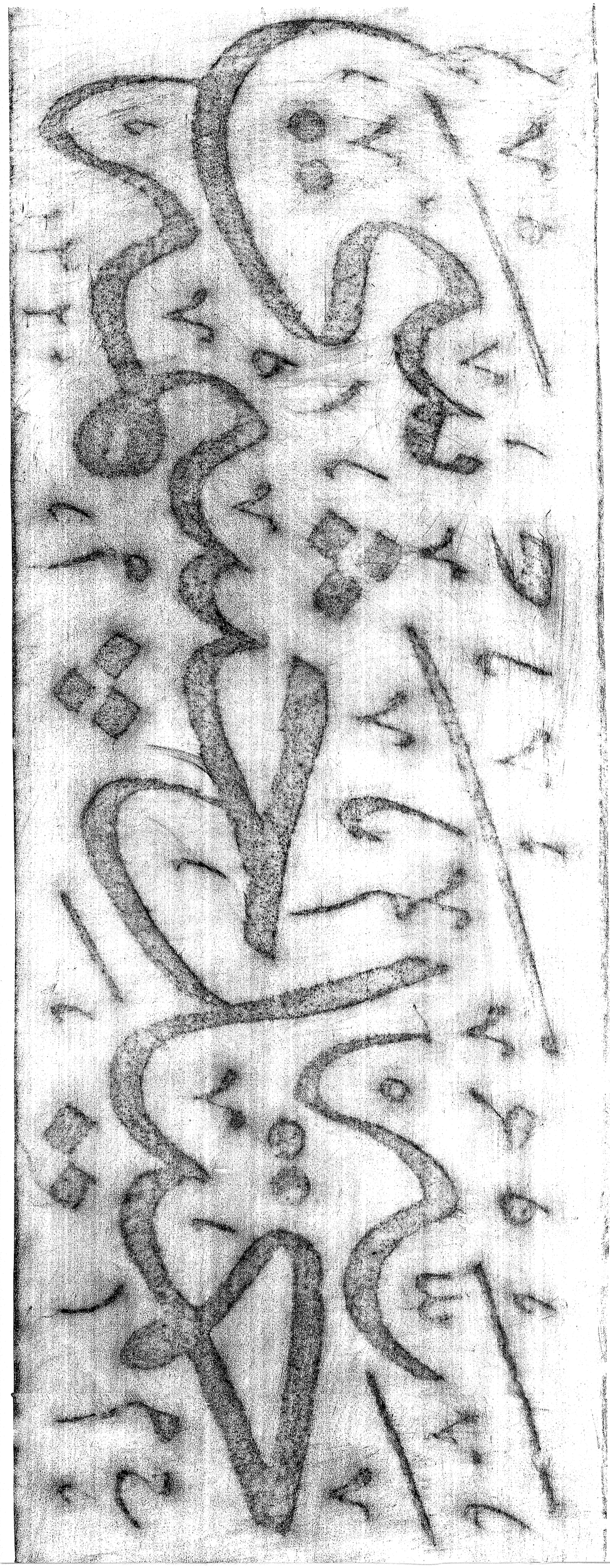

Kalıp: 16 Yıldız Hamidiye Çeşmesi 1320 tarihli celî sülüs kitâbe "*Hamidiye Çeşmesi*"

Ebat 50x20cm. (K: F. Z. Ülker)

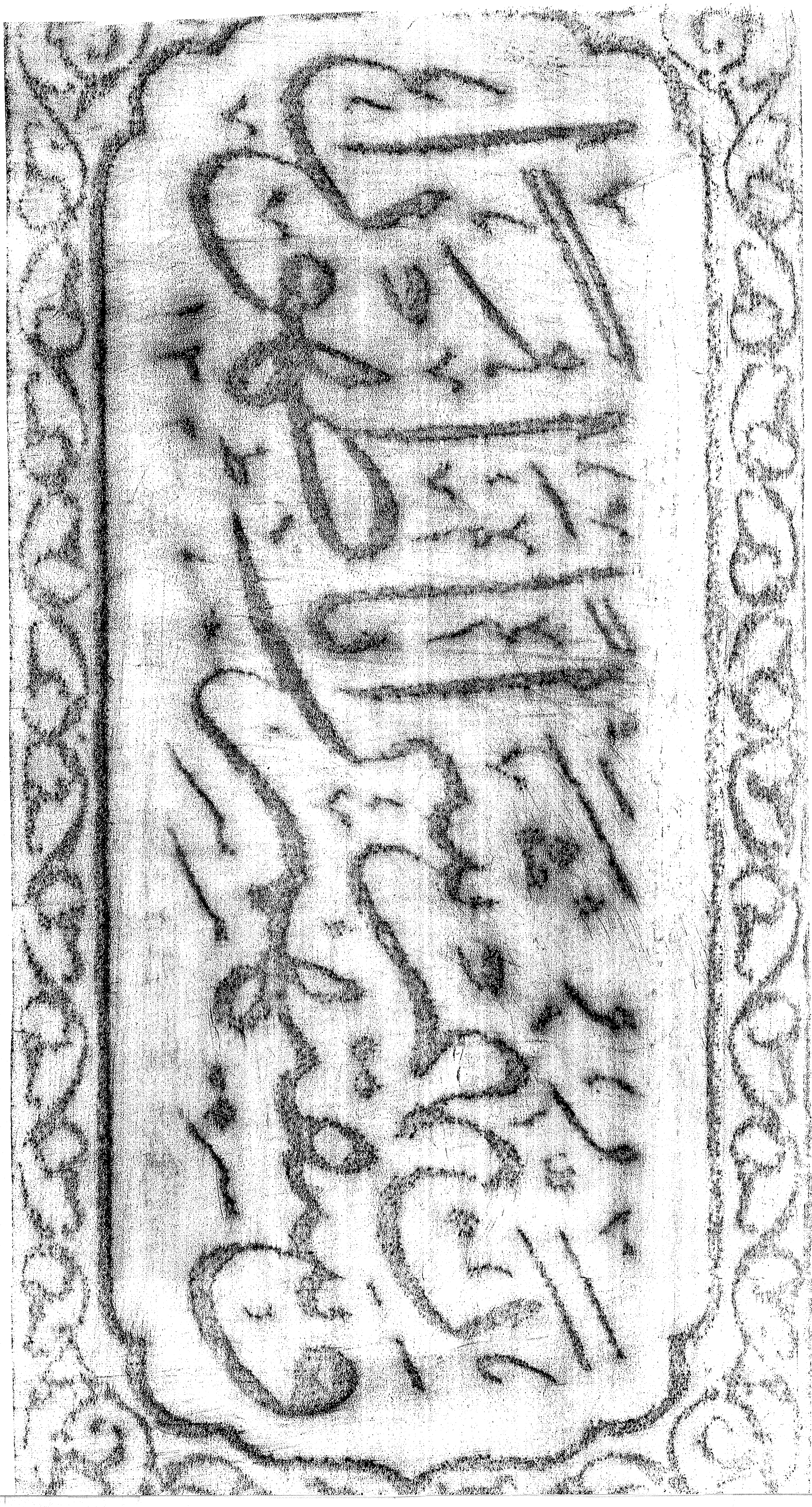

Kalıp: 17 Yıldız Hamidiye Çeşmesi 1320 tarihli celî sülüs kitâbe (ed-Dehr 76/21)

Ebat 35x15cm (K: F. Z. Ülker)

Kalıp: 18 Kıbrıszâde İsmail Efendi'nin 1279 tarihli mezar kitâbesi

Ebat 135x45 (K: K. Acur ve F. Z. Ülker)

Kalıp: 19 Mehmed Salih Paşa'nın 1287 tarihli mezar kitâbesi

Ebat 125x38cm (K: K. Acur ve F. Z. Ülker)

Kalıp: 20 Hacı Abdullah Nidâi Efendi'nin 1289 tarihli mezar Kitâbesi

Ebat 150x37cm (K: F. Z. Ülker)

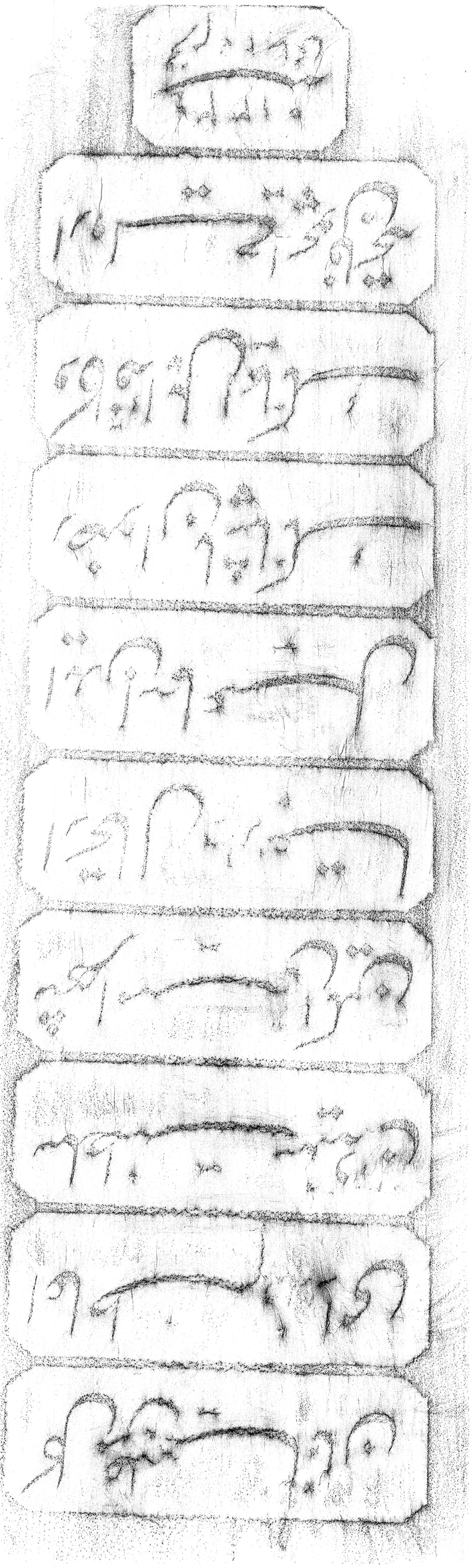

Kalıp: 21 İsmâil Rıdvan Paşa'nın 1324 tarihli mezar kitâbesi

Ebat 110x30cm (K: K. Acur ve F. Z. Ülker)

c) Eser Raporu

ESER 1: FATİHA SURESİ

Hattat Hamid Aytaç'ın sülüs Fatiha Suresi'nden istifade edilerek Hattat Davut Bektaş ve Hattat Hasan Çelebi hocaların eleştirel katkıları ile harflerin satır üzeri duruşlarında bazı değişiklikler yapılarak uygulama sonuçlandı.

Âharli beyaz kâğıt zemin üzerine Japon mürekkebi ile meşk edildi. Levhanın ebadı 70x45cm. olup kalem ağzı genişliği 3mm. tezyinî işaretlerinin ise 0,8 mm.'dir.

Yazı yeşil paspartu üzerine yapıştırılmıştır. Fatma Hande Topbaş tarafından tezhiplenmiştir.

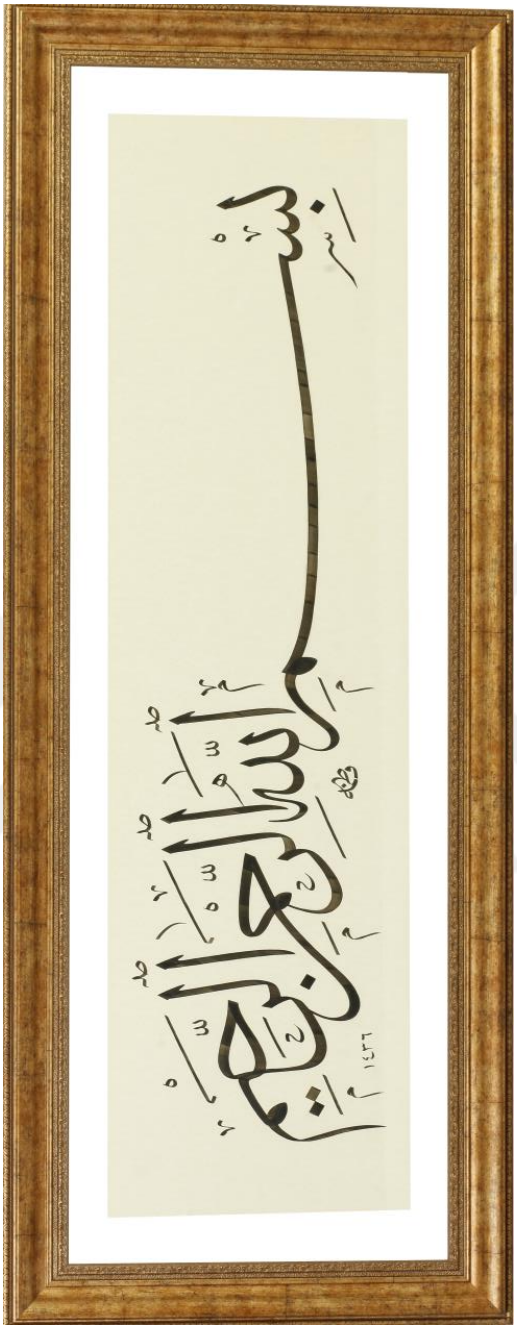

ESER 2: BESMELE

Davut Bektaş'ın celî sülüs Besmele'sinden faydalanılarak hazırlandı. Hoca'nın (Davut Bektaş) eleştirel katkılarından istifade edilerek uygulama sonuçlandırıldı.

Âharlı beyaz kâğıt zemin üzerine Japon mürekkebi ile meşk edildi. Levhanın ebadı 90 x 26 cm. olup yazının kalem ağzı genişliği 9 mm. tezyinî işaretlerinin ise 3 mm.'dir. Yazı iki cam arasına alınarak çerçevelenmiştir.

ESER 3: TUĞRA BESMELE

Farklı hattatların tuğra istifinden faydalanıldı. Fakülte öğretim üyesi Davut Bektaş ve Hattat Hasan Çelebi hocaların eleştirel katkılarından yararlanıldı.

Âharlı beyaz kağıt zemin üzerine Japon mürekkebi ile meşk edildi. Levhanın ebadı 26x26 cm.'dır. Yazının kalem ağzı genişliği 5 mm. tezyinî işaretlerinin ise 1.5 mm' dır. Yazı iki cam arasına alınarak çerçevelenmiştir.

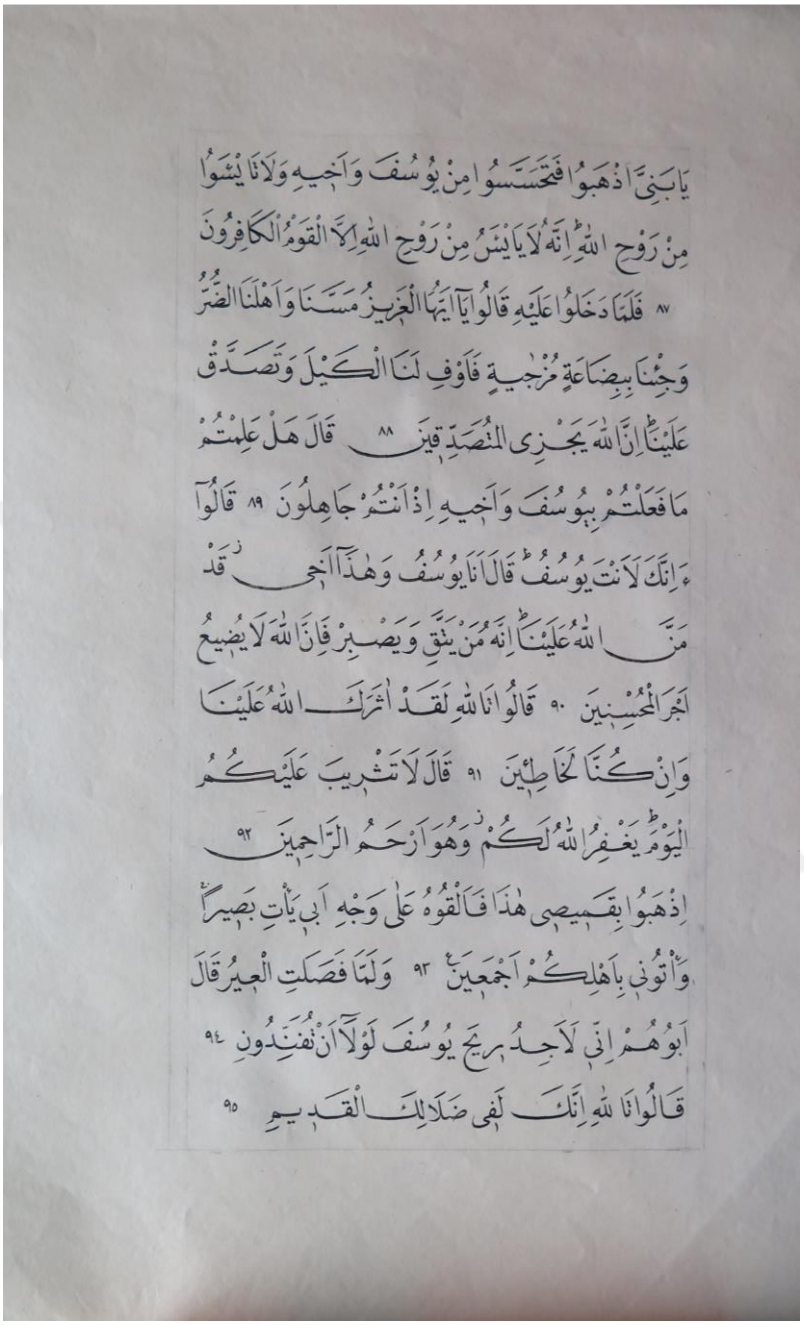
يَابَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَايْـَٔسُوا
مِنْ رَوْحِ اللَّهِ ۖ إِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ
٨٧ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ
وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ
عَلَيْنَا ۖ إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ٨٨ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ
مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ٨٩ قَالُوا
أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ ۖ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَٰذَا أَخِي ۖ قَدْ
مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا ۖ إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ
أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ٩٠ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا
وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ٩١ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ
الْيَوْمَ ۖ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ٩٢
اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا
وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ ٩٣ وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ
أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ ۖ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ٩٤
قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ٩٥

ESER 4: KURAN SAYFASI

Hattat Hasan Çelebi'nin "Hanım Hattatların Kuran Yazma Projesi" için hazırlanmış çalışmadandır. Hasan Çelebi hocanın eleştirel bazda satır düzeni, harf anatomisi konularındaki katkıları ile hazırlandı.

Âharlı nohudi renk kağıt üzerine japon mürekkebi ile meşk edilmiştir. Nesihle yazılan sayfanın ebadı 45 x 25 cm olup kalem ağzı genişliği 1 mm. dir.

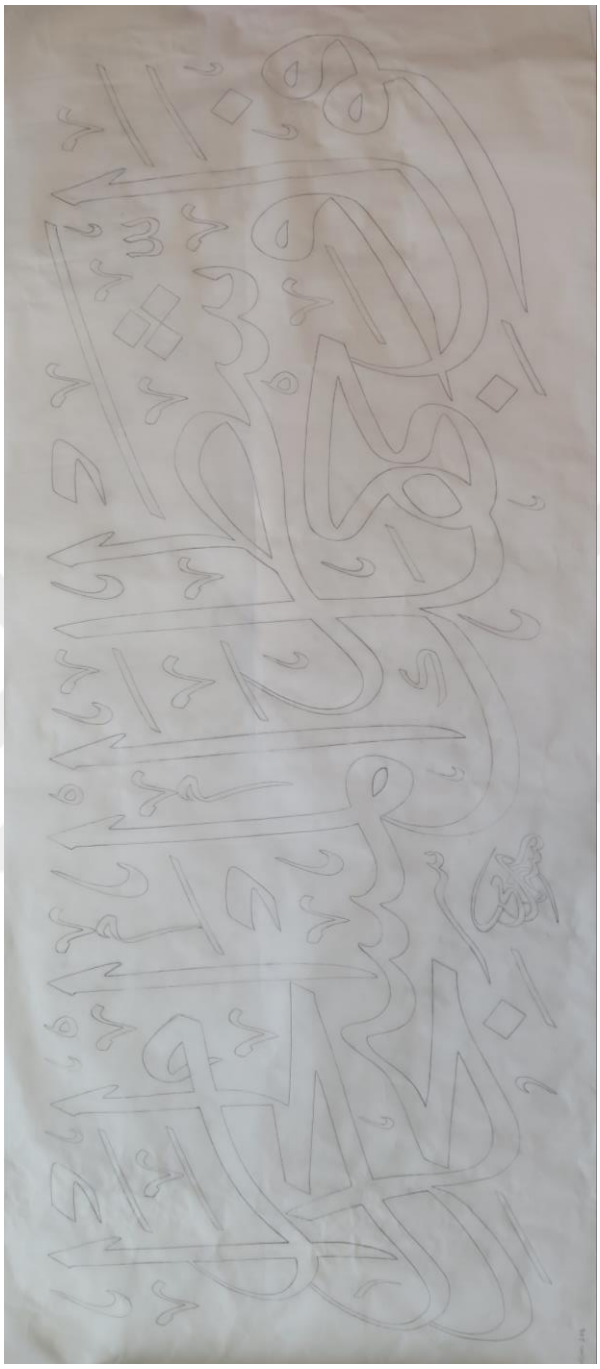

ESER 5: KİTÂBE ESKİZ ÇALIŞMASI

Zihni Paşa Camii mihrabında Sâmi Efendi'ye ait celî sülüs kitâbe (el-Bakara 2/144) kalıbı çıkarılmıştır. Hüsrev Subaşı hocanın katkıları ile bu kalıp üzerinden eskiz çalışması yapılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Fatma Zehra Ülker 19.4.1973'de İstanbul'da doğdu. İlkokulu Özel Erenköy İlk Okulunda, ortaokulu Kadıköy İmam Hatip Lisesi'nde, Liseyi Pendik İmam Hatip Lisesi'nde okudu. Lisansını İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde (İLİTAM) tamamladı. 2013 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları(Hat) Anasanat Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.

1999'da Hattat Hasan Çelebi Hoca'nın öğrencisi olarak önce rika daha sonra sülüs ve nesih çalışmaya başladı. 2009 yılında sülüs ve nesih dallarında icazet aldı.

Yabancı dili İngilizce olup evli ve üç çocuk annesidir.